

5

ΚΡΗΤΙΚΑ 1676

ΚΡΗΤΙΚΑ 1624

ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ ΠΕΡΙ ΔΟΥ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αρ. αριθ. 56465
Χρονολ. Εισαγ. 14-5-2000
Ειδικότης Ζωγραφ. 167. Εισαγ.
*Αριθ. 900542 / Δ10

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟΥ 1866

ἔπι

ΙΩΑΝΝΟΥ Π. ΛΙΟΝΗ

α'

1-V-LXIII.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ

Ὀδὸς Λέκα—Ἐπὶ Σιμοπούλου

1900

ΑΠΟΜΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

ΠΑΡΟΝΤΟΥ ΠΕΡΙΟΥ

ΤΟΥ 1808

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΚΑΡΑΪΩ
 Οδός Ακρόποδος 10
 1900

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Προβαίνοντες εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἱστορικῶν σημειώσεων τοῦ **Παρθενίου Περιόδου** περὶ τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ἐπιβεβλημένον ἡμῶν καθῆκον θεωροῦμεν, νὰ κάμωμεν λόγον τινα περὶ τῆς ὥρας νύμφης τῆς Μεσογείου, τῆς Ἑλληνίδος ταύτης χώρας, εἰς τὴν ὁποίαν «ἐὰν μὴ ὁ ἀνατραφεὶς Ζεὺς εἰς χαριστήριον ἐδώρησατο τὴν ἐλευθερίαν, ἐπολιτογράφησαν ὅμως οἱ Ἑτεόκρητες τὴν Θεὰν καὶ εἰς τὰ ἀπρόσβλητα ὄρη τῆς μητρίδος ἀνήγειραν τὸν περιλαμπῆ αὐτῆς θρόνον».

Δὲν θὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα τοὺς διαφόρους κατακτητὰς, οἵτινες κατὰ καιροὺς ἐπέδραμον τὴν ζηλευτὴν χώραν καὶ κατὰ τῶν ὁποίων ὁ Κρητικὸς λαὸς πάντοτε, μνήμων ἱερῶν παραδόσεων καὶ θεματοφύλαξ ἐπαγγελιῶν ἱεροτέρων, ἐξανεστῆ, θέλων νὰ τηρήσῃ ἐλεύθερον τὸ πάτριον ἔδαφος. Θὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν παράθεσιν τῶν χρονολογιῶν ἐκείνων, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ πολυπαθὴς ἡμῶν πατρὶς ἠναγκάσθη νὰ κύψῃ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν ἀποίκων τῆς Ἀραβίας.

Πρῶτος ὁ Μοαβίτης, στρατηγὸς τοῦ Καλίφου Ὀσμάν, κατὰ τὸ 653—673 ἐγένετο κύριος τῆς νήσου καὶ ἐπὶ ἐν ἔτος ἐκράτησεν αὐτῆς. Κατὰ τὸν Θ' ὅμως αἰῶνα, οἱ ἐκ Κορδοῦνης διωχθέντες Ἀραβες, κατέστησαν μόνιμον κτῆσιν τῶν τὴν μέλι καὶ γάλα ρέουσιν αὐτὴν γῆν, κατὰ τὴν παρὰ Κεδρηνῶ

ὁμολογίαν τοῦ ἡγήτορος τῶν κατακτητῶν Ἀβουχὰψ Ὀμάρ. Ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Μιχαήλ Β', Θεοφίλου, Μιχαήλ Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ζ', πολλαὶ προσπάθειαι κατεβλήθησαν, ἐγένοντο δὲ καὶ ἀποπειραι, εἰς ἐκδίωξιν τῶν κατακτητῶν τῆς νήσου οἵτινες, ἔχοντες τὸ ἀσφαλές τοῦτο ὄρμητῆριον ἐν τῇ Μεσογείῳ καὶ γιγαντιαίους στόλους ἐξαρτύοντες, ἐλπίζοντο ὀλόκληρον τὴν Μεσόγειον καὶ κατέστρεφον ὅχι ὀλίγας ἑλληνικὰς πόλεις. Μόνον ἐπὶ Ρωμανοῦ Β' Νικηφόρος ὁ Φωκάς κατέρηθωσε νὰ ὑπαγάγῃ τὸ πειρατικὸν τοῦτο ὄρμητῆριον εἰς τὰ σκῆπτρα τῆς Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐπέπρωτο ὅμως πάλιν ἡ ὠραία νῆσος τῆς Μεσογείου, νὰ γείνη λεία τῶν ἀποίκων τῆς Ἀραβίας. Ὅταν ὁ σκηνίτης τούρκος, λέγει σύγχρονος ἱστορικός, ἐνεθρονίσθη ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Πορφυρογεννῆτων, κραυγὴ τρόμου πανταχόθεν ἀντήχησεν, διότι τὸ Κοράνιον πάντας τοὺς Χριστιανοὺς καὶ σχίστας καὶ σχισματικούς εἰς τὴν αὐτὴν πλάστιγγα τοῦ μίσους ἐστάθμισεν. Ἐλακτίσθη ἡ δημοκρατία ἀπὸ τῆς Εὐβοίας, ἐξεσχίσθη ἐν Ρόδῳ ἡ σημαία τῆς Χριστιανοσύνης, τὸ Βασίλειον τῆς Κύπρου ἐνεγράφη εἰς τὰς Μουσουλμανικὰς κτήσεις καὶ εἰς τὰ ὕδατα τῆς Ναυπάκτου ἐμετρήθη μὲ τὸν κουρσάρον Οὐλοῦτς Ἀλῆν ὀλόκληρος ἡ Εὐρώπη. Εἰς μόνον ἔμενεν ἀκόμῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ προμαχῶν τῆς Χριστιανοσύνης, ἡ Κρήτη· καὶ τὸν προμαχῶνα τοῦτον βεβαίως ἡ Τουρκία δὲν ἔπρεπε ν' ἀφίση ὑψούμενον πάντοτε ἀπειλητικὸν ἀπέναντί της. Διὰ πειρατικῶν τινῶν ἀκροβολισμῶν ἠθέλησε κατὰ καιροῦς, ἵνα σταθμίση τὸ θάρρος τῶν ἐν Κρήτῃ, ἐν ἔτει ὅμως 1644 ἀπεφασίσθη πλέον ὀριστικῶς ἐν τῷ Διδανίῳ ἡ ἄλωσις τῆς Νήσου. Μυριόνεκροι συνεκροτήθησαν μάχαι, ἀναφώνεϊ ὁ αὐτὸς ἱστορικός, εἰς ἑκατοντάδας ἀνεδιδάσθησαν αἱ χιλιάδες τῶν πεσόντων πολεμιστῶν, μυθῶδη ἔδαπανήθησαν ποσά, καὶ τὴν 14ην Σεπτεμβρίου

1669 περίτρομος ἔμαθεν ὁ κόσμος ὅτι, ἀπὸ τῶν πυρκαϊστων τειχῶν τῆς Κρήτης, κατεβιάσθη ἡ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ καπνοῦ, ἀνεστηλώθη ἡ θριαμβεύουσα ἡμισέληνος.

Ἐκτοτε ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυ αἰῶνας ἡ ἡμισέληνος ἐκυμαίνεται ἐπὶ τῆς Νήσου, εἰ καὶ πολλάκις οἱ ἄνεμοι τῶν ἐθνικῶν ἐπαναστάσεων κατέρριψαν αὐτὴν καὶ ἐποδοπάτησαν τὴν ἰσχύν τοῦ Κορανίου ἀδάμαστοι ἥρωες, ἀντάξιοι ἀπόγονοι τῶν ἡρώων τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς καὶ τῶν τοῦ μεσαιῶνος Σκορδύλων, Μελησσιῶν, Χορτάκων, Καλλέργων, Φαρομνήλικων, Βλαστῶν, Γαβαλάδων καὶ τῶν ἄλλων μεγαθύμων τέκνων, τῶν ὁποίων τὰ κλέα κατηγάλασαν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνίδος ταύτης χώρας. Ἡ Τουρκικὴ τυραννία κατὰ τοὺς δύο καὶ ἡμισυ τούτους αἰῶνας διέρρευσεν ἐν τῇ Νήσῳ διὰ μέσου ποταμῶν αἱμάτων. Πόσα ἀνιέρα καὶ ἀποτρόπαια δὲν ἐμψχανεύθησαν πρὸς κατάπιξιν τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τοῦ θρησκευματος τῶν ἀδυσωπῆτων ἐπαναστατῶν, πόσαι κῶμαι καὶ χωρία δὲν κατεδαφίσθησαν καὶ πόσα φρικαλέα ὄργια δὲν διεπράχθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν, οἵτινες περίτρομοι κατέφευγον εἰς τὰ ἀπρόσιτα ὄρη τῆς μητρίδος, τὸ μόνον ἀσφαλὲς καταφύγιον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠδύναντο ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἐγείρωσιν ὑπερφάνον τὴν κεφαλὴν κατὰ τοῦ τυράννου.

Διότι τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας ἐβασίλευεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ ἀνὰ πᾶσαν ὥραν ἀπὸ τῶν Λευκῶν Ὀρέων ἡ πολεμιστήριος σάλλιγξ ἀντήχει τὸν ἐνωτικὸν παιᾶνα καὶ ἐξηπλοῦτο ὁ πύρινος μανδύας, τῆς ἐκ τῶν ἐρειπίων ἐξεγειρομένης ἐλευθερίας ἐπὶ τῆς νήσου, ἥτις κατὰ τὸν ποιητὴν ὑπῆρξε πάντοτε «θεῶν τιθῆνη καὶ τοσῶν δε ἡρώων».

Δὲν θὰ ἀπαριθμήσωμεν τὰς περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Κρητικὸς λαὸς ἀνύψωνεν ὑπερφάνως τὴν κεφαλὴν καὶ

ἐξεγείρετο κατὰ τοῦ τυράννου, ζητῶν νὰ θραύσῃ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας του· τὸ ἔργον ἀνήκει εἰς τὴν ὅλην Κρητικὴν ἱστορίαν. Τὸ προκείμενον, ἀτελὲς ἄλλως τε ἔργον, περιορίζεται μόνον εἰς τὴν τριετῆ δραματικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866.

Ἐὰν τὸ πέρασ τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου δὲν ἐπλήρωσε τότε τοὺς προαιωνίους τῶν Κρητῶν πόθους, ἐὰν δὲν ἐπετεύχθησαν ὅσα ἀνέμενον ἀγαθὰ ὁ Κρητικὸς λαὸς, ἐὰν τέλος ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ ἀνεχθῆ καθεστῶς, ὀλίγον μὲν τυραννικώτερον, ἀλλὰ πάντοτε βάρβαρον, ἢ εὐθύνη δὲν βαρύνει τὸν Κρητικὸν λαόν, οὔτε εἰς σφάλματα τῶν πολιτικῶν αὐτοῦ ἀνδρῶν καὶ ἀγωνιστῶν δύναται νὰ ἀποδοθῆ.

Ἐδῶ πλέον κατισχύει τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ πᾶν δικαίωμα ἢ εὐθυκρισία πολιτικὴ δύναται γενικῶς νὰ κριθῆ ὡς οὐτοπία. Ὁ Κρητικὸς λαὸς πᾶσαν ἐξέγερσίν του κατὰ τοῦ κατακτητοῦ ἐθεώρει ἐκ τῶν προτέρων ἱερὰν καὶ δεδικαιολογημένην. Ἐβλεπεν ἐξ ἑνὸς Σταυροῦ καὶ ἐξ ἄλλου τὴν ἡμισέληνον. Οἱ ἀγῶνες του καὶ αἱ εὐχαί του ἦσαν ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ, χωρὶς νὰ ἐξετάξῃ ποῦ καὶ ὑπὸ τίνων ἐφέρετο. Ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν τούτων ὑπερεμάχησαν καὶ ἔπεσον τότε τόσοι ἥρωες τῆς Κρήτης, διότι οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἦσαν μὲν ἀπλοὶ καὶ ἀρχαῖκοι, εἴμεθα ὁμως βέβαιοι, ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ θὰ ἔστεργον νὰ ἀνταλλάξουν τὴν μικρόνοιαν αὐτῶν ἀντὶ τῆς δῆθεν μεγαλοφυίας ἐκείνων, οἵτινες τοὺς ἐμέμφθησαν διὰ τὸ διάδημά των.

Εἰς τοὺς θαυμαστοὺς σωρεῖτας, εἰς τὴν ὑψηλὴν μεταφυσικὴν τῆς νεωτέρας φιλοπατρίας, δι' ἧς μονοноῦ ἀποδεικνύεται συμφέρουσα ἢ διαιώνισις τῆς δουλείας, ἐγνώριζον νὰ ἀπαντῶσι δι' ἑνὸς μόνον περιφρονητικοῦ βλέμματος. Ἡ λέξις συνθήκη μετὰ τοῦ κατακτητοῦ, ἦτο διὰ τοὺς Κρήτας ξενόγλωσσος καὶ ἀκατάληπτος. Οὐδὲν ἐσήμαιεν αὐτὴ οὔτε μετὰ τὴν νίκην, οὔτε μετὰ τὴν ἧτταν. Δὲν εἶχον μᾶ-

θη οἱ ἀγροῖκοι οὗτοι, οὔτε τῶν Ταρτούφων τοὺς συμβιδα-
 σμούς μετὰ τοῦ θεοῦ, οὔτε τῶν εὐνούχων τοὺς συμβιδα-
 σμούς μετὰ τῶν τυράννων, διότι ἐγνώριζον ὅτι ἦσαν Κρῆτες,
 Χριστιανοὶ καὶ Ἑλλῆνες. Ἄλλ' ἠγνόουν ἄρα γε οἱ πατέρες
 ἡμῶν τὰς μεγάλας ἐπιβουλάς; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ὅτε οἱ
 πρωταθληταὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀγῶνος ἀπεφάσισαν νὰ
 ρίψωσι τὸν περὶ τῶν ὄλων κύβον, τὴν ἠρωϊκὴν ἐκείνην πα-
 ραφροσύνην ὡς τινὲς τὴν ὠνόμασαν, ἐπίστευον ἐν πεποι-
 θήσει εἰς τὴν πλατωνικὴν ἐκείνην ἀγάπην τινῶν ἰσχυρῶν
 πρὸς τὸν ἑλληνισμόν καὶ ἐφαντάζοντο, ὅτι οὗτοι ἐμελλοῦν
 νὰ ἐπισκιάσωσιν αὐτοὺς ἐξ ἔρωτος πρὸς τὴν ταυτότητα τῆς
 πίστεως καὶ ἐξ ἀφιλοκερδοῦς ἀπεχθείας πρὸς τοὺς μου-
 σουλμάνους;

Οἱ μεγαλόψυχοι ἄνδρες εἶχον νωπὰς τὰς καταστροφὰς ὁ-
 σασ ὑπέστη ἡ καθόλου Ἑλλάς, ἐμπιστευθεῖσα εἰς ξένας προ-
 στασίας· ἀλλ' ἐπολιτεύοντο μετὰ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς συνέ-
 σεως ἐκείνης, ἥτις εἶναι ὁ σωτήριος ὅρος τῆς πολιτείας τῶν
 μικρῶν πρὸς τοὺς μεγάλους καὶ προσεποιοῦντο λήθην ἢ
 ἄγνοιαν, γινώσκοντες, ὅτι τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς πολιτικῆς
 ἐπιστήμης εἶναι τὸ νὰ ὀφελῆται τις καὶ ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν
 καὶ ἀπὸ τῶν δολίων φίλων.

Ἄλλοι ἃς φρονοῦσιν ἄλλως. Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐδόξαζον
 καὶ δοξάζομεν καὶ ἡμεῖς, ὅτι τὰ ἔθνη καὶ οἱ λαοὶ δὲν ἀνί-
 στανται ἐκ νεκρῶν δι' ἐνὸς ἢ δύο ἀγῶνων καὶ ὅτι δὲν εἶναι
 δυστυχῶς ὄρισμένον τὸ τίμημα τῶν δακρύων καὶ τοῦ αἵ-
 ματος, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἀποκτᾶται ἡ ἐλευθερία. Ἡ Κρήτη
 δὲν ἠρίθμησε ποτὲ τὰ θύματα καὶ τὰς ἐπαναστάσεις. Ἐπά-
 λαισεν ἐπανελημμένως καὶ ἠττήθη, ἀλλ' ἠγειρεν αἰετοπε-
 εῦθαροσὴ κεφαλὴν, διδασκομένη ἐκ τῶν παθημάτων καὶ
 προαλειφομένη ἀνδρικότερον εἰς νέας θυσίας.

Ἐπὶ μεθ' ὑπομονῆς ἡ Κρήτη τότε τὸ πικρὸν ποτήριον·

έκολλάκευσεν ἀντὶ νὰ παροργήσῃ τοὺς ἐπίδουλευθέντας τοὺς ἀγῶνας τῆς καὶ κατώρθωσε τέλος διὰ τοῦ χρόνου καὶ κατόπιν νέων μεγάλων θυσιῶν νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγόν.

Οἱ Κρηῖτες διὰ τὸ πάθημα τότε τῆς πατρίδος τῶν δὲν μετενόησαν. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἐξέπληξε τὸν κόσμον διὰ τοῦ ἠρωϊσμοῦ καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως, ἐὰν δὲ δὲν ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας, πλανῶνται οἱ ἐξευτελιζόντες τὴν ἀνεκτίμητον αὐτῆς ἀξίαν. Τὸ πολύτιμον αἶμα τῶν Κρητῶν δὲν ἔρρευσε εἰς μάτην· πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι δὲν κημνίζεται ὁ βράχος διὰ μιᾶς ἐκκορήξεως, οὐδὲ καταπίπτει ἡ γεγηρακυῖα δοῦς δι' ἐνὸς κτυπήματος πελέκεως.

Ἡ Κρήτη δὲν ἠλευθερώθη τότε· ἔστω. Ἐνέπληξεν ὅμως τὸ φάσγανον αὐτῆς μέχρι τῶν σπλάγχχνων τῆς τουρκίας, καὶ οἱ βλέποντες αὐτὴν σήμερον πεπτωκυῖαν εἰς τὰ γόνατα καὶ ἐξηντλημένην, πρέπει νὰ προσέλθωσιν ἐγγύτερον ἵνα διακρίνωσιν ἐντὸς τῆς χαινούσης πληγῆς τὴν σφυρήλατον λαβὴν τοῦ κρητικοῦ ἐγχειριδίου. Ἄς εἶπον κατόπιν, ὅτι τὴν Ἑλλάδα ἀπεπλάνησαν τότε ξένοι εἰσηγήσεις καὶ ἔγεινεν αὕτη θῦμα τυφλοῦ ἐνθουσιασμοῦ. Οἱ μεμνημένοι τοὺς ἀπορρήτους νόμους τῶν αἰτιατῶν καὶ τῶν αἰτίων, γνωρίζουσι ποῖα εἶναι μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον καὶ μέχρι τῆς χθὲς ἡ φοβερὰ χρονολογία τῆς Τουρκίας καὶ βλέποντες αὐτὴν σήμερον τόσον ἐλεεινὴν καὶ χρεωκόπον, δὲν λησμονοῦσιν ὅτι, ἴσως θὰ συνήρχετο εἰς ἑαυτὴν καὶ θὰ ἀνέκτα δυνάμεις, ἐὰν ἐπὶ τρία ἔτη δὲν κατέτριβε τοὺς ὀδόντας αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ἀδαμαντίνου βράχου τῆς Κρήτης. Naί. Ἐπὶ τοῦ βράχου ἐκείνου διὰ τῆς μαχαίρας τῶν ἀδαμᾶστων ὄρεινῶν ἐκόπησαν οἱ θαυματουργοὶ δεσμοὶ οἱ συνάπτοντες τοὺς ἀσώτους κατακτητὰς τῆς Ἀνατολῆς μετὰ τῆς τοκογλυφικῆς Ἑσπερίας καὶ ὑπεγράφη ὁ κυριώτερος ὄρος τῆς καταδίκης. Ἴδου ὅτι καὶ πίπτων τις νικᾷ καὶ ὅτι δὲν

εἶναι ὅλως ἄχρηστοι καὶ αἱ ἀποτυγχάνουσαι ἐπαναστάσεις. Δὲν ἐρωτῶμεν καὶ δὲν μὲς μέλλει, ἐὰν ἐκ τοῦ αἵματος τῆς Κρήτης ὠφελήθησαν, ὡς ἐπανελήθη κατὰ κόρον, σλαυικὰ συμφέροντα. Ἀγωνισθέντες οἱ Κρήτες ὑπὲρ ἰδέας καθαρῶς ἑλληνικῆς, ἔχοντες τὴν πεποίθησιν, ὅτι δὲν ὑπήκουσαν εἰς ξένας εἰσπηγήσεις, μὴ θελήσαντες νὰ δεσμεύσωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν μόνον τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας, δὲν νομίζομεν ὅτι ἠμάρτησαν, συντελέσαντες τυχὸν εἰς εὐόδωσιν τῶν ἱερῶν πόθων ὁμοθρήσκων καὶ ὁμοιοπαθῶν λαῶν. Οἱ Κρήτες ἐπίστευον ὅτι, εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαοὺς ἐπιβάλλεται ἐκόντας καὶ ἄκοντας ἀλληλεγγύη· ἐδάνεισαν ἐπὶ τόκῳ καὶ περιέμενον τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δανείου. Δὲν ἀπεδόθη ἡ ὀφειλὴ, καίτοι ἐκ τοῦ Κρητικοῦ αἵματος ὠφελήθησαν οἱ Σλαῦοι, οὔτε ἔστρεψαν τότε τὴν προσοχὴν μετ' ἐνδιαφέροντος πρὸς τὴν αἱματοκυλισθεῖσαν νῆσον αἱ ἰσχυραὶ θελήσεις. Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως πολὺ καὶ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἡ ποθειτὴ ἐκείνη ἡμέρα καθ' ἣν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῶν Λευκῶν ὄρέων ἀνέτειλεν ὁ ἀνέσπερος ἥλιος τῆς ἐλευθερίας καὶ διέλυσε τὴν σκοτεινὴν ἀγλὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν οἱ νησιῶται, ἀσθμαίνοντες ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῶν ἀγῶνων, τῶν συγκινήσεων καὶ τῆς ἀγωνίας, ἐξηκολούθουν τὰς τελευταίας διαθέτοντες δυνάμεις, νὰ θραύωσι καὶ τὸν τελευταῖον κρῖνον τῆς τυραννικῆς ἀλύσου.

Τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον παρουσιάζομεν σήμερον εἰς τοὺς ἀναγνώστας μας, δὲν ἔχομεν τὴν ἀξίωσιν νὰ κριθῇ ὡς τέλειον. Διὰ νὰ γραφῇ πλήρης ἱστορία τῆς γιγαντώδους ἐκείνης Τιτανομαχίας, ἥτις ἐπὶ τριετίαν ὀλόκληρον ἐξετυλίχθη ἀνὰ τὰς πεδιάδας καὶ τὰς φάραγκας, τὰς κοιλάδας καὶ τὰ δύσβατα ὄρη τῆς μεγαλονήσου τῆς Μεσογείου, δὲν εἶναι ἔργον εὐκόλον, οὔτε προσιτὸν ἴσως, εἰς τὰς δυνάμεις ἑνὸς καὶ μόνου· μακρὰ μόνον μελέτη καὶ επίπονος ἔρευνα

ὄλων ἐκείνων τῶν γεγονότων καὶ δραματικῶν περιπετειῶν, διὰ μέσου τῶν ὁποίων διέρρευσε τό τριετὲς ἐκείνο χρονικὸν διάστημα, δύνανται νὰ παράσχωσι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὴν εἰκόνα τοῦ ἀγῶνος, ὅστις δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἀπετέλεσε τὸ τελευταῖον βᾶθρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου μίαν ἡμέραν ἡ Κρήτη ἔμελλε, ἀποτινάσουσα τὸν τυρανικὸν ζυγόν, νὰ πατήσῃ τὸν οὐδὸν τῆς Ἐλευθερίας.

Καὶ ὑπὸ περιστάσεις τοιαύτας, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, δὲν ἐγγράφη τὸ ἔργον τοῦτο· πᾶν ὅτι ὅμως περιέχεται ἐν αὐτῷ, πᾶν ὅτι ἀναφέρει, εἶναι ἐν γεγονόσ, τὴν ἀλήθειαν τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νομίζομεν κανεὶς νὰ ἀμφισβητήσῃ. Αἱ σημειώσεις, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων συντάχθη ἡ παροῦσα ἱστορικὴ μονογραφία, δὲν ἀναφέρουσι γεγονότα ἀνύπαρκα, οὔτε δημιουργήματα τῆς φαντασίας, ἀλλὰ περιστατικὰ περιπεσόντα εἰς τὴν ἄμεσον ἀντίληψιν τοῦ ἀνδρός, ὅστις, καὶ κατὰ τὰ τρία συνεχῆ ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως, διηύθυνε σχεδὸν τὸ πολιτικὸν καὶ πολεμικὸν μέρος τοῦ ἀγῶνος.

Τὸ ὄνομα τοῦ Παρθενίου Περίδου δὲν εἶναι βεβαίως ἄγνωστον εἰς τοὺς παρακολουθήσαντας τὴν σύγχρονον ἱστορίαν τῆς Κρήτης, διότι ἀπὸ τοῦ 1830 καὶ ἐντεῦθεν εἰς ὅλας τὰς ἐπαναστάσεις καὶ εἰς ὅλας τὰς πολιτικὰς περιπλοκάς, εἰς τὰς ὁποίας εἰσῆλθεν ἡ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ πατρις, δὲν ἔμεινεν ἀδρανὲς πρόσωπον, ἀλλὰ πάντοτε διακρίνεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν ἀγωνιστῶν· ἐνθους δραστήριος, ἐνεργητικὸς, ἀκάματος καλλιεργητῆς καὶ ἐργάτης τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας.

Ὡς Πρόεδρος τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως τοῦ 1866 διηύθυνεν ἐπιτυχῶς τὰς ἐργασίας αὐτῆς καὶ συνειργάζετο μετὰ τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως πάντοτε ἐν ἀδελφικῇ ἀγάπῃ καὶ ὁμονοίᾳ.

Ἡ ἀγνότης τῶν πατριωτικῶν του αἰσθημάτων καὶ ὁ ἔνθους ζῆλος μεθ' οὗ εἰργάζετο μετὰ τῶν ἄλλων συναγωνιστῶν του, εἶχον ἐμπνεύσει τὴν πεποίθησιν εἰς πάντας καὶ ὄλων αἱ συμπάθειαι τὸν περιέβαλον καὶ ὄλων ἡ ἐμπιστοσύνη ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸ πρόσωπόν του. Τὰ διάφορα πολιτικά ἔγγραφα τῆς Συνελεύσεως πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους καὶ αἱ ἐγκύκλιοι αὐτῆς πρὸς τὰς ἐπαρχίας, ὡς καὶ πᾶσα ἄλλη ἐπίσημος ἀλληλογραφία ἦτο ἐμπειπιστευμένη εἰς αὐτὸν ἄνευ οὐδενὸς ἐλέγχου. Λεπτὸς παρατηρητῆς τῶν πάντων καὶ ψύχραιμος ἐρευνητῆς τῶν ἐκτάκτως παρουσιαζομένων περιστάσεων, ἐπελαμβάνετο ὄλων τῶν ζητημάτων καταλλήλως καὶ διεξήγαγε ταῦτα μετὰ θαυμαστῆς πολιτικῆς εὐθυκρισίας καὶ τέχνης.

Ὅταν μετὰ τὸ πέρας τῆς Ἐπαναστάσεως ἠναγκάσθη, ὡς καὶ τόσοι ἄλλοι ἀγωνισταὶ Κρηῖτες, νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ μὴ ἴδῃ καὶ πάλιν κύπτουσαν ὑπὸ τὸν ζυγὸν τὴν προσφιλεῖν του πατρίδα, κατέφυγεν εἰς Ἀθήνας ἔνθα καὶ παρέμεινε μέχρι ἐσχάτων, ἅπαξ μόνον ἐν τῷ μεταξὺ ἐπισκεφθεὶς τὴν γενέτειραν, ὅταν κατὰ τὸ 1887 καὶ πάλιν ἡ Κρήτη ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν καὶ ὑπερηφάνως ὑψώσε τὴν σημαίαν τῆς ἐνώσεως.

Ἐν Ἀθήναις διαμένων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, κατέστρωσεν ἀπὸ μνήμης, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὡς καὶ ὁ ἴδιος λέγει, ὄσας ἠδυνήθη σημειώσεις. Ὅσοι ἔτυχε νὰ γνωρίσωσι τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀγνὴν ψυχὴν τοῦ σεβασμίου κληρικοῦ, δύνανται καλλίτερον παντὸς ἄλλου νὰ κρίνωσι περὶ τῆς ἀξίας τῶν σημειώσεων τὰς ὁποίας σήμερον ἐκδίδομεν.

Δὲν ἀπέβλεπεν εἰς πρόσωπα, οὔτε συμπαθείας καὶ ἀντιπαθείας ἔλαβεν ὑπ' ὄψει, ἀλλὰ μόνον τὰ γεγονότα ἐσημείωσε, ὁποῖα ταῦτα ὑπῆρξαν καὶ ὡς ἔλαβον χώραν. Τὸ ζήτημα τοῦ τοπικισμοῦ, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς ἐπεκρά-

τησεν εἰς ἄλλα ἔργα, δὲν ἔχει καμμίαν θέσιν οὔτε ἀξίαν διὰ τὸν Παρθένιον Περίδην ἀπέναντι τῆς ἐνόνητος ἐνὸς λαοῦ ἢ ἐνὸς ἔθνους. Μόνον Κρήτας, ὅταν κατέστρωνε τὰ γεγονότα καὶ ἔγραφε τὰς σημειώσεις, εἶχεν ὑπ' ὄψει τοῦ ὁ φιλόπατρις ἀνὴρ καὶ διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι διὰ τὸν μέλλοντα ἱστορικὸν τῆς Κρήτης, προκειμένου περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, τὸ σπουδαιότερον βοήθημα θὰ ἀποτελέσῃ ἡ ἱστορικὴ αὕτη μονογραφία. Ὅταν πρό τινος χρόνου ὁ Παρθένιος Περίδης μὲ προσεκάλεσε ἐν τῇ πενιχρῇ του κατοικίᾳ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γραβιάς καὶ μοὶ παρέδωσε τὰς σημειώσεις ταύτας, διὰ νὰ ἐπεξεργασθῶ τὴν ταξινόμησιν αὐτῶν καὶ ἀκολούθως προβῶ εἰς τὴν ἐκδοσίν των, ἐν καὶ μόνον μὲ ἐλύπησεν, ὅτι δὲν ἦσαν πλήρεις τόσον ἐν ταῖς λεπτομερείαις τῶν σπουδαιότερων γεγονότων, ὅσον καὶ εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπρόφθασε νὰ περιλάβῃ ἀσθενήσας. Οὐδὲν ἔγγραφον ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια ἐκάστοτε ἐπέδιδεν ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν, εἰς τε τοὺς προξένους καὶ τοὺς Τούρκους πασάδες παραθέτει, οὔτε ἐνδιατρίβει πολὺ εἰς τὸ ζήτημα τῶν τακτικῶν συνεννοήσεων, εἰς τὰς ὁποίας αὕτη ἤρχετο κατὰ τὸ τριετὲς ἐκείνο διάστημα μετὰ τῆς τότε Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως Παρηγορούμεθα ὅμως ἀφ' ἑτέρου διότι, ἂν αὐτὸ τὸ πιστὸν κείμενον τοιούτων ἐγγράφων δὲν πορατίθεται, ἐννοίαν ὅμως ἀκριβῆ τοῦ περιεχομένου τῶν περισσοτέρων ἐξ αὐτῶν, ὡς καὶ τῶν ἐγκυκλίων, λαμβάνει ὁ ἀναγνώστης διεξερχόμενος τὰς σελίδας τοῦ ἔργου.

Περὶ τῆς ἀκριβείας ἢ μὴ τῶν γεγονότων, ὡς ταῦτα ἐκτίθενται ἄς κρίνωσιν οἱ εἰδότες καὶ ὄσοι, τῶν ἐπιζώντων ἀγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, παρέστησαν αὐτόπαι μάρτυρες τούτων. Ἡμεῖς ἐν μόνον ὀφείλομεν νὰ δη-

λώσωμεν πρὸς τοὺς ἀναγνώστας μας· ὅτι τὰς σημειώσεις ταύτας ἐπεξεργάσθημεν, χωρὶς νὰ προσθέσωμεν ἢ νὰ ἀφαιρέσωμεν τὸ ἐλάχιστον· χωρὶς γὰ ἀποβλέψωμεν οὔτε εἰς προσωπικὰς συμπαθείας, οὔτε εἰς δεσμούς συγγενικούς· ἐφροντίσαμεν κυρίως νὰ ταξινομήσωμεν τὰ γεγονότα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ νὰ ἐπιμεληθῶμεν κατὰ τὸ ἔνδον τὴν διασκευὴν τῆς γλώσσης, οὕτως ὥστε τὸ ἔργον νὰ εἶναι προσιτὸν καὶ εὐληπτὸν εἰς πάντας. Ἡ ἐπιτυχία ἡμῶν ἴσως νὰ μὴ ὑπῆρξε πλήρης· ἡ ἀγάπη ὅμως καὶ ἡ ἀληθὴς λατρεία διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἑλληνισμὸς σύμπας περιβάλλει τὴν προσφιλῆ ἡμῶν πατρίδα, μὲ πείθουσιν, ὅτι οἱ ἀναγνώσται μας δὲν θὰ ἀποβλέψωσι τόσον εἰς ταύς τύπους, ὅσον εἰς τὴν οὐσίαν.

Καὶ εἰμεθα ἀληθῶς εὐγνώμονες ἡμεῖς οἱ Κρήτες διὰ τὰ αἰσθήματα ταῦτα τοῦ ἀπανταχοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τὴν Κρήτην καὶ πεποίθαμεν, ὅτι πολὺ ἔνωρὶς θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἀνταποκριθῶμεν εἰς τὰς προσδοκίας του. Γνωρίζομεν τὰ καθήκοντά μας καὶ δὲν εἰμεθα ἐπιλήσμονες τῶν ὑποχρεώσεων μας. Ἀληθῶς σπανίως ἴσως ἕτερος λαὸς ἠξιώθη τόσων θωπειῶν, ὅσων ὁ λαὸς τῆς Κρήτης. Πᾶν στόμα Ἑλληνικὸν ἀναβρῆει αὐτομάτως λέξεις τρυφερότητος πρὸς τὰ θερμὰ ταῦτα τέκνα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ οἱ ἀπανταχοῦ Ἕλληνες τείνουσι σήμερον τὸν δάκτυλον πρὸς τὴν Κρήτην, ὡς ἔτεινον βεβαίως τὸν δάκτυλον οἱ Ἰσραηλιῖται, πλανώμενοι ἐν τῇ ἐρήμῳ, πρὸς τὴν στήλην τοῦ πυρός. Ἡ ὠραία νῆσος, ἡ προσμειδίσσα πρὸς τὰ κύματα τοῦ Αἰγαίου πελάγους, φέρει τὴν κιβωτὸν τῶν ἔθνικῶν ἐλπίδων καὶ εἰς τὰς λειοκύμονας αὐτῆς ἀκτὰς κατοπτρίζεται γλυκὺ, ὡς ἐν μαντικῇ τιμῇ λεκάνῃ, τὸ μέλλον τῆς πατρίδος. Ὅτε ἀντίλαξαν τὸν πρῶτον ἀσπασμὸν ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος καὶ ὁ τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας ἀποσεύσας λαὸς, ὁ ἀγαθὸς δαίμων

τῆς Ἑλλάδος ἔστρεψε βεβαίως μίαν πρὸς μίαν τὰς μελανὰς σελίδας τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας καὶ ἔστη κρατῶν τὸν κάλαμον εἰς τὰς χεῖρας ἐνώπιον τοῦ λευκοῦ φύλλου. Τί μέλλει ἄρα γε νὰ χαράξῃ ἐπ' αὐτῆς ἡ μυστηριώδης χεὶρ τῆς εἰμαρμένης;

Τὸν θρίαμβον πάντων τῶν Πανελληνίων πόθων, ἐὰν οἱ Κρηῖτες φανῶσιν ἀντάξιοι τῆς κοινῆς προσδοκίας· τὴν κατασχύνην δὲ τοῦ ἔθνους, καὶ τὴν πτώσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν φανῶσι ψευδεῖς ἢ μωροὶ πατριῶται. Ψεῦδος καὶ μωρία! Ἄλλ' οἱ Κρηῖτες ἐδοκιμάσθησαν ἐν τῇ καμίνῳ τοῦ πυρὸς τῆ καιομένη ὡς χρυσίον καθαρὸν φιλοπατρίας, μωροὶ δὲ δὲν ἠδύναντο νὰ διεξαγάγωσι μετὰ τσοαύτης ἐπιτυχίας πολυχρονίους πολέμους κατὰ τοῦ τυράννου καὶ τῶν ἐπιβουλῶν ἀλλοτρίας πολιτικῆς. Κατὰ τῶν βράχων τῆς Κρήτης συνετρίβησαν καταρραγεῖσαι πᾶσαι αἱ στηθεῖσαι παγίδες, καὶ ἀφοῦ μετὰ τσοοῦτους μόχθους ἀνέσυραν οἱ νησιῶται ἐκ τοῦ βοράθρου τὸ πολυτιμώτερον τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τὴν πατρίδα, δὲν θὰ ἀφήσωσι βεβαίως τὴν περιμάχητον ἄγραν νὰ καταπέσῃ ἐκ νέου μετὰ πατάγου εἰς τὸν βυθόν.

Μέχρι τοῦδε ἡ διαγωγή τῆς Κρήτης ὑπῆρξεν ἀνωτέρα παντὸς ἐπαίνου. Οἱ Κρηῖτες ἔχουσιν ὧτα, ἵνα κωφεύωσιν εἰς τὰς πονηρὰς εἰσηγήσεις καὶ ὧτα ἵνα ἀκούωσι τὰς ἀγαθὰς συμβουλὰς. Μόνον ὁ τρόπος καθ' ὃν περιστοίχισαν τὸν νεαρὸν βλαστὸν τοῦ Βασιλικοῦ οἴκου τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἐνθουσιώδης ἀγαλλίασις, μεθ' ἧς περιεπτύξαντο εἰς τοὺς κόλπους αὐτῶν τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ ἔθνους, ἀρκοῦσιν, ἵνα θάψωσι ἔσαι εἰς τὸν βόρβορον τὰ ἔρπετὰ ἐκεῖνα, ὅσα τυχὸν προβάλλωσι μετὰ τὴν ἰοδόλον γλῶσσαν τῆς διχονοίας καὶ τῆς ἐμφυλίου διαιρέσεως. Ἄλλὰ τὰ προτερήματα ταῦτα τῶν Κρητῶν τώρα ἀληθῶς πρέπει νὰ

ἀναλάμψωσιν ἐν πάσῃ αὐτῶν τῇ ἀκμῇ. Δὲν θέλομεν
 νὰ ἀναφέρωμεν ὀνόματα. Οἱ χρῆστοι, οἱ ἱκανοὶ καὶ οἱ τί-
 μοι δὲν ἀριθμοῦνται ἐν Κρήτῃ ἐπὶ τῶν δακτύλων· ὁ εἷς
 ἐσάπῃ εἰς τὴν ἐξορίαν κατόπιν ἱερεξταστικῶν μαρτυριῶν,
 πρόμαχος τῆς ἐθνικῆς ιδέας, ἕτερος ἠγωνίσθη διὰ τοῦ
 καλάμου καὶ τοῦ ὄπλου κατὰ τῆς τυραννικῆς δεσποτείας,
 ἕτερος περιεφρόνησε χρυσίον καὶ τιμὰς χάριν τῆς πατρί-
 δος καὶ ἄλλος ἄλλας πολυτίμους ὑπηρεσίας προσέφερεν
 ὑπὲρ τῆς ἀγιωτέρας τῶν ιδεῶν. Πάντες ὄξιοι νὰ κατατα-
 χθῶσιν εἰς τὸν ἐθνικὸν λόχον. Ἄλλ' ἐκ τῶν πολλῶν κορυφῶν
 ἃς ἐκλέξωσιν οἱ Κρηῖτες σήμερον τὰς μᾶλλον ὑπερηφά-
 νους· ἃς ἐκλέξωσι τὸ ἀνθεμὸν τοῦ πλουσίου λειμῶνος
 καὶ ἃς ἐμπιστευθῶσιν ἐκεῖ τὴν διεύθυνσιν τῶν κοινῶν τῆς
 πατρίδος. Κρηῖτες ἃς φέρωμεν ἡμεῖς τὸ φῶς, τὴν τροφὴν
 καὶ τὸ αἶμα. Ἄς πληρώσωμεν τὸ κἀνιστρον πραγμάτων
 ἀπτῶν, οὐχὶ ἀέρος, ἵνα οὕτω τὸ φέρωμεν μετ' οὐ πολὺ πο-
 λύτιμον δῶρον εἰς τὴν μητέρα Ἑλλάδα· διότι ἤδη ἡμεῖς
 οἱ Κρηῖτες ἀτενίζομεν πρὸς τὴν ἕνωσιν μετὰ τῆς μητρὸς
 Ἑλλάδος μεθ' ὅσης ἀγωνίας πρὸ μικροῦ μόλις ἠτενίζαμεν
 πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Ἐρχεται ἄραγε ἡ φιλομειδῆς θεὰ
 νὰ πληρώσῃ τελείως τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν πόθους;

Δὲν ἔχομεν λόγους νὰ μὴ τὸ πιστεύωμεν.

Ἐν Ἀθήναις Σεπτέμβριος 1900.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΝΑΣΤΑΣΑΚΗΣ ΛΙΘΗΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ

Παρετήρησα μετὰ λύπης ὅτι, καίτοι παρήλθον εἴκοσι συναπτά ἔτη ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, οὐδεὶς τῶν λογίων, οἵτινες ἐξυπηρέτησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὸν ἔνδοξον ἐκείνον ἀγῶνα, οὔτε τῶν στρατιωτικῶν οὔτε τῶν πολιτικῶν, ἐπεχείρησε νὰ συγγράψῃ ἂν ὄχι ἱστορίαν τοῦλάχιστον ἀπλήν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Παρετήρησα, λέγω, μετὰ λύπης μου, ὅτι τόσον σπουδαία συμβεβηκότα τῆς ἐνδόξου ἐκείνης ἐπαναστάσεως ἐκινδύνευον νὰ τὰ καλύψῃ ὁ πέπλος τῆς λήθης ὥστε εἰ μεταγενέστεροι νὰ μὴν ἔχωσι ἀκριθῆ γινῶσιν αὐτῶν ἀλλ' ἀμυδράν τινα ἰδέαν εἰλημμένην καὶ ταύτην ἐκ προφορικῶν παραδόσεων. Ἄφου καὶ εἰ σήμερον ἀκόμη ζῶντες ἐκ τῶν κυρίως δρασάντων καὶ αὐτοὶ ἐλησμόνησαν πολλὰ τὰ ὅποια πολὺ δυσκόλως σήμερον ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην των, ὁσάκις γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν. Καὶ αὐτὴ ἡ μικρὰ ἱστορικὴ μονογραφία, τὴν ὅποιαν ἐξέδωκεν ὁ κ. Ψύχας, ὅστις εἶχε κατέλθει τότε εἰς Κρήτην μετὰ τοῦ Ι. Ζυμβρακάκη, εἶναι ἐλλιπεστάτη, διότι οὐδὲν περὶ τῶν ἀπ' ἀρχῆς λαβόντων χώραν περιλαμβάνει, ἀλλὰ περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐξιστόρησιν ὠρισμένων γεγονότων, τὰ ὅποια ἔπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ φιλοπατρίδος ἀξιωματικῶ. Ἄλλ' ὅταν τὰ κυρίως γεγονότα, τὰ ὅποια ἀποτελεῦσι τὴν βᾶσιν τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐλλείπουσι πᾶσα ἀφήγησις περὶ τῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ὄχι μόνον ξηρὰ θὰ εἶναι ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἀδιάφορος καὶ εἰς πολλοὺς ἀκατάληπτος.

Δὲν ἠμιλῶ ἐνταῦθα διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν Σφακιῶν, τὴν ὅποιαν ἐξέδωκεν ὁ πρῶην ἡγούμενος τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος καὶ ἀκολούθως ἐπίσκοπος Ἱεροσητείας Γρηγόριος Παππαδοπετράκης, διότι αὐτὴ

δὲν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο εἰμὴ ἓνα πανηγυρικὸν ὑπὲρ τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφακιῶν καὶ τῶν κατοίκων τῆς, ὡς νὰ κάθηνται οἱ Σφακιανοὶ ὅλοι εἰς τὸ ἐδῶλιον τοῦ κατηγορουμένου κανενὸς Κακουργιδικείου καὶ ἐπικρέματα ἄνωθι αὐτῶν ἑτοιμὸς νὰ καταπέσῃ ἢ λαιμητόμος. Καὶ ἀδικεῖ πολὺ τοὺς συνεπαρχιώτας του ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐν λόγῳ ἱστορίας, διότι ὅλαι αἱ ἀνακρίβειαι, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ φανταστικῶς διὰ νὰ κατηγορήσῃ ἄλλους, καὶ ὅλα τὰ ἐγκώμια τὰ ὅποια πλέκει πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακιῶν, προδίδουσι τόσον φανερὰ τὴν πρόθεσιν του ὥστε μᾶλλον βλάβης ἢ ὠφελείας γίνεται πρόξενος εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακιῶν. Ἀφοῦ φθάνει μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ ὑβρίξῃ τὸν Κριτσουλίδην, τὸν εἰλικρινῆ καὶ ἔντιμον ἐκεῖνον χαρακτήρα καὶ ἀγνὸν πατριώτην, δι' ὅσας ἀληθείας γράφει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του περὶ τῆς ἐπαρχίας Σφακιῶν καὶ ἐν γένει ὅλης τῆς Κρήτης κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, βεβαίως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φειθῇ τῆς πραγματικότητος ἄλλων περιστατικῶν. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα δὲν ἐρχόμεθα μὲ προθέσεις μνησικαχίας νὰ ἀφηγηθῶμεν ὅσα θὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν μικρὰν ἱστορίαν μας, διότι τότε θὰ εἴμεθα ἡναγκασμένοι νὰ παρουσιάσωμεν εἰς τὸν συγγραφέα τῆς ἱστορίας τῶν Σφακιῶν γεγονότα πρὸ τοῦ 1830, τὰ ὅποια ὄντως δὲν εἶναι κολακευτικὰ διὰ μίαν μερίδα τῶν συνεπαρχιωτῶν του καὶ τὰ ὅποια ὁλοκληροὺς τόμους βιβλίων δύνανται νὰ ἀποτελέσωσιν. Οὔτε Σφακιανοὶ οὔτε Σελινιώται οὔτε Κισμιῖται ἢ Κυδωνιάται καὶ Ἀποκορωνιώται ὑπάρχουσι δι' ἡμᾶς. Ἡμεῖς κατεστρώσαμεν ὅσας εἴχομεν σημειώσεις, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν Κρήτας γνήσια τέκνα τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Πρὸ τρέπω ὅθεν τοὺς Κρήτας νὰ ἀναγνώσῃ τὴν ἱστορίαν ταύτην μετὰ προσοχῆς καὶ νὰ μὴ συμμερίζωνται ὅσα ἐμπαθῇ καὶ ἀνακριθῇ γράφονται ἢ ἐγράφησαν ἕως τώρα περὶ Κρήτης. Ὅλοι οἱ Κρήτες ἔχομεν καθήκον καὶ συμφέρον κοινὸν νὰ συζῶμεν ἐν ὁμοφῳ καὶ ἀδελφικῇ ἀγάπῃ, ἔχοντες ὡς μόνην μέριμναν τὴν πλήρη ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος μας.

Ἡ ἀφήγησίς μου περὶ τῶν γεγονότων τῆς Ἐπανάστασεως τοῦ 1866, εἶναι περιληπτικὴ. Δὲν παραθέτω κανέν ἔγγραφο, ἐστηρίχθην δ' εἰς μόνην τὴν μνήμην μου καθ' ὅτι ἐγενόμην αὐτόπτης μάρτυς τῶν περισσοτέρων γεγονότων καὶ συμμετέσχον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος

ἐκείνου μέχρι τέλους, ὅτε ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς Σαμαριᾶς οἱ τελευταῖοι ἐπαναστάται ἀρχηγοὶ Κριάρης, Χατζῆ Μιχάλης, Κορκίδης, Νικολοῦδης, Γ. Ἀναστασάκης, Μαυρογένης, Α. Μάντακας μετ' 180 ἄνδρας ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κυθωνίας, Κισάμου καὶ Σελίνου καταδιωκόμενοι πανταχόθεν ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποκατασταθῆ πάλιν εἰς τὴν νῆσον. Ἐστηρίχθην, λέγω, μόνον εἰς τὴν μνήμην μου καὶ εἰμι βέβαιος, ὅτι δὲν περιέπεσα εἰς ἀνακριθείας διότι ὅπου εἶχον ἀμφιβολίαν ἢ εἶχον λησμονήσει ὠρισμένα γεγονότα ἠρώτων ἄλλους συναγωνιστάς μου, συνεζήτητον μετ' αὐτῶν καὶ ἀνεκάλουν εἰς τὴν μνήμην μου πολλὰ, τὰ ὅποια μοῦ εἶχον διαφύγει. Διὰ τοῦτο ὁ ἀναγνώστης οὐδὲν ἔγγραφον τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰς σημειώσεις μου θέλει συναντήσῃ ἀλλ' ἀπλῆν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων. Περιορίσθη κυρίως εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ τμήματος Χανίων διότι δὲν εἶχον ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν πλεμικῶν ἔργων, τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν εἰς τὰ δύο ἄλλα τμήματα Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου. Ἀφηγοῦμαι μόνον τὴν ἐνδεξον πτώσιν τοῦ Ἀρκαδίου καίτοι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ ἐπιτροπὴ ἔμενεν εἰς Δρακόνα τῆς Κυθωνίας, διότι ἡ ἥρωικὴ ἐκείνη ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἐλακτύωσις διατελεῖ ἀκόμη ζωηρὰ ἐν τῇ μνήμῃ μου.

Ὅσον ἀφορᾷ διὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἰς Λασιθίον τὰς καταλλήλους πληροφορίας περὶ τῶν λαβόντων τότε χώραν μοὶ ἐχορήγησαν αὐτόπται μάρτυρες εἰς τοὺς ὁποίους εἶχον πᾶσαν ἐμπιστοσύνην ὅτι ἀκριβῆ μοῦ ἐξέθεσαν. Αἱ σημειώσεις μου βεβαίως εἶναι ἀτελεῖς, ὁ μέλλων ὅμως νὰ συγγράψῃ ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης, ἢ καὶ τῆς Κρήτης ὅλης, δύναται νὰ ἐξη, νομίζω, ὡς μέγα βοήθημα τὴν ἐμὴν ἀτελεῖ ἀφήγησιν. Εὐχομαι δὲ πρὶν ἢ πλὰξ τοῦ τάφου καλύψῃ τὸ ἐμὸν σκῆνος ἵνα ἴδω τὸ τοιοῦτον ἔργον τέλειον.

Ἐγγραφον ἐν Ἀθήναις τὴν 10 Ὀκτωβρίου 1892.

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΠΕΡΙΔΗΣ

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ

ΤΟΥ 1866

ΑΙΤΙΑΙ ΚΑΙ ΑΦΟΡΜΑΙ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Αιτίαι και αφορμαί τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ὑπῆρξαν πολλαί και διάφοροι· ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον ἰδίως συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐξεγερθῇ πάνοπλος και ὄρμητικὸς ὁ Χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου κατὰ τῆς κυριάρχου Ἐπικρατείας, ἦτο ἡ προσπάθεια τῆς Πύλης νὰ καταργηθῶσι διὰ μυρίων ἐπιβούλων τρώπων αἱ μικραὶ ἐλευθερίαι, τὰς ὁποίας ὁ Κρητικὸς λαὸς εἶχεν ἀποκτήσει τῷ 1858 κατόπιν ἐνόπλου διαδηλώσεως δώδεκα περὶπου χιλιάδων χριστιανῶν τοῦ τμήματος Χανίων, (1) νὰ ἀφαιρηθῶσι τὰ ὄπλα τῶν χριστιανῶν, τὰ ὁποῖα τοῖς εἶχεν ἐπιτραπῆ νὰ ἔχωσι φανερὰ εἰς τὰς οἰκίας των, και ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ ὑπαχθῇ και πάλιν εἰς πλήρη τυραννικὴν δουλείαν ὁλόκληρος ἡ νήσος. Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἐξαπέστειλεν ἡ Πύλη ὡς διοικητὴν τῆς νήσου τὸν μισελληνικώτατον και πανοῦργον Χουσινῆ Πασᾶν. Οὗτος, ἅμα τῇ καθόδῳ του, τὸ πρῶτον διάβημα

(1) Τὰ ἄλλα δύο τμήματα Ρεθύμνης και Ἡρακλείου δὲν μετέσχον τῆς ἐνόπλου ἐκείνης διαδηλώσεως.

εἰς τὸ ὅποτον προέβη ἦτο ἡ ἀποστολὴ μιᾶς ἐγκυκλίου πρὸς πάν-
 τας τοὺς προκρίτους χριστιανούς τῆς νήσου, διὰ τῆς ὁποίας
 προσεκάλει αὐτοὺς εἰς Χανία, ὅπως τοῖς ἀνακοινώσῃ δῆθεν εὐ-
 χάριστα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἐχορήγει εἰς τὸν τόπον ὁ κυρίαρ-
 χός του. Οἱ χριστιανοὶ πρόκριτοι ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν
 καὶ ἔσπευσαν εἰς τὰ Χανία, συνεκεντρώθησαν δὲ πάντες τὴν ὡ-
 ρισθεῖσαν ὥραν ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ Διοικητηρίου, ὅπου θὰ ἐγί-
 νετο πρὸς αὐτοὺς ἡ ἀνακοίνωσις τοῦ Σουλτανικοῦ φιρμανίου.
 Ὅποια ὅμως ὑπῆρξεν ἡ ἐκπληξίς των ὅταν εἶδον νὰ τοὺς περι-
 κυκλώσῃ ἀμέσως ὁ στρατός μὲ ἐφ' ὄπλου λόγχην, καὶ μετὰ πά-
 ροδον ὀλίγης ὥρας νὰ φανῇ πρὸ τῆς θύρας τοῦ Διοικητηρίου ὁ
 Χουσνὴ πασᾶς ἐν μεγάλῃ στολῇ, περιστοιχούμενος ἀπὸ πολυά-
 ριθμον ἐπιτελεῖον ! Φέρων τὴν μεγάλην του στρατιωτικὴν στο-
 λὴν ὁ Χουσνὴ πασᾶς καὶ ὄλα του τὰ παράσημα ἐστράφη μὲ ὕ-
 φος σοβαρὸν πρὸς τοὺς δίκην αἰχμαλώτων ἰσταμένους πρὸ αὐ-
 τοῦ χριστιανούς προκρίτους καὶ ἐπὶ μίαν καὶ πλεον ὥραν τοῖς
 ἀνέπτυξε διαφόρους θεωρίας περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ὑπηκόων
 λαῶν καὶ τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ σεβασμοῦ, τὸν ὅποτον, ὡς ἐκ τού-
 του, ὀφείλει ὁ Κρητικὸς λαὸς νὰ ἔχῃ πρὸς τὸν Σουλτάνον. Εἰς
 τὸ τέλος δὲ τῆς ἀγορεύσεώς του συνέστησεν εἰς τοὺς παριστα-
 μένους προκρίτους νὰ ὑπογράψωσιν ἕγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου ἐ-
 χορηγεῖτο τὸ δικαίωμα εἰς τὴν Διοίκησιν, ὅσάκις ἠκούετο εἰς καὶ
 μόνον πυροβολισμὸς εἰς τινὰ περιφέρειαν τῆς νήσου νὰ προβαίνει
 ἀμέσως εἰς τὴν κατάσχεσιν τῶν ὄπλων τῶν κατοίκων ὅλης ἐ-
 κείνης τῆς περιφέρειας. Τὸ μέτρον τοῦτο τῆς Διοικήσεως ἐδι-
 καιολόγησεν εἰπὼν, ὅτι οἱ πρόξενοι τῶν ξένων δυνάμεων καὶ
 ἄλλοι ξένοι, ἀκούοντες συχνὰ πυροβολισμοὺς εἰς τὰ χωρία, ἀνη-
 συχοῦν καὶ νομίζουσιν, ὅτι λαμβάνουν χώραν συγκρούσεις καὶ
 συνάπτονται μάχαι μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν.
 Οἱ χριστιανοὶ πρόκριτοι ἂν καὶ ἦσαν περικυκλωμένοι ἀπὸ
 τὸν στρατόν, καὶ ἠπειλοῦντο ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἰστάντο ὑπὸ τὸν

καυστικὸν ἥλιον ἐπὶ ἐξ ὀλοκλήρους ὥρας, ἀντέταξαν ἐπίμονον ἄρνησιν εἰς τὴν πικρὰν αὐτὴν ἀξίωσιν, δηλώσαντες κατηγορηματικῶς, ὅτι τοιαύτην ἐντολὴν δὲν ἔχουσιν ἀπὸ τὸν λαόν, ὅστις τοὺς ἐξέλεξεν καὶ ὅτι ἂν υπέγραφον τοιοῦτον ἔγγραφον θὰ ἐκακοποιούνητο ὑπ' αὐτοῦ, μόνις ἐπέστρεφον εἰς τὰ χωρία των. Κατὰ βᾶθος τοὺς σκοποὺς τοῦ Χουσνῆ Πασᾶ ἐνόουν, διότι οὗτος οὐδὲν ἄλλο ἐπεζήτει ἢ νὰ ἀφοπλίση τοὺς χριστιανούς καὶ τοὺς καταστήση ἀνικάνους πρὸς πᾶσαν ἐν τῷ μέλλοντι ἀντίστασιν ἐναντίον τῶν αὐθαίρεσιῶν τῶν Τούρκων. Τὸ μαρτύριον τῶν γενναίων τούτων ἀνδρῶν, νὰ ἴστανται ἐν ὑπαίθρῳ καὶ ὑπὸ τὸν ἥλιον ἐπὶ τόσας ὥρας, θὰ παρετείνετο ἴσως ἐπὶ ἡμέρας ὀλοκλήρους, ἂν μὴ ἐπενέβαινον οἱ Πρόξενοι τῶν ξένων Δυνάμεων, μόνις ἐπληροφορήθησαν τὸ πρᾶγμα, καὶ ἀπήτουν τὴν ἀπόλυσιν των, τὸ ὅποιον καὶ κατώρθωσαν, παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Χουσνῆ πασᾶ.

Ἄλλὰ μήπως ἐκτὸς τῶν καταπίεσεων τούτων δὲν ἤρχοντο ἄλλα φοβερώτατα μαρτύρια τῶν Χριστιανῶν ; Οἱ παντοσείδεις δυσβάστακτοι φόροι, τὰ χαράτσια, τὰ ἄδικα προστίματα, αἱ παράνομοι φυλακίσεις καὶ ὅ,τι ἄλλο δύναται νὰ ἐφαρμώσῃ μία ἀκράτητος τυραννία πρὸς πλήρη ἀποκτείνωσιν ἐνὸς λαοῦ, εἶχον φέρει εἰς ἀπόγνωσιν πλήρη τὸν Κρητικὸν λαόν καὶ διὰ τοῦτο ἐπεζήτει οὗτος εὐκχεῖραν νὰ θραύσῃ τὰς ἀλύσεις τῆς τυραννίας καὶ ζητήσῃ τὴν ἀπελευθερώσιν του διὰ πάσης θυσίας.

Ὁ Χουσνῆ πασᾶς ἔφερε βαρέως τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἀφοπλισμοῦ καὶ ἤρχισε νὰ φέρηται τώρα τυραννικώτερος. Μετὰ τὴν ἐλαχίστην ὑποψίαν, μετὰ τὴν παραμικρὰν ἀφορμὴν, συνελάμβανε τοὺς προκρίτους καὶ τοὺς ἐφυλάκιζεν ἢ τοὺς ἐξώριζεν. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κατέσχεν ἐπιστολὰς τοῦ Περθενίου Περίδου, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος ἐστιγμάτιζε τὴν βάρβαρον καὶ τυραννικὴν διοίκησίν του, καὶ παρευθὺς τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐρρίφθη εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἐπ' ἀρ-

κετόν χρόνον ὑπέστη πλείστα ὄσα μακρῦρια, ἐσώθη δέ, ὡς ἐκ θαύματος, κατόπιν πολλῶν ἐπεμβάσεων.

Οἱ πρόκριτοι τῶν ἐπαρχιῶν κατήνησεν, ὁσάκις προσεκαλοῦντο ὑπὸ τοῦ Χουσνῆ πασᾶ, νὰ τρέπωνται εἰς τὴν φυγοδικίαν ἐκ φόβου μὴ ἐξορισθῶσιν ἢ ριφθῶσιν εἰς τὰς φυλακάς. Τόσος δὲ ἦτο ὁ τρόμος, ὅστις εἶχε καταλάβει τοὺς χριστιανούς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὥστε ἐκινδύνευσεν ὁλόκληρος ἡ Κρήτη νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Παπισμὸν ὡς τὸ μόνον ἀσφαλὲς καταφύγιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ εὖρη προστασίαν.

Ἴδου τί συνέβη τότε καὶ πῶς παρ' ὀλίγον ἡ Κρήτη νὰ ἀποσπασθῇ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας :

Χωρικός τις ἐκ τοῦ χωρίου Καλύβαις τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου, κτηματίας, Κοντογιάννης καλούμενος, ἐπρομήθευεν τακτικῶς εἰς τὸν ἱερέα τῆς ἐν Χανίοις Δυτικῆς ἐκκλησίας προϊόντα ἐκ τοῦ κτήματός του. Ὁ ἐν Καλύβαις παραμένων τουρκικὸς στρατὸς ἐπροξένει συχνὰς βλάβας εἰς τὸ κτήμα τοῦ Κοντογιάννη καὶ ἄλλα μὲν τῶν προϊόντων αὐτοῦ κατέστρεφεν, ἄλλα δὲ ἐκλεπτεν. Ἡμέραν τινὰ ὁ χωρικός ἀφηγήθη τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Δυτικὸν ἱερέα, ὅστις ἀμέσως μετέβη εἰς τὸ Γαλλικὸν προξενεῖον καὶ παρέστησεν εἰς τὸν πρόξενον τὴν ζημίαν τὴν ὁποίαν ὑφίστατο ὁ Κοντογιάννης ἐκ μέρους τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ Γάλλος πρόξενος παρουσιάσθη εἰς τὸν Διοικητὴν Χουσνῆ πασᾶν καὶ ἀπήτησεν ἐπιμόνως νὰ μετατεθῇ ὁ ἐν Καλύβαις παραμένων τουρκικὸς στρατὸς, διότι οὗτος καταστρέφει τὰ προϊόντα τῶν χωρικῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Κοντογιάννη, τακτικοῦ προμηθευτοῦ τῶν ἱερέων τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Διοικητὴς ἠναγκάσθη νὰ μετατοπίσῃ τὸν στρατὸν ἀπὸ Καλύβαις εἰς ἄλλο μέρος καὶ οὕτω πράγματι ἐσώθησαν τὰ κτήματα τοῦ Κοντογιάννη καὶ πολλῶν ἄλλων γειτόνων του. Ὁ Δυτικὸς ἱερεὺς, ἐπωφεληθεὶς τῆς περιστάσεως ταύτης, εἶπεν εἰς τὸν Κοντογιάννην, ὅτι ἡ Κρήτη δύναται νὰ ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τὴν τυραννίαν, ἀρκεῖ μόνον οἱ Κρήτες

νά βεβαιώσουν ἐγγράφως, ὅτι εἶναι ὑπήκοοι τοῦ Πάπα, διότι οὗτος προστατεύεται ὑπὸ τῆς Γαλλίας καὶ συνεπῶς χάρις εἰς αὐτὸν καὶ οἱ Κρήτες ὑπήκοοί του.

Ὁ ἀπλοϊκὸς χωρικός διέδωκεν ἀμέσως τὸ πρᾶγμα εἰς τὰς ἐπαρχίας, φέρων καὶ τὸν ἑαυτὸν του ὡς παράδειγμα πῶς κατῴρθωσε καὶ ἔσωσε τὴν περιουσίαν του. Πολλοὶ τότε, ἀγνοῦντες τὴν πλεκτάγην τοῦ Δυτικοῦ ἱερέως, ἔσπευδον εἰς Χανία καί, παρουσιαζόμενοι εἰς τὸν Δυτικὸν ἱερέα ἐνεγράφοντο μὲ τὸ ὀνοματεπώνυμον, τὴν ἐπαρχίαν, καὶ τὸ χωρίον των εἰς βιβλίον ἑτοιμον ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἀκολούθως ἐλάμβανον παρ' αὐτοῦ ἀποδεικτικὸν ἔντυπον μετὰ σφραγίδος, γεγραμμένον ἰταλιστί, ἐν ᾧ ἐσημειοῦτο, ὅτι ὁ κάτοχος αὐτοῦ ἀναγνωρίζει τὸν Πάπαν ὡς θρησκευτικὸν ἀρχηγόν του. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀποδεικτικοῦ τούτου ἠγνόουν οἱ λαμβάνοντες αὐτὸ χωρικοί, ἐπίστευον δὲ μόνον ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἢ δηλωτικόν, ὅτι ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας καὶ ἀπηλάσσοντο τῆς τυραννίας τοῦ Χουσνῆ πασᾶ. Πολλάκις οὗτοι ἀπέπεμψαν κακὴν κακῶς χωροφύλακας θῆμανοὺς μεταβάνας ὅπως τοὺς συλλάβωσι, στήριζόμενοι εἰς τὰ ἀποδεικτικὰ ταῦτα, τὰ ὅποια ἐπιδεικτικῶς παρουσίαζον καὶ ἐκαυχῶντο, ὅτι δὲν ἔχουσι πλέον τίποτε νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ τοὺς Τούρκους.

Ἡ προπαγανδικὴ αὕτη ἐνέργεια τοῦ Δυτικοῦ ἱερέως κατέστη γνωστὴ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Χουσνῆ πασᾶ. Πολλοὶ τότε πρόκριτοι χριστιανοὶ ἔσπευσαν πρὸς τὸν Γάλλον πρόξενον καὶ διεμαρτυρήθησαν, καθ' ὅσον ἐπίστευον, ὅτι εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν συνειργάζετο καὶ οὗτος, ἐνῶ τὰ πάντα εἶχε σοφισθῆ καὶ ἐξετέλει μόνος του ὁ ἱερεύς. Ὁ Γάλλος πρόξενος, εἰς τὰς διαμαρτυρίας τῶν χριστιανῶν, ἀπήντησεν, ὅτι αὐτὸς δὲν γνωρίζει τίποτε ἀπὸ ὅσα συνέβησαν καὶ συνεπῶς ἀποδοκιμάζει τὴν πρᾶξιν τοῦ ἱερέως. Ἐτέθησαν τότε εἰς ἐνέργειαν πολλὰ μέσα καὶ κατωρθώθη νὰ ἀφαρπάσωσι κρυφίως ἀπὸ τὸν ἱερέα τὰ βιβλία εἰς τὰ

ὅποια εἶχον ἐγγραφῇ ἄρκετοὶ χριστιανοὶ καὶ ἵνα μὴ οὐδὲ ἕχνος αὐτῶν ἀναφανῆ εἰς τὸ μέλλον τὰ ἔρριψαν ἐντὸς λέβητος σαπιοποιείου. Οὕτω ἔληξεν ἡ θρησκευτικοπολιτικὴ αὐτῆ κωμωδία, νήτις τὸν μὲν Χουσνὴ πασᾶν εἶχε φέρει εἰς δυσχερῆ θέσιν, τὴν δὲ Μεγάλην Ἐκκλησίαν συνετάραξεν ὅχι ὀλίγον καὶ τὴν ἡνάγκασε νὰ ἀποστείλῃ ἱεροκλήρυκας εἰς ὅλα τὰ τμήματα τῆς νήσου διὰ νὰ ἐπαναφέρῃ τοὺς ἀποπλανηθέντας, εἰς τὰ πάτρια θρησκευτικὰ δόγματα. Ὅταν ὅμως οὗτοι ἦλθον εἰς Κρήτην εὗρον τὰ πράγματα ὡς καὶ πρότερον, διότι καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν Κρητῶν, οἵτινες εἶχον ζητήσῃ τὴν Γαλλικὴν προστασίαν, ὅπως ἀπαλλαγθῶσι πολλῶν πείσεων καὶ βασανιστηρίων, οὔτε τὸ θρήσκευμα οὔτε τὴν ἐθνικότητά των εἶχον σκοπὸν νὰ ἀπαρνηθῶσι, τοῦτο δ' εἶχον πράξει διὰ νὰ ἀποφύγῃσι προσωρινῶς τὴν βίαν τῆς τουρκικῆς τυραννίας.

Ἡ τακτικὴ αὐτῆ, τὴν ὁποίαν ἐτήρει ὁ τούρκος διοικητής, ἡνάγκασε τὴν Γ. Πύλην νὰ τὸν ἀνακαλέσῃ καὶ νὰ στείλῃ προσωρινὸν διοικητὴν με συνδιαλλακτικὰς διαταγὰς διὰ νὰ εἰρηνεύσῃ τὴν νῆσον, τὸ ὅποῖον οὗτος καὶ κατώρθωσε σχεδόν, διωρίσας ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν προκρίτων ἐκείνων χριστιανῶν, οἵτινες εἶχον ἀποκηρύξει πάσας τὰς ἔκτοτε πράξεις τοῦ προκατόχου του Χουσνὴ πασᾶ.

Μετὰ ἐν περίπου ἔτος, τῷ 1861, ἡ Πύλη ἀπέστειλεν τακτικὸν καὶ Γενικὸν διοικητὴν Κρήτης τὸν Ἰσμαὴλ πασᾶν, ἐξωμότην χριστιανὸν καὶ Χιον τὴν πατρίδα. Οὗτος κατ' ἀρχὰς ἐφάνη λίαν φιλελεύθερος. Βαθὺς γνώστης τῆς Ἑλληνικῆς, καὶ μητρικῆς του γλώσσης καὶ τῆς Γαλλικῆς, καθ' ὅσον εἶχε σπουδάσει ἐν Παρισίοις, εἶχεν ἐγκυκλοπαιδικωτάτην μόρφωσιν καὶ προέτρεπε νὰ συστηθῶσι παντοῦ εἰς τὰς ἐπαρχίας σχολεῖα Ἑλληνικὰ καὶ Ὀθωμανικὰ χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν τὰ σχολεῖα ταῦτα θὰ συνετηροῦντο διότι μόνον διὰ τὰ σχολεῖα

τῶν πόλεων προσέφερε μικρὸν τι ποσὸν ἐκ τῶν δημοσίων εἰσπράξεων, τὰ δὲ τῶν ἐπαρχιῶν ἄφινεν νὰ λειτουργήσουν ὅπως, ὅπως διὰ δαπάνης τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν.

Ὁ γράφας τὰς σημειώσεις ταύτας εἶχε συστήσει Ἑλληνικὸν σχολεῖον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου καὶ ἀπετάθη πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν παρεκάλεσε νὰ ἔλθῃ ἀρωγὸς τὸ δημοσίον ταμεῖον εἰς τὸ ἀρτιούστατον τοῦτο σχολεῖον, τοῦ ἔκαμα δὲ τὴν πρότασιν ταύτην, διότι εἶχε τὸ θάρρος μαζῆ του, ἐπειδὴ εἶχεν ἐπανέλθει μετ' αὐτοῦ εἰς Κρήτην ἐκ τῆς ἐν Κων/πόλει ἐξορίας καὶ συνεδέετο μετ' αὐτοῦ διὰ στενῆς γνωριμίας. Εἰς ἀπάντησιν ὁμῶς εἶπεν, ὅτι τὸ παραχωρούμενον ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως χρηματικὸν ποσὸν ἦτο προσδιωρισμένον μόνον διὰ τὰ σχολεῖα τῶν πόλεων.

Σὺν τῷ χρόνῳ τὰ φιλελεύθερα αὐτοῦ φρονήματα ἐξέλιπον καὶ ἤρχιστε νὰ ἀκολουθῆ τὴν τακτικὴν τοῦ Χουσνῆ πασᾶ καὶ ἀκόμη χειρόνα. Ἐδίδεν εἰς πολλοὺς ὑποσχέσεις ὅταν τοῦ ἐγίνοντο παραστάσεις περὶ παρανομιῶν, περὶ ἀδίκων καταδιώξεων παλαιῶν πολιτικῶν ἐγκληματιῶν καὶ διαφόρων ἄλλων προσώπων, οὐδεμίαν ὁμῶς τῶν ὑποσχέσεων του ἐτήρει. Ἀπεδείχθη, μὲ ἄλλους λόγους, ἀνθρωπος κακῆς πίστεως. Εἰς ἀπόδειξιν δὲ ἔρχεται καὶ τὸ ἐπόμενον γεγονός: Εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς χριστιανούς χωροφύλακας, ὅτι ἂν προσήρχετο ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὅστις ἐφυγοδίκει τότε, θὰ τῷ ἐχάριζε πᾶσαν ποινὴν καὶ θὰ τὸν ἄφινεν ἐλεύθερον. Ὁ φιγοδικῶν προσῆλθεν, ἔρριψεν ὁμῶς αὐτὸν ἀμέσως εἰς τὰς φυλακὰς τῶν Χανίων καὶ προὔτιθετο, ὡς ἀπαρχὴν τῶν ἐκδουλεύσεων του πρὸς τὴν Πύλην, νὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα εὐνόητον ποία τύχη τὸν ἀνέμεναν. Εὐτυχῶς ὁ φυλακισθεὶς ὄπλαρχηγὸς τότε τῆς Κυδωνίας κατώρθωσε νὰ προμηθευθῆ σιδηρὰ ἐργαλεῖα διὰ τῶν ὁποίων ἔκαψε τὰ σίδηρα τῶν παραθύρων τῆς εἰρκτῆς ἐν ἧ ἐφρουρεῖτο καὶ οὕτω νὰ δραπετεύσῃ, πηδήσας ἀπὸ τοῦ τείχους τοῦ φρουρίου εἰς τὴν κάτωθι βαθεῖαν τάφρον, ἐν ἧ, κατόπιν προηγουμένης συνεννοήσεως, τὸν ἀνέμενον

πεντήκοντα περίπου συγχώριοί του Λακκλιώται και τὸν παρέλαβον και ἀπῆλθον ἀπαρκτήρητοι εἰς τὸ ὄρεινόν χωρίον των.

Διὰ τῶν αὐτῶν ὑποσχέσεων εἶχεν ἐξῆπατήσει και τὸν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου γεννητὸν Κοῦθον, τὸν ὁποῖον, προσελθόντα μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐξώρισε, κατ' ἄλλους μὲν εἰς Χίον, κατ' ἄλλους δὲ εἰς Ρόδον, ὁπόθεν ὅμως κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ ὕστερον ἀπὸ ὀλίγον χρόνον και νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του ὅπου και ἐφρονεύθη κατὰ τὴν ἱστορικὴν πολιορκίαν τοῦ Ἀρκαδίου. Ὁ Ἰσμαὴλ πασαῶς τὴν αὐτὴν διαγωγὴν ἐπέδειξε και πρὸς πολλοὺς ἄλλους χριστιανούς, και διὰ τοῦτο ἠναγκάζετο πᾶς ὅστις ὑπέπιπτεν εἰς τὸ παραμικρὸν σφάλμα νὰ τρέπηται πρὸς τὰ ὄρη και νὰ διάγῃ βίον φυγοδίκου. Ἐν διαστήματι ὀλίγου χρόνου ὁ ἀριθμὸς τῶν φυγοδίκων ἀνῆλθεν εἰς καταπληκτικὸν σημεῖον, πρᾶγμα καταστρεπτικὸν διὰ τὸν τόπον, διότι και ἡ ἡσυχία δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκατασταθῇ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας και ἀρκεταὶ ἐργατικαὶ χεῖρες ἔμενον ἀργαί. Ἡ διαγωγὴ ὅμως τοῦ Ἰσμαὴλ πασαῶ ἐφθασεν εἰς τὸ ἀπροχώρητον πλέον, ὅταν ἀπεφάσισε νὰ μὴ δέχεται καμμίαν ἀναφορὰν ἐναντίον τῶν ἐπάρχων και ἄλλων διοικητικῶν ὑπάλληλων, οἵτινες διέπραττον πληθὺν ἀδικημάτων κατὰ τῶν ἀπροστατεῦτων χριστιανῶν. Ὅσοι εἶχον τὴν τόλμην νὰ παρουσιασθῶσιν ἐνώπιόν των και νὰ καταγγείλωσιν ὑπάλληλον τῆς διοικήσεως, στρατιωτικὸν ἢ πολιτικόν, συνελαμβάνοντο ἀμέσως και ἐφυλακίζοντο, διότι, ὡς ἔλεγε, τοιαύτην διαταγὴν εἶχε δώσει ἡ Ὑ. Πύλη.

Τὰ δεινὰ, τὰ ὁποῖα ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ὑφίστατο ἕνεκα τῆς διαγωγῆς του ταύτης, ἦταν ἀφόρητα. Εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας ἤρχιταν νὰ γογγύζωσιν οἱ κάτοικοι και νὰ ανταλλάσωσι σκέψεις περὶ τοῦ πρακτέου. Τὸ πρᾶγμα εἶχε φθάσει πλέον εἰς τὸ ἀπροχώρητον. Ὅχι μόνον ἡ Διοίκησις τοῦ τόπου ἀλλὰ και αὐτοὶ οἱ πρόξενοι τῶν Δυναμέων δὲν ἔδιδον

προσοχήν μεγάλην εἰς τὰ παράπονα, τὰ ὅποια καθ' ἡμέραν σχεδὸν τοῖς διεπιβάλλοντο ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπαρχίας.

Ἀπέναντι τῆς καταστάσεως ταύτης τολμηροί τινες πρόκριτοι ἐκ τῶν πέντε ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων συνήλθον καὶ συνέταξαν κρυφίως ἀναφορὰν τῇ 1864 πρὸς τὸν Σουλτάνον, διὰ τῆς ὁποίας παρίστων εἰς αὐτὸν τὴν κακοδιοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἐξέθετον λεπτομερῶς πολλὰς ἀδικίας καὶ ἐγκλήματα, τὰ ὅποια εἶχον πράξει οἱ ὑπάλληλοι τῆς Διοικήσεως. Ἐκτὸς ταύτης παρίστων τοὺς ἀπηνεῖς διωγμοὺς κατὰ τῶν χριστιανῶν, τὴν βαρεῖαν φορολογίαν, τὰ ἄδικα προστίματα, τοὺς βασιβουζουκισμοὺς τῶν ὀργάνων τῆς διοικήσεως, καὶ πλεῖστα ἄλλα ὄργια, τὰ ὅποια κατεμάστιζον φοβερὰ τὰς ἐπαρχίας. Τὴν ἀναφορὰν ταύτην πρὸς τὸν Σουλτάνον ἔφεραν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ συντάξαντες καὶ ὑπογράψαντες αὐτὴν καὶ τὴν ἐνεχείρισαν εἰς τὸν Ἰσμαήλ πασᾶν μὲ ἰδιαιτέρον πρὸς αὐτὸν ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου τὸν παρεκάλουν νὰ τὴν διαβιβάσῃ πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Σουλτάνον. Διὰ τὴν τόλμην αὐτὴν τῶν χριστιανῶν ὁ Ἰσμαήλ πασᾶς ἐξεμάνη καὶ ἰδίᾳ διότι ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ συνέταξαν τοιαύτην ἀναφορὰν ἐνῷ ἔπρεπε νὰ γνωρίζουν, ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπευθύνωσιν ἀναφορὰς τοιαύτας πρὸς αὐτόν· τοὺς ἠπέιλησεν ὅτι θὰ τοὺς ρίψῃ εἰς τὰς φυλακὰς ἐπὶ τέλους ὅμως τοὺς ἀπέπεμψε μετ' ὀργῆς εἰπὼν :

«Θὰ τὴν στείλω στὸν Σουλτάνο τὴν ἀναφορὰν σας, δὲν θὰ σας ὀφελήσῃ ὅμως εἰς τίποτε, καὶ θὰ τὸ δῆτε. Πολὺ καλὰ σας ζέρει ὁ Σουλτάνος.»

Μετὰ πάροδον ἐνὸς περίπου μηνὸς προσεκάλεσεν, ἐκ τῶν ὑπογεγραμμένων εἰς τὴν ἀναφορὰν, τὸν Χατζῆ Γεώργιον ἐκ Γερωνίου τῆς Κυθωνίας καὶ εἶπεν εἰς αὐτόν : «Νὰ πᾶς νὰ μου χαιρέτισῃς τοὺς φίλους σου, τοὺς συνυπογράψαντας τὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀναφορὰν, καὶ νὰ τοὺς πῆς, ὅτι ὁ Σουλτάνος δὲν τὴν ἐδέχθη καὶ ἄλλην φορὰν νὰ προσέχετε νὰ μὴ συντάσ-

σητε τοιαῦτα ἀνταρτικὰ ἔγγραφα, διότι θὰ ἐξορισθῆτε». Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον εἶχεν ἀναφανῆ καὶ ἐν τῷ τμήματι Ἑρακλείου τὸ Μοναστηριακὸν λεγόμενον ζήτημα, κατὰ τὸ ὁποῖον αἱ Κοινότητες ἀπῆρτον νὰ δαπανᾶται τὸ ἡμισυ τῶν προσόδων τῶν Ἱερῶν Μονῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν κοινοτήτων. Τοῦ Μητροπολίτου ὅμως ἀνθισταμένου μετὰ τῶν καλογῆρων τῶν Μονῶν, κατεδιώχθησαν οἱ πρωτοεργοὶ τοῦ κινήματος τούτου καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ δὲ Μοναστηριακὸν ζήτημα ἔμεινεν ὡς καὶ πρὶν. (Σημειωτέον, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν μετὰ τοῦ ζητήματος ὅλης τῆς Κρήτης καὶ ἐσφαλμένως τινὲς τῶν Ἑρακλειωτῶν σχετίζουσιν αὐτὸ μετὰ τοῦ Γενικοῦ ζητήματος, διότι ἡ λοιπὴ Κρήτη οὐδεμίαν γνῶσιν εἶχεν, ὅτι ὑπῆρχεν Μοναστηριακὸν ζήτημα ἐν Ἑρακλείῳ, διότι τοῦτο ὑπῆρξε πολὺ πρότερον τοῦ 1866).

Ὁ Κρητικὸς λαός, βλέπων ὅτι παρετεινετο ἡ αὐτὴ καταθλιπτικὴ κατάστασις, ἄφησε πλέον κατὰ μέρος τὰ μονομερῆ κινήματα, ὡς ἀνωφελῆ, διότι ταῦτα κατεπνίγοντο εὐθὺς εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν διὰ τῶν μηχανογραφικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ καὶ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτῶν ἀρχῶν, αἵτινες ἐχαρκτηρίζον πᾶν παράπονον τῶν χριστιανῶν ὡς ἀνταρσίαν κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἦρχισε λοιπὸν νὰ σκέπτηται τίνι τρόπῳ θὰ δυναθῆ νὰ ἀνακουρισθῆ ἐκ τῶν δεινῶν του. Ἐλήφθη ἀπόφασις, κατόπιν συνεννοήσεως, καθ' ὅλην τὴν νῆσον νὰ συνέλθωσιν εἰρηνικῶς, ἀπεσταλμένοι ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης εἰς ὄρισμένον μέρος καὶ κατόπιν κοινῆς συνεννοήσεως νὰ συντάξωσιν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Σουλτάνον, διὰ τῆς ὁποίας νὰ ἐκφράζωσι πρὸς αὐτὸν τὰ παράπονά των, νὰ ζωγραφίσωσι δὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν κακοδιοίκησιν μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα καὶ νὰ ἐκθέτωσι τὰ ἀδικήματα καὶ ὅσα ἄλλα δεινὰ συνεπάγεται ἡ τυραννία καὶ αὐθαιρεσία μιᾶς τοιαύτης διοικήσεως.

Τόπος τῆς συναθροίσεως ὄρισθη ἡ ἔξωθι τῶν Χανίων περιώ-

νυμος τοποθεσία τῶν Κουτσουναρίων (Μπουτσουνάρια ὡς κοινῶς λέγονται). Ἡ θέσις αὕτη δὲν εἶναι τόσον ἀσφαλῆς διὰ τοιαύτας συναθροίσεις, διότι εὐκόλως δύναται νὰ περικυκλωθῇ ὑπὸ στρατοῦ· εἶναι ὅμως πολὺ κατάλληλος διὰ πολυαριθμους συναθροίσεις, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τὸ ἀφθονον αὐτῆς ὕδωρ, ἀφ' ἑτέρου δὲ καὶ διὰ τὴν εὐρυχωρίαν της, τὰς περίξ συσκίους τοποθεσίας της καὶ, τὸ σπουδαιότερον, διότι θεωρεῖται ὡς τὸ μόνον κεντρικώτερον μέρος τῶν Δυτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου ἀπὸ τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ εὐρίσκηται διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον εἰς ἄμεσον συγκοινωνίαν καὶ συνεννόησιν μετὰ τῆς πρωτεύουσας τῆς Κρήτης, τὰ Χανία. Καὶ προσδιωρίσθη μὲν ἡ θέσις τῶν Κουτσουναρίων ὡς τόπος συναθροίσεως γενικῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κρήτης, ἦτο ὅμως εὐκόλος καὶ ἡ ἔναρξις αὐτῆς, ἀφοῦ προφανῆς κίνδυνος ἐπεκρέματο, νὰ καταδιωχθῶσι, νὰ φυλακισθῶσι καὶ ἐξορισθῶσι οἱ πρῶτοι ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι ἤθελον τολμήσει νὰ συνέλθωσιν; Θὰ ἐχαρακτηρίζοντο πάραυτα ὡς ταραξίαι, ὡς ἀντάρται, ὡς κακοῦργοι κοινοί, διότι οὕτως ἡ τυραννία χαρακτηρίζει καὶ τὰς εἰρηνικώτερας καὶ ἀθωοτέρας συναθροίσεις, ἀμειλίκτως δὲ καταδιώκει τοὺς διοργανοῦντας αὐτάς.

Ἡ ἀπόφασις ὅμως εἶχε ληφθῆ πλέον καὶ πᾶς κίνδυνος ἔπρεπε νὰ ἀψηφηθῇ. Ἄλλως τε δὲν ἦτο ἡ πρώτη φορά κατὰ τὴν ὁποίαν αὐτοί, οἵτινες ἐπρόκειτο νὰ συνέλθωσιν, εἶχον προΐδει κινδύνους μεγαλητέρους καὶ τοὺς ἠψήφησαν, οἱ δὲ προπάτορες των τοὺς εἶχον κληροδοτήσῃ ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην τὴν αὐτοθυσίαν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ τῆς πατρίδος.

Εὐρέθησαν λοιπὸν τὴν 16 πρὸς τὴν 17 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1866 εἰς τὴν εἰρημένῃν θέσιν Κουτσουνάρια περὶ τοὺς 40 πρόκριτοι ἐκ τῶν πέντε ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων, ἦτοι Κυδωνίας, Σελίνου, Κισάμου, Ἀποκορώνου καὶ Σφακιῶν. Διεκρίνοντο ἐκεῖ μεταξὺ τῶν πρώτων ὁ Γέρων Κωσταρὸς Βολουδάκης, ὁ Ἰωσήφ Χατζῆ Ρουσάκης, Χατζῆ Μιχάλης, Κωνστ. Κριάρης,

Μαθιός Μυλογιαννάκης, Ν. Νικολούδης, Ἀναγνώστης Μάντακας, Γεώρ. Κροκίδης, Παρθένιος Περίδης, Παρθένιος Κελαϊδῆς, Ἀναγνώστης Παππαγιαννάκης, Γεώρ. Καμπούρης, Ι. Ἀναστασάκης, Γ. Γιαννουδοβαρδάκης, Ἀντ. Ἀνουςάκης, Ἐμμ. Φουντουλάκης, Ἀναγνώστης Ἀραδινιώτης, Μ. Νεράντζης, Ι. Γιώτης, Ἀναγνώστης Κασελάκης, Μ. Τζεπέτης, Ἀναγνώστης Κολοκυθάκης καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα διαφεύγουν τὴν μνήμην ἡμῶν.

Τὴν ἐπαύριον, τὴν 18 πρὸς τὴν 19 τοῦ αὐτοῦ μηνός, εἶχον συναθροισθῆ περὶ τοὺς 500, οἵτινες δὲν ἦσαν βεβαίως πάντες πληρεξούσιοι ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας των, ἀλλ' ἐξ ἀπλῆς περιεργείας εἶχον σπεύσει νὰ ἴδωσι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συναθροίσεως ταύτης καὶ ἐν ἣ περιπτώσει ἡ Διοίκησις ἀπεπειρᾶτο νὰ συλλάβῃ τοὺς προκρίτους ὑπερασπισθῶσιν αὐτοὺς ἔστω καὶ διὰ τῶν ὄπλων.

Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὁποίου καὶ ἐν μεγάλῃ μυστικότητι ἐνηργήθησαν πάντα ταῦτα, μόλις ἔμαθε τὴν συναθροισιν τῶν Κουτσουναρίων ἔμεινεν ἐμβρόντητος, καὶ ἔστειλεν ἀμέσως τὸν Νικόλαον Μιτζάκην, Σύμβουλον Κυδωνίας, νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς συναθροισθέντας νὰ διαλυθῶσιν, ἄλλως, ἐὰν ἐντὸς τῆς ἐπομένης, 20 δηλ. τοῦ μηνός, δὲν εἶχον ἀπέλθει ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου, θὰ ἔστειλε στρατὸν νὰ τοὺς καταδιώξῃ.

Εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Ἰσμαὴλ οἱ συνηθροισμένοι ἀπήντησαν, ὅτι ὁ σκοπὸς των εἶναι εἰρηνικὸς, καὶ ὅτι προτίθενται νὰ συντάξωσιν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Α. Μ. τὸν Σουλτάνον, εἰς τοῦτο δὲ εἶναι συμφωνοὺς ἅπασα ἡ Κρήτη καὶ ὅτι ἐκάστη ἐπαρχία θὰ στείλῃ τοὺς πληρεξουσίους ἐπιτρόπους τῆς ἵνα ὑπογράψωσι τὴν ἀναφορὰν αὐτήν. Μόλις ἀπῆλθεν ὁ Ν. Μιτζάκης, κομίζων τὴν ἀπάντησιν τῶν συνηθροισμένων, συνετάχθη καὶ ἀπεστάλη ἕγγραφος εἰδοποιήσις πρὸς τε τὸν Διοικητὴν καὶ τοὺς Προξένους

περὶ τοῦ εἰρηνικοῦ σκοποῦ τῆς συναθροίσεως, ἀφοῦ ἄλλως τε οἱ συνελθόντες ἦσαν ἄοπλοι.

Οἱ Πρόξενοι, πληροφορηθέντες, ὅτι ὁ Διοικητὴς, καίτοι ἔλαβε τὴν εἰδοποίησιν παρὰ τῶν συναθροισθέντων καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου των, ὅτι ὁ σκοπὸς τῶν συνελθόντων εἰς Μπουτσουναρία ἦτο εἰρηνικός, εἶχεν ἐν τούτοις σταθερὰν καὶ ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν νὰ ἀποστείλῃ στρατὸν νὰ τοὺς καταδιώξῃ καὶ τοὺς διαλύσῃ, συνεβούλευσαν αὐτὸν νὰ μὴ προβῇ εἰς τὸ μέτρον τοῦτο ἐναντίον τῶν συναθροισθέντων, ἀλλὰ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς νὰ συντάξωσι τὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀναφορὰν των, ἀφοῦ ἄλλως τε ἐδήλωσαν τοῦτο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι τοιοῦτος ἦτο ὁ σκοπὸς των.

Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς ἐπέισθη εἰς τὰς παραστάσεις καὶ προτροπὰς τῶν Προξένων καὶ ἀπέσχε τοῦ νὰ στείλῃ κατ' αὐτῶν στρατὸν μὲ ἐχθρικούς διαθέσεις, ἐπέτρεψε δὲ εἰς αὐτοὺς νὰ συντάξωσι τὴν ἀναφορὰν των, τοῖς ἔδωκεν ὅμως προθεσμίαν ὀκτὼ μόνον ἡμερῶν καὶ εἶτα νὰ διαλυθῶσιν.

Ἡ διδομένη προθεσμία ἦτο μικρὰ καὶ οἱ συνηθροισμένοι χριστιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὸν διοικητὴν, ὅτι δὲν ἐπαρκοῦν ὀκτὼ ἡμέραι διότι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναμείνωσι καὶ τοὺς ἀπεσταλμένους τῶν ἄλλων δύο τμημάτων τῆς νήσου, τοῦ τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου.

Καὶ πράγματι ἐβράδυναν νὰ ἔλθωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, διότι ἐν ἀρχῇ φαίνεται ἐπτοήθησαν οὗτοι νὰ ἀποστείλωσιν ἀντιπροσώπους εἰς τὴν ριψοκίνδυνον ταύτην θέσιν. Οἱ ἐν Κουτσουναρίοις διὰ ταχυδρόμων τοῖς ἔστειλαν ἐπιστολάς διὰ τῶν ὁποίων ἐπληροφόρουν αὐτοὺς, ὅτι ἡ συνάθροισις ἤρχισε καὶ προσεκαλοῦντο νὰ ἀποστείλωσιν ὡς τάχιστα τοὺς ἀντιπροσώπους των, διότι ἐὰν βραδύνωσι κινδυνεύει νὰ ματαιωθῇ ὁ σκοπὸς τῆς ἐργασίας αὐτῆς, καθόσον ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς θὰ περαστήσῃ τὴν συνάθροισιν ὡς ἀποτελουμένην ἀπὸ ταραξίας καὶ

κακοποιὰ στοιχεῖα καὶ θὰ ἀποστείλῃ στρατὸν πρὸς καταδίωξιν αὐτῶν.

Πέντε ἡμέρας μετὰ τὴν ἔνκρξιν τῆς συναθροίσεως, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Κουτσουναρίοις προσελθόντων ὑπερέβη τὰς τρεῖς χιλιάδας καὶ μετὰ δέκκ' ἡμέρας ἀνῆλθε μέχρι τῶν 12,000. Πλεῖστοι τῶν προσερχομένων ἔφερον καὶ τὸν ὄπλισμόν των, ἐπειδὴ δὲ ἐγεννήθη ὑποψία καὶ φόβος μήπως αἰφνηδίως ὅλος αὐτός ὁ πληθυσμὸς περικυκλωθῆ ἐν καιρῷ νυκτὸς ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, τῶν Χανίων εὐρισκομένων, ὡς προείπομεν, μόλις εἰς μιᾶς ὥρας ἀπόστασιν, ἀνετέθη εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Κριάρην, ἀρχηγὸν ἔπειτα τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, νὰ παραλκμβάνῃ ἐκάστην ἐσπέραν διακοσίους ἀνδρας ἐνόπλους καὶ νὰ φρουρῇ τὰς διόδους διὰ τῶν ὀπίων ὑπῆρχε φόβος νὰ προσελάτῃ μέχρι Κουτσουναρίων ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ νὰ ἐπιπέσῃ αἰφνηδίως κατ' αὐτῶν.

Συγχρόνως ἀπεφασίσθη, ὅπως ἐκάστη ἐπαρχία ὀρίσῃ ἐξ (6) ἀντιπροσώπους (ἐπιτρόπους τότε καλουμένους), οἱ ὅποιοι νὰ ὑπογράψωσι τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Σουλτάνον.

Ἡ σύνταξις τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ἀνετέθη εἰς τὸν Παρθένιον Περίδην ὡς βελτὸν γνώστην τῶν παθημάτων καὶ τῶν πόθων τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. (Εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει τῶν Χανίων οἰκοῦντας λογίους δὲν εἶχον καμμίαν ἐμπιστοσύνην, ὅπως ἀναθέσωσι τὴν σύνταξιν τόσον σπουδαίου γγράφου). Ἐν τῇ ἀναφορᾷ ταύτῃ (τῆς ὁποίας ἀντίγραφον ἴλυομεθα, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δημοσιεύσωμεν ἐνταῦθα) ἐξετίθεντο τὰ ἀδικήματα, ἡ τυραννία, τὰ ἄδικα προστίματα, οἱ ἐπιβληθέντες βαρεῖς φόροι, ἡ ἀδιαφορία τῆς Διοικήσεως πρὸς τὰ πολλαπλᾶ κακουργήματα, καὶ τὰς ζυφοκλοπὰς κλπ. καὶ ἐν γένει ἅπαντα ἡ κακοδιοίκησις τοῦ τόπου.

Οἱ συναθροισθέντες προσέβησαν κατὰ τὴν 25 Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς τὸν διορισμὸν τῶν ἐπιτρόπων ἐξ (6) ἀπὸ ἐκάστην ἐπαρχίαν, προσέβησαν δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τινων εὐρισκομένων ἐν τῇ συναθροίσει.

Διὰ τοὺς τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἔστειλαν ἐπιστολάς εἰς τὰ τμήματα Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου δι' ὧν προσεκαλοῦντο, ὡς τάχιστα, οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῶν, διότι ὑπῆρχε μέγας φόβος μήπως συμβῆ τι ἀπρόοπτον καὶ ματαιωθῆ ὁ σκοπὸς τῆς Συνελεύσεως. Καὶ πράγματι κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας παρ' ὀλίγον νὰ ματαιωθῶσιν ὕλοι αἱ προσπάθειαι τῶν προκρίτων Κρητῶν, οἱ ὅποιοι εἶχον ἐργασθῆ διὰ τὴν συγκρότησιν τῆς Συνελεύσεως. Ἡ ὀκταήμερος προθεσμία, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὀρίσει ὁ Διοικητὴς πρὸς σύνταξιν καὶ ἐπίδοσιν τῆς ἀναφορᾶς, παρήλθε καὶ ἀκόμη οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ῥεθύμνης καὶ τοῦ Ἡρακλείου δὲν εἶχον καταφθάσει. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Κουτσουναρίοις ἐξωγχοῦτο καταπληκτικῶς καθ' ἑκάστην, διότι καθ' ἑκάστην προσήρχοντο χριστιανοὶ ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐπαρχίας, καὶ ἔπρεπε νὰ ληφθῶσι ἔκτακτα μέτρα πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως.

Ἴδου δὲ τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον ἐλήφθη, θαυμάσιον ἀληθῶς ἐπινύημα ἀνδρῶν φιλελευθέρων καὶ ἀγνῶν πατριωτῶν: Ἐκάστην ἑσπέραν ἐψάλλετο ὁ παρκλητικὸς κανὼν τῆς Θεοτόκου ὑπὸ τοῦ Παρθενίου Περιδίου καὶ Παρθενίου Κελαϊδῆ, ὁ δὲ λαὸς ἴστατο καὶ ἤκρατο μετὰ προσοχῆς καὶ ἀγνῆς θρησκευτικῆς εὐλαβείας τὴν κατανοητικὴν ταύτην χριστιανικὴν δέησιν. Μετὰ τὴν παρκλησιν ὁ Παρθένιος Περιδῆς ἀνήρχετο ἐπὶ μικροῦ ὑψώματος καὶ διὰ παρακινετικῶν λόγων προέτρεπε τοὺς συναθροισμένους εἰς ὁμόνοιαν, ἀγάπην καὶ ἡσυχίαν, ἐξέθετε δὲ τὸν σκοπὸν τῆς συναθροίσεως καὶ ἔδιδε πολλὰς ἄλλας νοουθεσίας, αἵτινες συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὸ νὰ τηρηθῆ ἄκρα τάξις καὶ ἡσυχία μέσα εἰς τόσας χιλιάδας ἀνθρώπων. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλο μέτρον ἐλήφθη: Συνεστήθη ἀστυνομία, ἡ ὁποία νύκτα καὶ ἡμέραν περιεφέρετο εἰς τὰ περίεξ, ἐπιβλέπουσα τὸν τοὺς χριστιανούς ἔσον καὶ τοὺς εἰς τὰ παρακείμενα χωρία καὶ κτήματα ἐντοπίους ὀθωμανοὺς ἵνα μὴ ὑποστῶσιν οὗτοι πάθημά τι ἀπὸ κανένα χριστιανόν. Παρήρχοντο οὕτω αἱ ἡμέραι καὶ ὅμως οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν

ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν δὲν ἐφαίνοντο. Ἠγέρθησαν τότε ὑπόνοιαι, αἵτινες ἀκολούθως ἀπεδείχθησαν βέβαιοι, ὅτι ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς παρημποδίζε τούτους διὰ καταλλήλων ῥαδιουργιῶν, ἵνα εὕρη τὴν εὐκαιρίαν νὰ ματαιώσῃ τὴν γενικὴν τούτην τῶν Κρητῶν συνάθροισιν. Ἐπρεπε συνεπῶς νὰ ἐξευρεθῶσι τὰ μέσα τῆς ἀντιδράσεως καὶ οἱ ἐν Κουτσουναρίοις ἀπέστειλαν ἀμέσως ἐβδομήκοντα ἐπιλέκτους ἀνδρας εἰς τὰ τμήματα Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου, μὲ τὴν ἐντολήν νὰ ἐξουδετερώσωσιν οὗτοι τὰς μηχανορραφίας τοῦ Διοικητοῦ καὶ ἐνθαρρύνωσι τοὺς κατοίκους νὰ ἀποστείλωσι τὸ ταχύτερον εἰς Κουτσουναρία τοὺς ἀντιπροσώπους των. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐβδομήκοντα τούτων ἐτάχθησαν οἱ Χατζῆ Μιχαήλης Γιανναράκης, Μαθηὸς Μυλωνογιαννάκης, Ἰω. Φιώτης, Ἀναγνώστης Βαρδουλάκης, Ἀναγνώστης Ἀραδινιώτης καὶ Ἀντώνιος Ἀνουσάκης. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν ἐβδομήκοντα τούτων ἠυξήθη κατὰ πολὺ ὅτε διήρχοντο τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνου, διότι ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν καὶ πολλοὶ Ἀποκορωνιώται. Μόλις εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ῥεθύμνης διηυθύνθησαν εἰς τὸ χωρίον Ἀτσιπόπουλον, ἀπέχον τῆς πόλεως Ῥεθύμνης μίαν περίπου ὥραν, ὅπου ἐνεθάρρυναν τοὺς κατοίκους καὶ ἐξελέγησαν, κατόπιν γενικῆς συναθροίσεως οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπαρχίας. Ἐκεῖθεν μετέβησαν εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου, ὅπου ἐγένετο, κατόπιν πάλιν μεγάλης συναθροίσεως, ἣ ἐκλογή τῶν ἀντιπροσώπων Ἀγίου Βασιλείου, Μηλοποτάμου καὶ Ἀμαρίου, καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ ὄρεινόν χωρίον τοῦ Μηλοποτάμου Ἀνώγεια, συνορεῖον μὲ τὴν ἐπαρχίαν Ἡρακλείου. Ἐκεῖ ἔγινεν ἡ τελευταία συνάθροισις καὶ ἐξελέγησαν οἱ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Ἡρακλείου.

Σημειωτέον ὅμως ἐναυθῆ, ὅτι οἱ ἀποσταλέντες ἄνδρες ἐκινδύνευσαν πολλάκις τὴν ζωὴν των, διότι οἱ διάφοροι στρατιωτικοὶ σταθμοὶ καὶ οἱ περιφερόμενοι ἀνά τὰς ἐπαρχίας χωροφύλακες δὲν τοῖς ἐπέτρεπον τὴν διάβασιν ἀπὸ χωρίου εἰς χωρίον καὶ ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, διότι ἦσαν ἔνοπλοι. Ἡ γεννικιότης ὅμως, τὸ θάρ-

ρος και ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσις των ὑπερενίκησαν πάντα τὰ ἐμπόδια ταῦτα καὶ ἔφερον εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν των. Ὅταν ἔμαθεν ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς τὸ τέχνασμα τοῦτο τῶν χριστιανῶν τῶν Κουτσουναρίων, τὸ ὁποῖον ἐματαίωσεν ὅλας τὰς ἐνεργείας του, ἐγένετο ἔξω φρενῶν. Δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ πῶς κατῶρθουν οἱ χριστιανοὶ νὰ τηρῶσι τόσῃν μυστικότητι εἰς τὰς πράξεις των ὅσῃν ἐδείκνυον ταχύτητα εἰς τὰς ἐνεργείας των. Ὅταν οὕτω ἐπερατώθη ἡ ἐκλογή τῶν πληρεξουσίων τῶν δύο Ἀνατολικῶν τμημάτων, ἀμέσως ἐστάλησαν ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἐν Κουτσουναρίοις εὐρισκομένους, διὰ τῶν ὁποίων ἀνήγγειλεν εἰς αὐτούς, ὅτι ὁσονοῦπω θὰ καταφθάσῃ καὶ οἱ Ἑρακλειῶται καὶ Ῥεθύμνιοι πληρεξούσιοι. Εἰς Κουτσουναρία ὅμως εἶχον ἤδη συγκεντρωθῆ ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυτικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἤρχισεν ἡ προκαταρκτικὴ συνενόησις μετὰ τῶν προζένων δι' ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας συντάττειν ὁ Παρθένιος Περίδης.

Εἶπομεν ἀνωτέρω πῶς ἐναυάγησαν ὅλοι αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰσμαὴλ πρὸς ματαίωσιν τοῦ σκοποῦ τῆς συνελεύσεως τῶν Κουτσουναρίων. Ἐπλησίαζε συνεπῶς ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κρητικὸς λαὸς θὰ διεμαρτύρητο σύσσωμος ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς ταύτης θέσεως ἐναντίον τῆς ἀτασθαλοῦ διοικήσεώς του καὶ θὰ ἐξέπεμπε κραυγὴν ἀγανακτήσεως δι' ὅσα δεινὰ ὑποφέρει ὑπὸ μίαν τοιαύτην διοίκησιν. Ἐὰν θὰ εἶχε δυσαρέστους συνεπειὰς διὰ τὸν Ἰσμαὴλ μίαν τοιαύτην διαμαρτύρησιν δὲν ἦτο γνωστόν· ἐν ὅμως ἦτο βέβαιον, ὅτι ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς ἤθελε διὰ πάτης θυσίας νὰ παρεμποδίσῃ τὸ τοιοῦτον, καὶ διὰ τοῦτο κατέφυγεν εἰς τὰ ἔσχατα, ἀφοῦ ἀπώλεσε πᾶσαν ἐλπίδα ἀπὸ τὰς προηγουμένας ἐνεργείας του. Διὰ νὰ δυνήθῃ δὲ δεδικαιολογημένως πως νὰ καταδιώξῃ διὰ στρατοῦ τοὺς ἐν Κουτσουναρίοις, ἐξέδωκε προκήρυξιν πρὸς τοὺς ἐντοπίους ὀθωμανοὺς τῆς νήσου διὰ τῆς ὁποίας προσεκάλει αὐτούς, νὰ ἐγκαταλείψωσιν, ὡς τάχιστα, τὰ χωρία

των καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰ φρούρια, διότι, ἔγραφε, πρόκειται περὶ ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας αὐτῶν.

Οἱ ἐντόπιοι ὀθωμανοὶ ὑπήκουσαν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Διοικητοῦ, καίτοι καθ' ὀλοκληρίαν δὲν εἶχον ἐνοχληθῆ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, καὶ ἤρχισαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰ χωρία τῶν καὶ τὰς περιουσίας τῶν. Τὴν διαγωγὴν ὅμως ταύτην τοῦ Ἰσμαήλ ἔσπευσαν καὶ ἀπεδοκίμασαν οἱ ἐν Κουτσουναρίοις συνηθροισμένοι δι' ἐγγράφου διαμαρτυρίας πρὸς τοὺς προξένους, δηλώσαντες καὶ πάλιν, ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς Συνελεύσεως εἶναι εἰρηνικός, καὶ ὅτι οἱ ἐν Κουτσουναρίοις οὐδὲν τὸ ἄτοπον ἔπραξαν, τὸ ὅποσον νὰ θέτῃ ἐν ἀμφιβόλῳ τὴν ἡσυχίαν τοῦ τόπου, ἂν δὲ δὲν ἐπέδωκον ἀκόμη τὴν ἀναφορὰν τῶν, τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς βραδύτητος τῶν πληρεξουσίων τῶν Ἀνατολικῶν τμημάτων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον καταφθάσει ἀκόμη. Ἄλλαι προκηρύξεις ἐστάλησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ τῶν ὁποίων ἡ διευθύνουσα προσωρινῶς τὴν συνάθροισιν ἐπιτροπὴ προέτρεπε τοὺς χριστιανοὺς νὰ ἡσυχάζουν καὶ νὰ μὴ δίδουν καμμίαν ἀφορμὴν εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς, τουναντίον δὲ νὰ συμβουλευέσωσι τούτους νὰ μὴ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν προκήρυξιν τοῦ Διοικητοῦ καὶ ἐγκαταλείψωσι τὰς περιουσίας τῶν ἄνευ λόγου. Ὄντως οἱ χωρικοὶ ὀθωμανοὶ ἐπέισθησαν καὶ οἱ περισσότεροι τούτων δὲν ἐκινήθησαν ἀπὸ τὰς οἰκίας τῶν, τὸ τοιοῦτον ὅμως δὲν ἤρρεσεν εἰς τὸν Ἰσμαήλ, βλέποντα ματαιούμενον πᾶν διάβημά του, καὶ ἔστειλε τῶρα ἰδιαιτέρους ἀπεσταλμένους εἰς ὅλα τὰ χωρία καὶ προσεκάλει τοὺς ὀθωμανοὺς εἰς τὰς πόλεις. Πλὴν καὶ τὴν φορὰν ταύτην δὲν ἐπέισθησαν οἱ ὀμῆθησκοὶ τοῦ χωρικοῦ, διότι ἡ ἐπιτροπὴ τῶν Κουτσουναρίων ἐπέδωκε δευτέραν διαμαρτυρίαν πρὸς τοὺς προξένους διὰ τὴν διαγωγὴν του ταύτην, θέλοντος καλὰ καὶ σώναι νὰ κηρύξῃ εἰς ἐμπόλεμον κατὰστασιν τὴν νῆσον. Ἦθελε διὰ παντὸς τρόπου νὰ χαρακτηρίτῃ ὡς ἀντάρτας καὶ κκοποιὰ στοιχεῖα τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν συνάθροισιν, διὰ νὰ ἔχῃ τὸ δι-

καίωμα νὰ τοὺς καταδιώξη διὰ τοῦ στρατοῦ μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι εὐκόλως ἤθελε τοὺς καταβάλλει ἀφοῦ δὲν εἶχον πολεμεφῶδια.

Εὐτυχῶς εἰς τὰ Κουτσουνάρι, καὶ τὸ λέγομεν πρὸς τιμὴν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, ἐτηρεῖτο μεγάλη τάξις καὶ ἡτυχία, καίτοι δὲν ἔλειπον καθ' ἑκάστην ἀπὸ τὸ μέρος τοῦτο ὀλιγώτεροι τῶν 10 χιλιάδων ἀνδρῶν, τοῦτ' αὐτὸ ὅμως συνέβαινε καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀπὸ τὰς ὁποίας ἡ Διοίκησις ἀπὸ σκοποῦ ἤρε πᾶσαν ἐπίβλεψιν διὰ νὰ ἐξωθήσῃ τοὺς χριστιανοὺς εἰς ἐγκληματικὰς πράξεις. Οἱ χριστιανοὶ ὑπήκουον πιστῶς εἰς τὰς ἐπιστολάς καὶ προκηρύξεις τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἠσύχαζον εἰς τὸ πείσμα τῶν ἐχθρῶν των. Ἐν μόνον ἐπεισόδιον παρ' ὀλίγον νὰ ματαιώσῃ τὸν σκοπὸν τῆς συναθροίσεως καὶ νὰ ἀναγκάσῃ τοὺς πληρεξουσίου τῶν ἐπαρχιῶν καὶ λοιποὺς συνηθροισμένους νὰ ἀπέλθωσιν ἀπρακτοὶ καὶ ἰδοὺ πῶς προεκλήθη τοῦτο:

Ὁ Ἰσραὴλ πασᾶς ἀπέστειλε μίαν ἡμέραν τὸν Νικόλαον Μιτζάκην ἐκ τοῦ χωρίου Κάμπων, Σύμβολον τῆς Κυδωνίας, εἰς ἰδίαις ὄμμασι ἰδῆ καὶ ἀκούσῃ τὰ τῆς συναθροίσεως. Ἐπειδὴ οὗτος ἐθεωρεῖτο ὡς ὄργανον τῆς Διοικήσεως νευρόσπαστον, ὁ λαὸς ὤρμησε νὰ τὸν κακοποιήσῃ. Φωναὶ καὶ κρυγαὶ διάτοροι ἐναντίον τοῦ Μιτζάκη ἐζήρχοντο ἀφ' ὅλων τὰ στόματτα: «Κρέμασμα ὁ κακοῦργος!»...

Ἡ οἰκία, ἐν ἣ ἐργάζετο ἡ ἐπιτροπὴ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν εἰσέλθει ὁ Σύμβουλος τοῦ Διοικητοῦ, ἐπολιορκήθη καὶ ἐπέμενον ὅλοι νὰ τὸν λάβωσιν ἐκεῖθεν. Οἱ δύο κληρικοὶ Παρθ. Περιόδης καὶ Κελαϊδῆς καὶ ἄλλοι τινὲς ὠμίλησαν πρὸς τὸ ἐξεγηγερμένον πλῆθος, ὅτι δὲν εἶναι καιρὸς ἐκδικήσεων καὶ ἂν κακοποιηθῇ ὁ Μιτζονικολάκης θὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς κακοποιοὶ ὑπὸ τῶν Προξένων καὶ ἐπομένως ἐνδεχόμενον νὰ ματαιωθῇ καὶ ὁ ἱερός σκοπὸς τῆς συναθροίσεως. Οὕτω καθησύχασε τὸ πλῆθος καὶ ἐδόθη καιρὸς νὰ ἀναχωρήσῃ ὁ Σύμβουλος τοῦ Διοικητοῦ κρυφίως χωρὶς νὰ ἐννοηθῇ παρ' οὐδενός.

Δυστυχῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος καὶ μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο δὲν

ἤλλαξε τὴν τακτικὴν τοῦ ἄλλ' ἐξηκολούθησεν ὡς καὶ ὁ ἐκ Σφακίων Τσιριντάνης νὰ διάκειται φιλικῶς πρὸς τοὺς τούρκους Διοικητὰς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ νὰ γίνεταί πρόξενος μεγάλων ζημιῶν εἰς τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος τοῦ. Καὶ ποῖον κέρδος, νομίζετε, ἀπεκόμισαν καὶ οἱ δύο ἐκ τῆς διαγωγῆς των ταύτης; Ἡμεῖς θὰ τὸ εἴπωμεν χωρὶς κανένα κίνδυνον νὰ διαψευσθῶμεν παρ' οὐδενός. Ὁ μὲν Τσιριντάνης μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Ἐπαναστάσεως ὄχι μόνον δὲν ἐβραβεύθη ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερεν εἰς αὐτὴν, πρὸς βλάβην τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος τοῦ, ἀλλὰ καὶ περιεφρονήθη, ἀπέθανε δὲ ἐκ τῆς λύπης τοῦ, διότι περιεφρονήθη καὶ ὑπὸ τῶν συνεπαρχιωτῶν τοῦ καὶ πολλῶν στενῶν συγγενῶν τοῦ. Ὁ δὲ Μητζονικολάκης ἔζησε καὶ αὐτὸς περιφρονούμενος καὶ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας καὶ ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν τοῦ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀμοιβὴ τὴν ὁποίαν ἀπολαμβάνουσιν, ὅσοι παραγωνρίζουσι τὰ καθήκοντά των πρὸς τὴν πατρίδα!

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἀνωτέρω καὶ ἄλλο περιστατικὸν ἐδείνωσε τὴν θέσιν τῶν ἐν Κουτσουναρίοις: Κατήλθον ἐκ τῶν ὄρεων πάντες οἱ φυγόδικοι περὶ τοὺς 150 καὶ ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὴν συνάθροισιν, διότι μένοντες αὐτόθι δὲν εἶχον φόβον νὰ συλληφθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀρχῶν. Ἡ εἰς τὸν τόπον ὅμως τοῦτον διαμονὴ των ὄχι μόνον ἀπῆδεν εἰς τὸν σκοπὸν τῆς Συνελεύσεως, ἀλλὰ καὶ προφανῶς ἐξέθετεν τοὺς πληρεξουσίους, οἵτινες εἶχον προηγουμένως κάμει τὸσας κατηγορηματικὰς δηλώσεις περὶ τῆς ἐντιμότητος τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα εὗρισκοντο ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ἡ τμηματικὴ ἐπιτροπὴ διὰ πολλῶν συμβουλῶν κατώρθωσε νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ ἀπέλθωσι, διὰ νὰ μὴ εὐρεθῶσιν αἰφνηδίως ἐκτεθειμένοι πρὸ τοῦ Διοικητοῦ καὶ τῶν Προξένων καὶ χαρακτηρησθῶσι πάντες ὡς ἐγκληματίαι. Φαντασθεῖτε ὅμως νὰ παραμῆνῃ ἐπὶ τὸσας ἡμέρας συγκεντρωμένος εἰς τὸ μέρος τοῦτο τὸσος

πληθυσμός, ποῖος κίνδυνος ἠπείλει τὴν ὑγείαν ὄλων ! Ἐκρίθη συνεπῶς καλὸν ἢ συνάθροισις νὰ μετατοπισθῆ καὶ μετέβη εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς κείμενον χωρίον Ἀτζουμπανὰ ὅπου παρέμεινεν ἐπὶ 10 περίπου ἡμέρας. Ἐπὶ τέλους κατὰ τὰ μέσα Μαΐου ἀφίχθησαν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν τμημάτων Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου καὶ ἀπεφασίσθη τότε ἢ συνάθροισις νὰ μεταβῆ ὄχι πάλιν εἰς Κουτσουνάρια ἀλλ' εἰς τὸ ἡμίσειον ὥραν ἀπέχον πρὸς δυσμὰς Μετόχιον τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Χρυσοπηγῆς, (Ζωοδόχου Πηγῆς), τὴν Ἁγίαν Κυριακὴν, θέσιν ὄρεινὴν καὶ ἔχουσαν ἐκτεταμένον περίβολον κατὰλληλον διὰ πολυπληθεῖς συναθροίσεις.

Ἰδοὺ τὰ ὀνόματα τῶν ἐκλεχθέντων καὶ ἀποσταλέντων πληρεξουσίων εἰς τὴν ἱστορικὴν ταύτην Συνέλευσιν, ἣτις ἔλαβεν ἀκολούθως τὸ ὄνομα *Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν*.

Πληρεξούσιοι Κισάμου :

Ἐξελέγησαν οἱ Ἀναγνώστης Παππαγιαννάκης ἐξ Ἐννέα Χωρίων (πρὸς διάκρισιν τοῦ ἐκ Σελίνου Παππαγιαννάκη), Ἀντώνιος Ἀνουσάκης, Ἰω. Μαρῆς, Ἀναγνώστης Παναγιωτάκης, Γεώργιος Γιαννουδοβαρδάκης, καὶ Ἰω. Ἀναστασάκης.

Σελίνου.

Ἀναγνώστης Παππαγιαννάκης, Ἰω. Φιώτης, Α. Γριφάκης, Α. Γιαννακάκης, Α. Βασιλάκης, καὶ Κ. Ντεβόγας.

Κυδωνίας.

Ν. Μάντακας, Ν. Νικολοῦδης, Γρηγ. Φραγκοδημητράκης, Βασ. Σπυριδάκης, Ν. Τράχλης, Ἰω. Κοκκαλάκης, καὶ Παν. Σεργάκης.

Ἀποκορώνου.

Ὁ Γέρων Κωσταρὸς Βολουδάκης, ὁ μικρὸς Κωσταρὸς, ὁ Κοντογιάννης, Πετράκης, Γ. Συβουλάκης, καὶ Σταμ. Μυλωνογιαννάκης.

Σφακίων.

Ἀναγνώστης Μανουτέλης, Ἀναγν. Παππαδάκης, Ἀναγνώστης

Βουγιουκαλάκης, Ίωσή Βουρδουμπάκης, Ἀναγνώστης Μανουσογιαννάκης, Ἀναγνώστης Πολεωγεωργάκης, Ἀναγνώστης Μπιράκης, Ἀναγνώστης Ἀραδινιώτης ἢ Παππαδάκης, καὶ Ῥούσος Κουντουράκης.

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ἐξελέγησαν εἰς τὴν κατόπιν Γενικὴν Συνέλευσιν καὶ ἄλλοι ὀκτώ, ἄλλ' ἢ Συνέλευσις μόνον ἐξ (6) ἐξ ὧν τούτων ἀνεγνώριζε τοὺς δὲ λοιποὺς ἠνείχετο μόνον διὰ τὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ πράγματα καὶ μὴ ἐπακολουθήσωσιν ἔριδες διὰ μηδαμινὰ ζητήματα, τὰ ὅποια ἐνδεχόμενον νὰ προεκαλοῦντο, ἕνεκα τῆς περιέργου φιλοδοξίας τῶν Σφακιανῶν, ἧτις πάντοτε τοὺς διακρίνει.

Τῆς πόλεως Χανίων.

Ἰω. Πωλιουδάκης, Ἀντώνιος Ἑσυχάκης, καὶ Νικόλαος Πατσιμίδης.

(Σημείωσις Παρθ. Περιίδου): Μὴ ἐνθυμούμενος ἐκ πείρας ἐπαρχίας ἦτο ἕκαστος πληρεξούσιος τοῦ τμήματος Ῥεθύμνης ἀναγράφω ἐνταῦθα ὄσους ἐνθυμοῦμαι χωρὶς νὰ σημειῶ καὶ τὰς ἐπαρχίας των).

Πληρεξούσιοι Τμήματος Ῥεθύμνης.

Α. Τσίχλης, Γεωρ. Μανουδάκης, Σταμαθιουδάκης, Παντελής Στρατουδάκης, Ἰωαν. Μπιστάκης, Μιχ. Τσουδερός, Στυλ. Δημητρακάκης, ὁ Γέρον Ἀρτέμιος, Μάξιμος Δασκαλάκης, (ἐκλεχθεὶς μετὰ ἐν ἔτος), Πατακός, Ἀριστοτέλης Καλοιδᾶς, Ἀνδρεδάκης, Ἀλέξανδρος ἐκ Γκραζοῦ χωρίου Μηλοποτάμου, Μιχαήλ Σκουλάς, Μ. Κιργιᾶς καὶ Μάρκος Σκουλούδης.

Τοῦ Τμήματος Ἡρακλείου.

Ἀντώνιος Μπουπουλάκης, Μιχ. Μπιστάκης, Κρανωτάκης Χαρ. Παππαδάκης (δὲν ἦτο οὗτος ἀπ' ἀρχῆς), Στυλιανός Παππαδάκης, Λεωνίδας Λόγιος (ὅχι καὶ οὗτος ἀπ' ἀρχῆς) Σαρολίδης, Σαβθάκης, Σκανδάλης, Μανούσος Μαλικιούτης, ὁ ἰατρός Κουραδῆς, Ἐμμ. Εὐαθίδης, Ἀπόστολος Ντιλιανάκης, Μιχελουδάκης, Κυριακίδης, Χαϊρέτης καὶ Χαρίδημος Καπετανάκης.

Ἄφοῦ μετέβη ἡ Συνέλευσις, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, εἰς τὸ Μετόχιον τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, Ἄγιαν Κυριακὴν, προσεκλήθησαν καὶ οἱ ἐπίσκοποι Κισάμου καὶ Κυθωνίης Γεράσιμος καὶ Μισαὴλ ἵνα ὑπογράψωσι καὶ ἐπικυρώσωσι τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἀπεσταλμένων ὅλης τῆς Κρήτης. Οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι τῆς Κρήτης, ὡς καὶ ὁ τότε Μητροπολίτης Διονύσιος, (ὁ πρό τινων ἐτῶν ἀποθανὼν Πικτιάρχης), δὲν προσεκλήθησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι δὲν ἦτο γνωστὸν ἂν ἤθελον προσέλθει ἕνεκα τῆς ἐξασκουμένης ἀντενεργείας τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ. Οὕτω λοιπὸν παρεσκευάσθησαν τὰ πάντα. Ἡ ἀναφορὰ ἐγράφη εἰς τὸ καθαρὸν καὶ εἰς πολλὰ ἀντίτυπα καὶ ἤρχισεν ἡ ὑπογραφή αὐτῆς ὡς ἐξῆς :

Οἱ δύο ἐπίσκοποι ἐκάθισαν πρὸς ἀλλήλους, ἀπέναντι ὁ εἰς τοῦ ἄλλου, ἕκαστος δὲ, ὅστις προσήρχετο νὰ ὑπογράψῃ, ἤρωτάτο ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων ποῖος εἶναι, πῶς λέγεται, ἀπὸ ποῖου τμήματος εἶναι ἐκλελεγμένος καὶ ἀπὸ ποῖων ἐπαρχίαν. Μετὰ τὰς διατυπώσεις ταύτας, αἱ ὁποῖαι ἀληθῶς ἐν τῇ ἀπλότητί των ἐνεῖχόν τι τὸ μεγαλοπρεπές, ἐπλησιάζεν ἕκαστος εἰς τὰς πλησίον τοποθετημένας τραπέζας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔκειντο τὰ ἀντίγραφα καὶ ὑπέγραφε καὶ ἀκολουθῶς ἀπήρχετο ἀπὸ τὸ ἀντίθετον μέρος. Ἄφοῦ ἐπερατώθη ἡ ὑπογραφή τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸ ἐσπέρας τῆς 12 Μαΐου οἱ δύο ἐπίσκοποι Γεράσιμος καὶ Μισαὴλ ὑπέγραψαν καὶ αὐτοὶ εἰς ἐπικύρωσιν τῶν ὑπογραφῶν τῶν πληρεξουσίων ἀνερχομένων εἰς τὸν ἀριθμὸν ἐνενηκοντα ὀκτώ (98). (Τὴν ἀναφορὰν ὑπέγραψαν καὶ τινες προύχοντες τοῦ Τμήματος Χανίων, οἵτινες διέμενον ἀπ' ἀρχῆς ἐν τῇ συναθροίσει).

(Σημ. Ἀνκριβῶς γράφει ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἱστορίας Σφακιῶν κ. Γρηγόριος Παπαδοπετρακῆς, ὅτι ἡ ἀναφορὰ ὑπεγράφη εἰς τὸ χωρίον Τζουμπανά, ἐνῶ μόνον ἡμέρας τινὰς ἡ συναθροίσις διέτριψεν ἐκεῖ διὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ἀέρος, καὶ, ὅτι ὁ κόσμος συνηθροίζετο εἰς τὰ Τζουμπανά καὶ τὰ περὶχωρα τῶν Χανίων, διότι

τὸ σημεῖον τῆς γενικῆς συγκεντρώσεως ἦσαν τὰ Κουτσουνάρια, τὰ ὁποῖα δὲν ἀναφέρει καθ' ὀλοκληρίαν, ἐνῶ ταῦτα ἔκτοτε ἀπέβησαν ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν Τούρκων. Καὶ εἶναι περιφανῆς καὶ ἀληθεύοντος ἡ τοποθεσία αὕτη, διότι ἐν αὐτῇ ἐγένετο ἡ πρώτη συνάντησις. Ἄλλὰ τοικύτως ἀνακριθείας περιέχει πλείστας ὕσας ἐν τῇ ἱστορίᾳ του ὁ Παππαδοπετράκης καὶ δὲν εἶναι ἴσως πολὺ ἀξιοκατάκριτος δι' αὐτὰς διότι μετὰ δέκα (10) μῆνας οὗτος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Ἐπανάστασιν καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζῃ ὅσα ἐγένοντο πρότερον. Ἡ ἐπιτροπὴ, ἀπαρτιζομένη ἤδη ἀπὸ ὅλα τὰ τμήματα τῆς Κρήτης, συνέταξεν ἰδιαιτέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν διοικητὴν, ἣν ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν μετὰ τῆς πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀναφορᾶς καὶ παρεκάλει αὐτὸν νὰ τὴν ἀποστείλῃ, ὡς τάχιστα, εἰς Κωνσταντινούπολιν. Συγχρότως δὲ καθίστα εἰς αὐτὸν γνωστὸν, ὅτι ἡ Συνέλευσις ἤθελε διαλυθῆ ἔκτος 15 ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς, τὰ ὁποῖα θὰ παρέμενον εἰς ὠρισμένον μέρος μέχρι οὗ ἔλθῃ ἡ ἀπάντησις τοῦ Σουλτάνου.

Τὴν ἀναφορὰν ἐκόμισαν τὴν μεθεπομένην εἰς τὸν Διοικητὴν πέντε ἄνδρες ἐκ τῶν ἐγκριτωτέρων μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς. Ἀντίγραφον τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ἐπέδωκν οἱ ἀπεσταλμένοι καὶ εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν Προξένων μετὰ συστατικοῦ παρακλητικοῦ νὰ ἀποστείλωσι ταύτην εἰς τὰς Κυβερνήσεις των. Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς, ὅταν ἔλαβε τὴν ἀναφορὰν καὶ ἀνέγνωσε τὴν ἰδιαιτέραν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τῆς ἐπιτροπῆς, ἀπήντησεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους, ὅτι θὰ ἀποστείλῃ ταύτην πρὸς τὸν Σουλτάνον, θεωρεῖ ὅμως ἀντικυβερνητικὴν τὴν ἀπόφασιν νὰ μείνωσι τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς διὰ νὰ περιμένωσι τὴν ἀπάντησιν. Τὸ τοιοῦτον ἐχαρκτήρισεν ὡς ἀνταρτικὸν κίνημα καὶ τοῖς εἶπε, ὅτι τοὺς διαττάτει νὰ ἀπέλθωσι πάντες εἰς τὰς ἐπαρχίας των. Οἱ Πρόξενοι ἀμέσως ἐδέχθησαν τὰ ἀντίγραφα τῆς ἀναφορᾶς μετὰ τῶν ἰδιαιτέρων πρὸς αὐτοὺς συστατικῶν ἐπιστολῶν καὶ ὑπεσχέθησαν, ὅτι θὰ διαβιβάσωσι ταύτην εἰς τὰς Κυβερνήσεις των καὶ ὅτι δὲν θὰ παρεκλεί-

φουν να συνηγορήσουν υπέρ των δικαιωμάτων του Κρητικού λαού. Οί κομιστάι της αναφοράς, όταν επέστρεψαν εις Ἀγίαν Κυριακὴν, ἀνήγγειλαν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν τὴν διαταγὴν τοῦ Διοικητοῦ καὶ τὴν ὑποδοχὴν, ἧς ἔτυχον παρ' αὐτῶ καὶ τοῖς Προξένοις, πρὸς δέ, ὅτι ὁ Διοικητὴς εἶπεν εἰς αὐτούς, ὅτι οὐδεμίαν ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου ἤθελε δοθῆ εἰς αὐτούς ἂν μὴ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν διαταγὴν του νὰ διαλυθῶσι πάντες. Ἡ ἐπιτροπὴ τότε συνῆταξε δευτέραν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Διοικητὴν διὰ τῆς ὁποίας ἐγνώριζεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀπόφασίν της, νὰ ἀφήσῃ 15 μέλη αὐτῆς διὰ νὰ ἀναμείνωσι τὴν ἀπάντησιν, χωρὶς ἢ ἀπόφασιν αὐτῆ νὰ ἔχη κανένα σκοπὸν νὰ διαταράξῃ τὴν ἡσυχίαν τοῦ τόπου. Ὡς ἔδραν δέ, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ διέμενον τὰ 15 μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, ὤρισε τὸ ὄρεινόν χωρίον τῶν Κεραμειῶν Ἀγίου Γεωργίου.

*
* *

Τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας, καθ' ἣν ἐπεδόθη ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν Ἰσμαὴλ πασᾶν, ἐστάλησαν ὑπομνήματα εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου διὰ τοῦ Γέροντος Κωσταροῦ Βολουδάκη, τὰ ὁποῖα, ἀπευθυνόμενα πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Κυβερνήσεις, ἐξιστόρουν τὰς κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης, τοὺς ἀγῶνας αὐτῆς, τὰς ἐπιβουλὰς καὶ τὴν τυραννίαν τῆς Τουρκικῆς ἐξουσίας, καὶ ὅτι καὶ σήμερον καίτοι ἀποτείνονται οἱ Κρήτες δι' ἱκετηρίου ἀναφοράς ζητοῦντες βελτίωσιν τῆς θέσεώς των, πρὸς τὸν Σουλτάνον, οὐδὲν προσδοκῶσιν. Ἐξεφράζετο ἐπίσης τὸ παράπονον τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ διὰ τὸ ἀδίκημα τὸ ὁποῖον ἐγένετο εἰς τὴν Κρήτην νὰ ἀποχωρισθῇ αὐτὴ τῆς Ἑλευθέρας Ἑλλάδος μεθ' ἧς συνηγωνίσθη ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821, καὶ ἐδηλοῦτο καὶ πάλιν, ὅτι ἡ Κρήτη ἐπὶ Κυβερνήτου ἀπετέλει καὶ αὕτη μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, αὐτὸς δέ ὁ Κυβερνήτης εἶχεν ἀποστείλει Ἀρμοστὴν εἰς αὐτήν. Διὰ πάντα ταῦτα οἱ ὑπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι πάσης τῆς Κρήτης παρεκάλουν τὰς Δυνάμεις, ἀφοῦ λάβωσιν ὑπ'

ὄψει τὰς ἐπαναστάσεις καὶ τοὺς ἀγῶνας τοῦ 1821, 1834, 1841 καὶ 1858, νὰ ἀπαλλάξωσιν ἅπαξ διὰ παντὸς τὴν Κρήτην ἀπὸ τὴν ἄδικον καὶ τυραννικὴν ἐξουσίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ νὰ ἀποδώσωσιν αὐτὴν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ὁποίας τόσον σκληρῶς καὶ ἀσπλάγχχνως ἀπεχωρίσθη. Τοιαῦτα περίπου ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περιεῖχον τὰ πρὸς τὰς Δυνάμεις ὑπομνήματα.

Ταῦτα ἐνεχείρισεν ὁ Γέρον Κωσταρὸς εἰς τὸν Περθένιον Περίδην, προσκαλέσας αὐτὸν ἰδιαίτερος εἰς τι σπήλαιον κείμενον ἐκτὸς τοῦ Μετοχίου. Ἀφοῦ ἀνεγνώσθη ἐν ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου ἐγνωμάτευσαν ἀμφότεροι, ὅτι ἀνάγκη τὰ ὑπομνήματα ταῦτα νὰ γνωστοποιηθῶσι καὶ ἀναγνωσθῶσιν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων τῶν πληρεξουσίων, ἔπρεπεν ὅμως ἡ ἀνάγνωσις καὶ συζήτησις ἐπ' αὐτῶν νὰ γίνῃ μυστική. Ὁ περίβολος τοῦ Μετοχίου ἦτο γεμάτος ἀπὸ κόσμον καὶ ἔπρεπε νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος νὰ ἐξέλθῃ ὁ λαὸς τοῦ περιόλου καὶ νὰ μείνωσι μόνον οἱ ἀπεσταλμένοι πληρεξούσιοι. Διεδόθη λοιπὸν ἐπίτηδες, ὅτι ἦλθεν εἰδησις ἐκ Χανίων, ἣτις ἀγγέλλει, ὅτι ὁ Διοικητὴς προυτίθετο κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα νὰ στείλῃ στρατὸν διὰ νὰ διαλύσῃ τὴν συνάθροισιν καὶ συλλάβῃ τοὺς πληρεξουσίους. Πράγματι ὅλος ὁ κόσμος ἐξῆλθε καὶ κατέλαθε τὰς κάτωθι τοῦ Μετοχίου ἐπικαίρους θέσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπῆρχε φόβος νὰ διέλθῃ. Ἀφοῦ τὸ τέχνασμα τοῦτο ἐπέτυχε καὶ ἐξῆλθον ὅλοι, ἐκλείσθη ἀκολούθως ἡ θύρα τοῦ Μετοχίου καὶ πάντες οἱ πληρεξούσιοι συνῆλθον εἰς τὸ ἐλαιοτριβεῖον, οἶκημα εὐρυχωρότατον, καὶ ἀφοῦ ἔβηλον ἐντὸς αὐτοῦ ἀρκετὴν ποσότητα ὕδατος, ὥστε ἐὰν τις κατὰ τύχην ἤθελε διψᾶσαι νὰ μὴ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἐξέρχεται, ἔλλεισαν καὶ τὴν θύραν τοῦ ἐλαιοτριβεῖου καὶ ἦσαν πλέον ἐλεύθεροι νὰ συζητήσωσιν ἐπὶ τῶν ὑπομνημάτων. Ἀνεκοινώθη ὁ σκοπὸς τῆς μυστικῆς ταύτης συνεδριάσεως, ἐπειδὴ ὅμως ἐπρόκειτο νὰ ἀνακοινωθῇ τὸ περιεχόμενον σπουδαίων δι-

πλωματικῶν ἐγγράφων ἐπροτάθη νὰ ὀρκισθῶσι πάντες, ὅτι θὰ τηρήσωσιν ἄκραν μυστικότητα. Ὁ ὄρκος ἐδόθη καὶ ἀμέσως ἀνεγνώσθη ἐν τῶν ὑπομνημάτων (τὰ ἐπίλοιπα ἦσαν ὅμοια). Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, συντεταγμένον εἰς τὴν καθαρῆς γλῶσσαν, δὲν ἐνόουν πολλοὶ τῶν παρισταμένων καὶ ἀνέπτυσεν αὐτοῖς τοῦτο ὁ Παρθένιος Περίδης καὶ τινες ἄλλοι. Ἀκολούθως ἤρχισεν ἡ συζήτησις ἀν' ἀρμύζῃ νὰ ἐπιδοθῇ τοιοῦτον ὑπόμνημα εἰς τοὺς Προξένους διὰ νὰ τὸ ἀποστείλωσιν οὗτοι πρὸς τὰς Κυβερνήσεις των, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχεν ἀποσταλῆ ἰκετήριος ἀναφορὰ πρὸς τὸν Σουλτάνον.

Πολλὰ καὶ διάφορα διετυπώθησαν γινῶμαι· (οἱ μὲν προέτεινον, ὅτι δεόν νὰ ἀναμείνωσιν τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀκολούθως, ἀν' αὐτῆς δὲν ἰκνοποιοῦντο τὰ δίκαια παρὰ πονα τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, νὰ ἀποστείλωσιν τὰ ὑπομνήματα πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις διὰ τῶν ἐν Χανίοις Προξένων, ἄλλοι δ' ἐθεώρουν ὡς πολὺ ἐπικίνδυνον τὸ ἐπιχειρήμα, καὶ ἄλλοι ἀμφεταλαντεύοντο μὴ τασσόμενοι οὔτε ὑπὲρ οὔτε κατὰ). Εἶχε παρῆλθει πλέον τὸ μεσονύκτιον καὶ αἱ συζητήσεις ἐξηκολούθουν ἐν θαυμαστῇ ἡρεμίᾳ καὶ τάξει. Ἦτο ὥρατον τὸ θέαμα τῆς συζητήσεως ταύτης. Οἱ περισσότεροι τῶν πληρεξουσίων, ἄνδρες ὠρίμου ἡλικίας, παρεκάθηον, ὁ εἷς μετὰ τὸ ἄλλον, ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἢ ἴσταντο εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ἐλαιοτριβείου καὶ συνεζήτου μετὰ τῆς σοβαρότητος ἐκείνης, ἡ ὁποία ἐπιβάλλεται εἰς τρικύτας περιστάσεις. Δὲν ἐπρόκειτο ἄλλως τε περὶ παρωνυχίδος. Ἀπὸ τὴν ἀπόφασιν τῶν 98 αὐτῶν προυχόντων τῆς Κρήτης ἐξηρτάτο τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὄχι μόνον ἡ τύχη χιλιάδων γυναικοπαίδων, τὰ ὁποῖα ἀν' ἤθελεν ἐκτραπῆ ἐπανάστασις θὰ ἐξετίθεντο εἰς παντοίους κινδύνους καὶ κακουχίας, ἀλλὰ καὶ ἡ τύχη αὐτῆς τῆς προσφιλοῦς των πατρίδος.

Ἐπὶ τέλους ἐρρίφθη ὁ κύβος. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πλεῖστα ἀναφορὰ εἶχον ἀποσταλῆ εἰς τὸν Σουλτάνον καὶ ἐπα-

νειλημμένοι παραστάσεις είχαν γείνει πρὸς τοὺς ἐκάστοτε Διοικητὰς καὶ ὅμως τίποτε καλὸν δὲν ἐγένετο εἰς τὸν τόπον. Συνεπῶς καὶ τὴν φορὰν αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου δὲν ἐπερίμενε κανεὶς καμμίαν βελτίωσιν τῆς ἐπικρατούσης κακοδαιμονίας καὶ τυραννίας. Παρουσιάζετο ἄλλως τε καὶ ἡ κατὰ-ληλος αὐτῆ περιστάσις, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἄλλοτε θὰ εὑρισκον, διὰ τὰ ὑπογράφωσιν ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης τοιαῦτα ἔγγραφα. Συνεφώνησαν ὅλοι καὶ ἤρχισεν ἡ ὑπογραφή τῶν ὑπομνημάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἑπτὰ τὸν ἀριθμὸν, ὅμοια ὅλα ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον. Τούτων τρία μὲν ἦσαν διὰ τὴν Ἀγγλίαν, Γαλλίαν καὶ Ῥωσσίαν καὶ τέσσαρα διὰ τὴν Αὐστρίαν, Ἰταλίαν, Ἀμερικὴν καὶ Ἑλλάδα. Ἀφοῦ συνετάχθησαν καὶ τὰ σχετικὰ συστατικὰ γράμματα πρὸς τοὺς Προξένους ὑπεγράφησαν καὶ αὐτὰ καὶ παρεσκευάσθη ὅλη αὐτὴ ἡ ἐργασία μέχρι τῆς χαρραυγῆς.

Ἐκτὸς τῶν πληρεξουσίων ὑπέγραψαν ταῦτα μυστικῶς καὶ ἄλλα πολλὰ πρόσωπα ἔγκριτα τοῦ τμήματος Χανίων ἐντὸς τοῦ νικοῦ τοῦ Μετοχίου. Εἶναι ὄντως παράδοξον ὅσον καὶ ἀξιοθαύμαστον τὸ κατόρθωμα τοῦτο τῶν πληρεξουσίων, τὰ ἐργασθῶσι κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην μετὰ τόσης μυστικότητος, ὥστε οὐδεὶς ἐκ τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο εἰς τὸ Μετόχιον, τὰ κατορθώσῃ να λάβῃ γινῶσιν τῶν γενομένων. Τὴν μεθεπομένην ἡμέραν τῆς ἐπίδοσεως τῆς ἀναφορᾶς ἐστάλησαν καὶ ἐπεδόθησαν εἰς τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους καὶ τὰ ὑπομνήματα. Ἐλέχθη, ὅτι τινὲς τῶν Προξένων ἐθεώρησαν διπλωματικὸν σφάλμα τὴν ἀποστολὴν τῶν ὑπομνημάτων τούτων πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Δυνάμεις, ἀφοῦ εἶχεν ἀποσταλῆ προηγουμένως ἡ ἰκετήριος ἀναφορὰ πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἀλλὰ μήπως ἡ διπλωματία ἕως τότε εἶχε θεωρήσει ὀρθὴν πᾶσαν προᾶξιν καὶ ἐνέργειαν διπλωματικὴν τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ; Εἰς τοὺς Βουλγάρους ἐγένοντο τόσαι θωπεῖαι καὶ περιποιήσεις, ὀρθῶς δὲ ἡ ἐπιτροπὴ προεμάντευσεν, ὅτι οὐδεμίαν ἐλπίδα βελτιώσεως πρέπει τὰ προσδοκᾶ ἡ Κρήτη ἐκ τῆς πρὸς τὸν

Σουλτάνον ἀποστραλείσης ἀναφορᾶς, ὡς τοῦτο ἀπεδείχθη εἰς τὸ τέλος, ὅτε καὶ τὰ πράγματα ἐτράπησαν πρὸς τὴν ἐπανάστασιν.

Ἄφου οὕτω ἐπεδόθησαν ἢ πρὸς τὸν Διοικητὴν ἀναφορὰ καὶ τὰ ὑπομνήματα πρὸς τοὺς Προξένους, ἡ ἐπιτροπὴ μετὰ τοῦ λαοῦ, ὅστις τὴν περιστοίχιζεν ἐπὶ τόσας ἤδη ἡμέρας, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ Κουτσουναρία ἔνθα ἐκ μέρους αὐτῆς ὁ Παρθένιος Περίδης ἠ-
χαρίστησε πάντας διὰ συντόμου προσκληθῆς, διὰ τὴν εὐταξίαν καὶ ὁμόνοιαν, ἣν ἐπέδειξεν παρ' αὐτῆ, ὅπως ἔπραξαν καὶ αἱ ἐπαρ-
χίαι, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως.

Ἀκολούθως προέτρεψεν αὐτοὺς νὰ ἀπέλθωσιν, ἕκαστος εἰς τὸ χωρίον του, καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ἀπάντησις τῆς ἀναφορᾶς παρὰ τοῦ Σουλτάνου, θὰ ἀναγγελθῇ τοῦτο εἰς τὰς ἐπαρχίας ὑπὸ τῆς δεκαπενταμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία θὰ παρέμενε νὰ περιμείνῃ ταύτην. Ἡ ἐπιτροπὴ τὴν τελευταίαν αὐτὴν στιγμὴν συνέταξε παρακινετικὰς προκηρύξεις πρὸς τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, διὰ τῶν ὁποίων συνίστα εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ τηρῶσιν ἄκραν τά-
ξιν καὶ ἡσυχίαν, διότι ἡ περίστασις ἦτο εἴπερ ποτὲ τώρα κρίσιμος διὰ τὴν τόπον. Τὰς προκηρύξεις ταύτας ἔστειλεν εἰς τὰς ἐπαρχίας διὰ τῶν προσώπων τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν ὅλην τὴν συνάθροισιν καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τὰ χωρία των. Τὴν τελευταίαν ἡμέραν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν Κουτσουναρίοις εὕρισκομένων ἀνήρχετο εἰς 3 περίπου χιλιάδας, διότι οἱ περισσότεροι τῶν ἀπ' ἀρχῆς προσελθόντων εἶχον ἤδη ἐπιστρέψει εἰς τὰς ἐπαρχίας των, ἀφου ἑθεώρησαν τὴν περαιτέρω διαμονὴν των περιττήν.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πλήθους ἡ δεκαπενταμελὴς ἐπιτροπὴ, ἣτις ὄρισθη νὰ περιμείνῃ τὴν Σουλτανικὴν ἀπάντησιν, μετέβη ἀπὸ Κουτσουναρίων εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς κείμενον ὄρεινόν χωρίον τῶν Κεραμειῶν ὡς μέρος ἀσφαλέστερον. Τὰ μέλη τῆς δεκαπενταμελοῦς αὐτῆς ἐπιτροπῆς ἦσαν τὰ ἐπόμενα :

Ὁ Γέρον Κωσταρὸς Βολουδάκης, ὁ Γέρον Μανουσογιαννάκης, Ν. Νικολοῦδης, Χατζῆ Ῥουσάκης, Ἀναγν. Παππαγιαννάκης, Παρ-

θένιος Περίδης, Παρθένιος Κελαϊδῆς, Ἀναγν. Ἀραδινιώτης, Ἀναγν. Παναγιωτάκης, Ἰω. Ἀναστασάκης, Μιχαὴλ Τσουδερός, Ἀντώνιος Μπουμπουλάκης, ὁ Μπιστάκης, ὁ Κρανωτάκης, Στυλ. Παππαδάκης, Σταμάτιος Μυλωνογιαννάκης, Παντελῆς Στρατουδάκης καὶ Ἀλέξανδρος ἐκ Γκράτου τοῦ Αὐλοποτάμου.

Χάριν παρενθέσεως ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐν Κουτσουναρίοις συνάθροισις διήρκεσε τεσσαράκοντα περίπου ἡμέρας ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἀναφορᾶς. Παρ' ὅλας δὲ τὰς ἀπειλὰς τοῦ Ἰσμαὴλ πασᾶ, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν Συνέλευσιν αὐτὴν ἄνδρες ἐξηκολούθουν νὰ παραμένωσιν ἐπὶ τῷ αὐτῷ, ἔχοντες τὸ ψυχικὸν ἐκεῖνο σθένος, τὸ ὁποῖον πάντοτε ὀδηγεῖ εἰς ἐπιτέλεσιν μεγάλων γεγονότων. Τὰ Κουτσουνάρια ἤκουον ἕκτοτε οἱ ὀθωμανοὶ καὶ κατελαμβάνοντο ὑπὸ τρόμου, ὅπως καὶ αὐτοὶ οἱ Διοικηταὶ δὲν ἐδίτταζον νὰ ὁμολογῶσιν, ὅτι ἡ ὀνομασία τῆς τοποθεσίας ταύτης ἐνεῖχε κάτι τι τὸ ἐπιβλητικόν, κάτι τι τὸ ἐπιφοβόν. Ἐπὶ Φωτιάδου πασᾶ, ἅμα ἠκούσθη, ὅτι οἱ χριστιανοὶ συναθροίζονται εἰς Κουτσουνάρια, ἡ Πύλη ἐνέδωκεν εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ προνομίου διὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἐντόπιοι ὀθωμανοὶ ἐλάμβανον ὠρισμένον χρηματικὸν ποσὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἐπὶ ζημίᾳ τῶν χριστιανῶν. Ἐὰν δὲν ἐγίνετο τοῦτο ὑπῆρχε φόβος διὰ τῶν χρημάτων τούτων, προϊόντος τοῦ χρόνου, νὰ δυνηθῶσιν οἱ ὀθωμανοὶ νὰ ἐξαγοράσωσι τὰς πλείστας τῶν χριστιανῶν ἰδιοκτησίας. Ὡσαύτως ὅταν πρὸ ὀλίγων μόλις ἐτῶν ἡ Πύλη συγκατετέθη νὰ ἐκδώσῃ βεράτια εἰς διορισμὸν Βουλγάρων ἐπισκόπων ἐν Μακεδονίᾳ, οἱ Κρῆτες συνήλθον εἰς Κουτσουνάρια καὶ διεμαρτυρήθησαν καὶ συνετέλεσαν, ὥστε νὰ ματαιωθῇ ἡ ἔκδοσις τῶν βερατιῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον τὸ Πατριαρχεῖον, μεθ' ὅλας τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας εἶχε κάμει πρὸς τὴν Πύλην, δὲν εἶχε κατορθώσει.

Ἡ μετὰ τὰς καὶ διαμονὴ τῆς δεκαπενταμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ τῶν Κεραμεῶν ἐχαρκτηρίσθη ὑπὸ τοῦ Ἰ-

σμαήλ πασα ως ανταρσία και ύστερον από τρεις ημέρας απέστειλε τὸν ἐπίσκοπον Κυθωνίας Μισαήλ μετὰ δέκα προκρίτων χριστιανῶν τῆς πόλεως Χανίων καὶ ἐνὸς στρατιωτικοῦ ὀθωμανοῦ, οἵτινες ἔφεραν διαταγὴν ἀπειλητικὴν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν νὰ διαλυθῇ. Ἰδικιτέρως εἶχον παρακληθῆ ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν Χανίων νὰ προτρέψωσι τὴν ἐπιτροπὴν εἰς τοῦτο. Εἰς τὰς προτροπὰς ὅμως ταύτας ἡ ἐπιτροπὴ ἀπήντησεν, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ πράξῃ, διότι τοιαύτην εἶχε λάβει ἐντολὴν ἀπὸ τῆν Συνέλευσιν τῶν Κουτσουνκρίων καὶ τοὺς πληρεξουσίουσ τῆς Κρήτης, νὰ ἀναμείνῃ τὴν ἀπάντησιν τῆς ἀναφορᾶς, ἡσυχάζουσα εἰς τὸ χωρίον τοῦτο χωρὶς κανένα νὰ ἐνοχλῇ. «Εἰπέτε λοιπόν, προσέθηκαν οἱ πληρεξούσιοι, εἰς τὸν ἐξοχώτατον, ὅτι δὲν ἐνοχλοῦμεν ἐδῶ κανένα ἀλλὰ κάμνομεν τὸ καθήκον μας σύμφωνα μὲ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποῖαν μᾶς ἔδωκεν ὁ Κρητικὸς λαός». Οἱ ἀπεσταλλένοι μετὰ τοῦ ἐπισκόπου δὲν εἶπον τίποτε ἄλλο, ἐζήτησαν δὲ μόνον παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς ἀπόδειξιν τῆς ἐλεύσεως των καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῆς ἐντολῆς τὴν ὁποῖαν τῆς εἶχεν ἀναθέσει ὁ Διοικητής. Ὡς ἀπόδειξις ἐδόθη πρὸς αὐτοὺς μία ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰσμαήλ πασαὶν διὰ τῆς ὁποίας ἡ ἐπιτροπὴ ἔγραφεν εἰς αὐτὸν, ὅτι εἰς τὴν διαταγὴν τὴν ὁποῖαν ἐκόμισεν ὁ ἐπίσκοπος Χανίων καὶ οἱ πρόκριτοι χριστιανοὶ δὲν δύνανται νὰ ὑπακούσουν, διότι ἔχουν ῥητὴν ἐντολὴν νὰ ἀναμείνωσι τὴν ἀπάντησιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ἀποστολὴ ὅμως αὕτη τοῦ Ἰσμαήλ ἐνέβαλε τὴν ὑπόνοιαν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν, ὅτι τίθεται πλέον ἐν διωγμῷ καὶ ἐφρόντισεν ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἐπισκόπου καὶ λοιπῶν νὰ ἐξασφαλισθῇ εἰς ὀρεινότερον μέρος. Αἱ ὑπόνοιαι τῆς ἐπιτροπῆς πράγματι δὲν διεψεύσθησαν, διότι μόλις ὁ Διοικητής ἔλαβε τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ἀπέστειλε τὴν ἐπομένην ἡμέραν, 25 Μαΐου, τὴν χωροφυλακὴν νὰ συλλάβῃ αὐτὴν καὶ ὀδηγήσῃ δέσμια πάντα τὰ μέλη τῆς εἰς Χανία. Εὐτυχῶς εἶχε προλάβει καὶ εἶχεν

ἀναχωρήσει τὴν προηγουμένην ἡμέραν εἰς τὸ ὀρεινότερον χω-
ρίον Θέρισσον καὶ οὕτω ἡ χωροφυλακὴ ἐπέστρεψεν ἄπρακτος εἰς
Χανία. Τὴν ἐπιτροπὴν ἀναχωρήσασαν ἐξ Ἀγίου Γεωργίου συνώ-
δευσαν καὶ ἕτεροι τριάκοντα ἀνδρεῖοι ὀπλοφόροι μεταξὺ τῶν
ὁποίων ἦτο ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὁ Κωνσταντῖνος Ἱριάρης, Ἀνα-
γνώστης Μάντακας, Ματθαῖος Μυλωνογιαννάκης, Γεώργιος Καμ-
πούρης, Ἰωάννης Ἀναστασάκης καὶ ἄλλοι πολλοὶ γενναῖοι ἄν-
δρες τινὲς τῶν ὁποίων ἀκολούθως κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἀνε-
δείχθησαν ἀρχηγοὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῶν.

Ἡ ἐπιτροπὴ, ἀφικθεῖσα πρὸς τὴν ἐσπέραν εἰς Θέρισσον, εὔρε τὸ
χωρίον τοῦτο παρ' ἐλπίδα ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὴν διακείμενον, ἐνῶ
τὸ μόνον ἀσφαλὲς μέρος ἦτο ἐκεῖ δι' αὐτὴν, διὰ τὸ ὀρεινὸν
καὶ κατάλληλον τῆς θέσεώς του. Καὶ δι' ἱστορικούς ὅμως λόγους
συνέφερον εἰς τὴν ἐπιτροπὴν νὰ μείνῃ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, διότι ἐξ
αὐτοῦ κατήγοντο οἱ γενναῖοι ἀδελφοὶ Χάλαι, Βασίλειος, Ἰωάννης
καὶ Στέφανος, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν τελευταῖος ἐφονεύθη εἰς τὴν
ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 κατὰ τὴν περιφανῆ μάχην τῆς
Μαλάξης (τὴν μάχην ταύτην ἐβλεπον οἱ Γάλλοι ἀξιωματικοὶ
τοῦ ἐν Σαῦδα σταθμεύοντος τότε γαλλικοῦ πολεμικοῦ, ὡς καὶ ὁ
Γάλλος Πρόξενος καὶ εἶπεν, ὅτι οἱ Κρήτες εἶνε ἀήττητοι) ὁ δὲ
Ἰωάννης πληγωθεὶς ἀπέθανεν ἐκ τῆς πληγῆς του ἐν Σφακίοις
καὶ ὁ ἕτερος ὁ Βασίλειος ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς τῆς Κυδωνίας,
διωρισθεὶς στρατηγὸς καὶ εἰς πολλὰς ἐκστρατείας. Οὗτος ἐπέζησε,
καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 μετηνάστευσεν εἰς τὴν
Ἑλλάδα καταδιωκόμενος ἐν Κρήτῃ καὶ κατῆλθεν εἰς τὴν πα-
τρίδα του κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841, ὅτε πάλιν τὸν ἀνε-
δειξαν ἀρχηγὸν τῆς Κυδωνίας. Ἀλλὰ μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐπα-
ναστάσεως αὐτῆς ἐπέστρεψε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐλευθερὰν Ἑλλάδα
καὶ ἀπέθανεν ἐν Ναυπλίῳ κατὰ τῷ 1846.

Ἀνάγκη νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841
διηύθυναν οἱ Ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 κατελθόντες

ἐκ τῆς ἐλευθέρου Ἑλλάδος εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον καταφύγει ἦσαν δὲ μεταξὺ τούτων ὁ Κουμῆς, ὁ ἀρχηγὸς Σελίνου, ὁ Δρακονιανός, ὁ ἀρχηγὸς Κισιάμου, καὶ δευτερεύοντες ὁ Ἐμμ. Δεικτάκης, φονευθεὶς κατὰ τὴν εἰς Πρόδαρμα τοῦ Ἀποκορώνου μάχην, ὁ Καθεκλᾶς ἐξ Ἑννέα Χωρίων τῆς Κισιάμου. Εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶχον καταφύγει τότε πολλοὶ καὶ ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπαρχίας τῆς νήσου, διότι μετὰ τὴν ἀδικὸν καὶ ἀσπλαγχνὸν καταδίκην τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Δυναμέων νὰ παραδοθῇ αὕτη εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆ, ὅλοι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Κρήτης δὲν ἠνέχθησαν τὴν καταδίκην αὐτὴν, ὕστερον ἀπὸ ὀκταετῆ ἀγῶνα, ὕστερον ἀπὸ τόσας νίκας καὶ τρόπαια καὶ τόσας θυσίας, νὰ ὑποκύβουν ἐκ νέου εἰς τὸν Μουσουλμανικὸν ζυγὸν καὶ μετηνάστευσαν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὴν ἐλευθέρην Ἑλλάδα ἔνθα πάντες ἀπέθανον παλαίσαντες κατὰ παντοίων στερήσεων μὲ τὴν ἐλπίδα πάντοτε, ὅτι ἡμέραν τινὰ ἤθελεν ἀνατεῖλει καὶ διὰ τὴν πολυτλήμονα αὐτῶν πετρίδα ὁ ἥλιος τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ἐπιτροπή, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, ἀπαντήσασα ἐχθρικὴν στάσιν εἰς τὸν Θέρισσον, εὗρέθη εἰς πολὺ στενόχωρον θέσιν. Ὅταν εἶχε φθάσει ἦτο πλέον νύξ καὶ ὁ καιρὸς βροχερός, τὸ δὲ ψῦχος δριμύτατον καὶ συνεπῶς σοβαρὸς κίνδυνος ἠπεῖλει τὴν υἰεῖαν καὶ αὐτὴν τὴν ζῶν τῶν μελῶν αὐτῆς. Ποίαν δὲ ἀφορμὴν εἶχον οἱ Θερισσιανοὶ ἐναντίον τῆς ἐπιτροπῆς; Ἰδοὺ αὕτη:

Ὁ πρῶτον ἠγούμενος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Γεράσιμος ἦτο στενωτάτος φίλος τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ καὶ τοῦ Συμβούλου του Μουτζονικολάκη. Ὁ ἠγούμενος οὗτος, καταγόμενος ἐκ Θερίσσου, εἶχε διαβάλει τὴν ἐπιτροπὴν εἰς τοὺς συγχωρίους του. Ἀφοῦ μεθ' ὅλας τὰς παρακλήσεις δὲν ἐγένετο αὕτη δεκτὴ ὑπὸ τῶν κατοίκων, ἀνῆλθε πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ὄρος καὶ διηυθύνθη εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς τῶν Κεραμειῶν κείμενον χωρίον Δρακόννα εἰς τὸ ὁποῖον εἰσῆλθε περὶ τὸ μεσονύκτιον. Οἱ κάτοικοι ἐνθουσιωδῶς

ὑπεδέχθησαν αὐτὴν ὡς καὶ ὁ ἀρχαῖος ἀγωνιστὴς Λιβειοπέτρος ἐκ τοῦ πλησίου μικροῦ χωρίου Ἀλωνάκη καταγόμενος.

Ἀπὸ τὸ χωρίον τοῦτο ἀπέχει μόλις μίαν ὥραν ὁ Πύργος τῆς Μαλάξης καὶ διὰ τοῦτο οἱ συνοδεύοντες τοὺς πληρεξουσίους ὀπλοφόροι ἐφύλαττον τακτικὰς φρουρὰς, διότι ὑπῆρχε φόβος μὴ τοὺς κυκλώσῃ αἰφνιδίως ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξορμῶν ἐκ τοῦ Πύργου. Ἡ φιλοξενία τῶν κατοίκων τῆς Δρακόνος κατενεθουσίασε πάντα τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς, διότι καὶ οἰκήματα ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτὴν καὶ τρόφιμα ἄφθονα καὶ ὅλα τὰ ἀναγκαῖα. Ἐνταῦθα ὁ Παρθένιος Περίδης συνέστησε εἰς τοὺς λοιποὺς συναδέλφους του, ὅτι εἶναι ἀνάγκη ἐπέιγουσα νὰ ἀναγγείλωσι τὴν ἐδραν τῆς ἐπιτροπῆς εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ νὰ καταστήσωσι προσεκτικὸς τοὺς ἀπελθόντας εἰς τὰς ἐπαρχίας των πληρεξουσίους ὡς καὶ τοὺς ἄλλους προκρίτους τοὺς ὑπογράψαντας τὴν ἀναφορὰν μὴπως αἰφνιδίως συλληφθῶσι καὶ ἀχθῶσιν εἰς τὰς φυλακὰς τῶν φρουρίων. Τοὺς φόβους τῆς τούτους ἡ ἐπιτροπὴ ἤθελε νὰ καταστήσῃ γνωστὸς εἰς τοὺς λοιποὺς πληρεξουσίους τῆς Κρήτης, διότι ἀφοῦ ἀπαξ αὕτη ἐτέθη ἐν διωγμῷ ἐπόμενον ἦτο νὰ διατάξῃ ἡ Διοίκησις νὰ συλληφθῶσι καὶ πάντες ὅσοι εἶχον ὑπογράψει τὴν πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀναφορὰν. Ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω πνεῦμα συνετάχθησαν πολλὰ ἐπιστολαὶ καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ τῶν τριῶν τμημάτων. Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἀφίξιν τῆς ἐπιτροπῆς εἰς Δρακόνα οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Θερίσσου, μετανοήσαντες διότι δὲν παρέσχον ἄσυλον εἰς αὐτὴν ἀλλ' ὑπήκουσαν εἰς τὸν πρῶτον ἠγούμενον Γεράσιμον, τὸν μὲν συγχωρίον των κληρικὸν ὕβρισαν καταλλήλως, διότι ἐγένετο αἷτιος νὰ δυσφημηθῇ τὸ χωρίον των, πρὸς δὲ τὴν ἐπιτροπὴν ἔστειλαν ἔγγραφον ἐπιστολὴν καὶ ἐζήτουν συγγνώμην.

Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς παρηκολούθει μετὰ προσοχῆς τὰ ἔχνη τῆς ἐπιτροπῆς. Ἐβλέπεν, ὅτι παντοῦ εὔρισκεν αὕτη ἄσυλον καὶ ἐγένετο δεκτὴ. Δὲν ἠδύνατο συνεπῶς νὰ τὴν συλλάβῃ ἄνευ προη-

γουμένης αίμακτηρῆς συγκρούσεως, πράγμα τὸ ὅποσον ἤθελε νὰ ἀποφύγη. Ἐν τῇ ὀργῇ του δὲ ταύτη ἐκήρυττεν εἰς τὰ Χανία, ὅτι ἂν μὴ διαλυθῇ θὰ χαρακτηρίσῃ ὅλην τὴν Κρήτην ἐπαναστατημένην καὶ θὰ γράψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν νὰ τῷ ἀποσταλῇ στρατὸς ἀρκετὸς διὰ τοῦ ὁποίου νὰ καταλάβῃ ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου. Εἰς τὰς ἀπειλὰς ταύτας ἡ ἐπιτροπὴ ἀπήντησε πάλιν δι' ἐγγράφων διακηρυχέσεων πρὸς τοὺς Προξένους, ὅτι αὐτὴ οὐδένα ἐπαναστατικὸν σκοπὸν ἔχει, τουναντίον δὲ μάλιστα περιμένει νὰ λάβῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Διοικητοῦ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου, διότι τότε μόνον θὰ λήξῃ ἡ ἐντολὴ τὴν ὁποίαν τῆς ἀνέθεσεν ὁ Κρητικὸς λαὸς διὰ τῶν πληρεξουσίων του. Τὸ διάθημα τοῦτο ἐνεθάρρυνε πολὺ τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις. Δὲν περιορίσθη ὅμως εἰς τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἔγραψε καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Διοικητὴν καθιστῶσα τοῦτον ὑπεύθυνον, διότι διὰ τῆς διαγωγῆς του αὐτὸς ὠθεῖ τὸν τόπον εἰς ἐπανάστασιν, ἐνῶ αὐτὴ προσπαθεῖ διὰ τῶν κόπων καὶ θυσιῶν νὰ μὴ διαταραχθῇ ἡ τάξις καὶ ὡς ἀπόδειξιν ἔφερε τὴν ἀναφοράν πρὸς τὸν Σουλτάνον, διάθημα εἰς τὸ ὅποσον δὲν θὰ προέβκινεν εἰς εἶχεν ἐπαναστατικούς σκοπούς.

Ἐν τῷ μεταξύ τούτῳ δὲν ἔπαυε νὰ ἀπευθύνῃ ἐπιστολάς εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τῶν χριστιανῶν νὰ μὴ ἐνοχλῶσι τοὺς ἐντοπίους Τούρκους καὶ τοὺς ἀναγκάσωσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὰ φρούρια, ἀλλὰ τουναντίον νὰ περιποιῶνται αὐτοὺς καὶ νὰ ἔχωσι πλήρη πεποίθησιν, ὅτι τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἀνέλαβεν ἡ Ἐπιτροπὴ θὰ φέρῃ εἰς πέρας. Κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς διαμονῆς τῆς ἐπιτροπῆς ἐν Δρακόνῃ τὰ μέλη αὐτῆς μετέβαινον συνηνωμένα καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῶν Κεραιμειῶν, ὅτε τὴν 8ην Ἰουνίου χωρικοὶ ἐπληροφόρησαν αὐτήν, ὅτι εἰς τὸν στρατὸν, ὅστις μένει εἰς τὸν Πύργον τῆς Μαλλάξης, παρετηρήθη ζοιρὰ κίνησις καὶ φόβος ὑπάρχει μὴ ἐξέλθῃ πρὸς καταδίωξιν τῆς. Πρὸς προφύλαξιν ἐτάχθησαν προφυλακτικὰ τακτικῶς, πράγματι δὲ μετὰ

δύο ἡμέρας περὶ τὴν χαρρυγὴν αἱ προφυλακαὶ ἔσπευσαν καὶ τὴν εἰδοποίησαν, ὅτι ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐξεκίνησεν ἐκ τοῦ Πύργου τῆς Μαλαζῆς καὶ διευθύνεται πρὸς τὸ μέρος εἰς τὸ ὁποῖον αὐτὴ εὐρίσκεται. Κατεσπευμένως τότε πάντες οἱ πληρεξούσιοι, ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου ἀγωνιστοῦ Λιβειοπέτρου, ἔλαβον τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰ ὑπερκείμενα ὄρη καὶ κατέλαβον ἀσφαλῆ θέσιν εἰς τὰ ἀντροσμάχητα ἐκεῖνα ὄρεινὰ φρούρια τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν ἐπάλλεων τῶν ὁποίων ἀντήχει ἀνὰ πᾶσαν ὥραν ἡ πολεμιστήριος σάλπιγξ, καὶ ἐκυμάτιζεν ἡ σημαία τῆς ἐλευθερίας.

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἔφθασεν εἰς Πλατυβόλακα, χωρίον τῶν Κεραμειῶν, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Δρακόνας, ἐνθα ἡ ἐπιτροπὴ διέμενε, καὶ παρέμεινεν ἐκεῖ ὀλόκληρον τὴν ἡμέραν. Ἐζήτησε πληροφορίας τοῦ ἡ ἐπιτροπῆ μετέβη, ἀφοῦ ὅμως δὲν κατώρθωσε νὰ μάθῃ τι περὶ αὐτῆς ἐπανήλθεν ἄπρακτος εἰς τὰ ἴδια. Μετὰ πέντε ἡμέρας ἡ ἐπιτροπὴ κατῆλθε πάλιν εἰς Κεραμειὰ, ὅπουθεν μετὰ μικρὰν διαμονὴν ἀνεχώρησε καὶ μετέβη εἰς τὸ ὄρεινόν χωρίον Κάμποι τῆς Κυθωνίας, κείμενον πρὸς Α. τῆς Δρακόνας καὶ ἀπέχον αὐτῆς δύο περίπου ὥρας. Ἐκεῖ οἱ δεκαπέντε πληρεξούσιοι δὲν εὐρίσκοντο πλέον μόνον. Πολλοὶ ἐκ τῶν πληρεξουσίων, οἵτινες ἔμενον εἰς τὰς ἐπαρχίας των, μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἀπὸ Κουτσουναρίου, ἔσπευσαν πρὸς συνάντησιν αὐτῆς, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ νὰ ἀποφύγωσιν ἐνδεχομένην καταδίωξιν ὑπὸ τῆς Διοικήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ μάθωσιν εἰς ποῖον σημεῖον εὐρίσκονται τὰ πράγματα. Ἄλλ' ἐκτὸς αὐτῶν καὶ πλείστοι ὄπλοφόροι συνηθροίζοντο καθ' ἑκάστην ἐκ τῶν παρακειμένων χωρίων τῆς Κυθωνίας καὶ Ἀποκορώνου, ὥστε πολλάκις εὐρίσκοντο παρ' αὐτῇ πλέον τῶν 500 ἀνδρῶν. Ἡ διαγωγὴ ὅλων ἦτο ἀξιοθαύμαστος ἐτήριον ἄκραν τάξιν, ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην μεταξὺ των.

Ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς ἐμάνθανε τὰ τῆς ἐπιτροπῆς ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ὡς καὶ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ κόσμου, ὅστις προσήρχετο καθ' ἑκάστην παρ' αὐτῇ. Ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ του περὶ τοῦ πρα-

κτέου ἤρχισε νὰ παρακινή μυστικῶς τοὺς ἐντοπίους Τούρκους νὰ εἰσέρχωνται τμηματικῶς εἰς τὰ φρούρια τῶν πόλεων ἢ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν χωρία, χωρὶς νὰ ἐννοῶνται ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Τοῦτο ἔπραττε διὰ νὰ παραστήσῃ τὸν τόπον ἐπαναστατήσαντα καὶ συνεπῶς νὰ δικαιολογήσῃ ἀργότερον διατὶ οἱ ὀθωμανοὶ δὲν ἠδύνατο νὰ μένωσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας των. Ἄλλ' ἢ Ἐπιτροπὴ ἐπληροφορήθη καὶ τὰς μυστικὰς ταύτας ἐνεργείας του καὶ ἀπή-
θυνε πάλιν νέαν διαμαρτύρησιν πρὸς τοὺς Προξένους καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ τὸν καθίστα ὑπεύθυνον διὰ τὴν κατάστασιν τὴν ὁποίαν ἐδημιούργει εἰς τὸν τόπον.

Οὕτω διὰ δεκάτην ἴσως φορὰν εἶχον ματαιωθῆ ὄλαι αἱ προ-
πάθειαι τοῦ Διοικητοῦ, ὅπως ματαιωθῆ ὁ σκοπὸς τοῦ κινήμα-
τος. Καὶ ἦτο ἀληθῶς ἐφευρετικώτατος νοῦς ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς εἰς πᾶσαν περίστασιν· δὲν ἄφινε νὰ τοῦ διαφύγῃ καὶ τὸ ἐπου-
σιωδέστερον περιστατικόν, ἀλλ' ἐπωφελεῖτο αὐτοῦ καὶ παρου-
σαίζε καθ' ἐκάστην καὶ ἓν τέχνασμα.

Τὰς ἡμέρας ἐκείνας εἶχον παραστήσει φαίνεται τινὲς εἰς αὐ-
τόν, ὅτι ὁ Παρθένιος Περίδης καὶ ὁ Παρθένιος Κελαϊδῆς ἦσαν οἱ δύο μοχλοὶ περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφοντο τὰ πάντα καὶ ὅτι ἂν αὐτοὶ ἤθελον ἀποχωρήσει, οἱ λοιποὶ θὰ διελύοντο κατ' ἀνάγκην καὶ θὰ ἀπῆρχοντο εἰς τὰς ἐπαρχίας των. Τῆς εὐκαι-
ρίας ταύτης ἐπελάβετο μετὰ δεξιότητος θαυμαστῆς οὗτος καὶ χωρὶς νὰ χάσῃ καιρὸν προσεκάλεσε τὸν ἐπίσκοπον Κισάμου Γεράσι-
μον εἰς τοῦ ὁποίου τὴν δικαιοδοσίαν ὑπῆγοντο οἱ δύο οὗτοι κλη-
ρικοὶ καὶ τῶ συνέστησε νὰ δικτάξῃ ἀμφοτέρους νὰ ἀποχωρήσωσι τῆς ἐπιτροπῆς, διότι, ἔλεγεν, αὐτοὶ οἱ κληρικοὶ δὲν πρέπει νὰ ἀναμιγνύονται εἰς κοσμικὰ πράγματα καὶ μάλιστα ἀνταρτικὰ. Ὁ ἐπίσκοπος ἐκὼν ἄκων ἔγραψε πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολὴν διὰ τῆς ὁποίας πράγματι τοὺς διέταττε νὰ ἀποχωρήσωσι, διότι ἐν ἐναν-
τίᾳ περιπτώσει θὰ τιμωρηθῶσιν αὐστηρῶς. Εἰς ἀπάντησιν οὗτοι ἔγραψαν πρὸς τὸν Θ. Γεράσιμον, ὅτι πολὺ προθύμως ἤθελον ἐκ-

τελέσει τὴν διαταγὴν του, τὰ ἐπίλοιπα ὅμως μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ὁ λαὸς δὲν τοὺς ἄφινε νὰ ἀναχωρήσουν, διότι ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἀναγκαιοτάτους παρὰ τῇ Ἐπιτροπῇ καὶ μᾶλλον ὠφελίμους παρὰ ἐπιζημίους, καθ' ὅσον συνετέλουν τὰ μέγιστα, ὄχι μόνον εἰς τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ εἰς τὴν ὁμόνοιαν τῶν συναθροιζομένων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ διατηρῆται ζωηρὸν τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα παρ' αὐτοῖς διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ εὐαγγελίου. Ἐπειτα καὶ ὁ ἐν ὑπαίθρῳ σχεδὸν δικαιώμενος τόσος κόσμος εἶχεν ἀνάγκην καὶ θρησκευτικῶν ἀκολουθιῶν. Τὴν ἐπιστολὴν τῶν ταύτην ἅμα ἔλαβεν ὁ ἐπίσκοπος τὴν ἐπέδειξεν εἰς τὸν Διοικητὴν, ὅστις κατηγανάκτισε σφόδρα καὶ εἶπε τὰ ἐξῆς: «Λοιπὸν ἀφοῦ δὲν σου ἀκούουσι, νὰ θέσῃς αὐτοὺς εἰς ἀργίαν καὶ νὰ τοὺς τιμωρήσῃς».

Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Διοικητοῦ ἔσπευσεν ὁ ἐπίσκοπος νὰ καταστήσῃ γνωστὴν εἰς τοὺς Παρθενίους, οἱ ὅποιοι καὶ πάλιν ἀπήντησαν εἰς τὸν θεοφιλέστατον νὰ εἶπῃ καθαρὰ εἰς τὸν Διοικητὴν, ὅτι ἐπειδὴ οὗτοι δὲν ὑπέπεσαν εἰς κανὲν ἔγκλημα θρησκευτικόν, δὲν δύναται νὰ θέσῃ αὐτοὺς εἰς ἀργίαν, διότι παραβαίνει τότε τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ εἶναι αὐτὸς ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν δὲ ἡ ἐξοχότης του θέλῃ δύναται πολιτικῶς νὰ τοὺς καταδιώξῃ. Τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου ἐπωφελήθη ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὅταν παρουσιάσθῃ εἰς τὸν Ἰσμαὴλ ἐδήλωσεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ προβῇ εἰς οἰανδήποτε τιμωρίαν τῶν δύο Παρθενίων διὰ τοὺς ἀνωτέρω λόγους.

Ἐπὶ οὕτω καὶ πλέον ἡμέρας ἐκρατήθη ὁ Γεράσιμος εἰς Χανία ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ μὲ τὸν σκοπὸν, ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ μεταπέισῃ αὐτόν, ἀφοῦ ὅμως ἐπέισθη περὶ τοῦ ἐναντίου τοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἐπισκοπὴν του μὲ τὴν ἀπειλὴν, ὅτι «θὰ στείλῃ αὐτὸς νὰ συλλάβῃ τοὺς δύο τούτους κληρικοὺς ἀφοῦ ὁ ἐπίσκοπος τῶν δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ τοὺς ἀνακαλέσῃ εἰς τὰ κα-

θηκοντά των». Ἦτο περίπου ἡ 25 Ἰουνίου, δηλαδή εἶχε παρῆλθει μὴν ὀλόκληρος ἀπὸ τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἀνκφορᾶς, καὶ οὐδεμίᾳ ἀπάντησις εἶχεν ἔλθει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἐν Χαρίσις Παρξένοι, ἐρωτώμενοι ἂν γνωρίζωσι τι περὶ τοῦ ζητήματος, ἀπῆντων, ὅτι οὐδὲν ἀπολύτως εἰξεύρουσι ἐκκλιζόν δὲ μάλιστα τὴν ἐπιμονὴν τῆς Ἐπιτροπῆς νὰ περιμείνῃ ἀπάντησιν, καὶ πλεονεχίως πως συνεβούλευον καὶ αὐτοὶ τὴν διάλυσίν της.

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει πραγμάτων σχεδὸν ἀπελπιστικῇ, ἡ Ἐπιτροπὴ ἐσκέφθη, ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ καταστήτῃ γνωστὰ τὰ πάντα καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Κρητας, οἵτινες ἠγνόουν καθ' ὀλοκληρίαν τὴν πραγματικὴν φάσιν εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον εἰσέλθει τὰ πράγματα τῆς πατρίδος των. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ συστήσῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀνάγκην προμηθεύειν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον, διότι προεβλέπετο, ὅτι ἐκ τῆς βραδύτητος τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐκ τοῦ τρόπου τοῦ Διοικητοῦ τὰ πράγματα ἔμελλον νὰ καταλήξωσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Συνετάχθησαν λοιπὸν ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις ἐξέχοντας Κρητας ὡς καὶ πρὸς τοὺς ἐν Σύρῳ διὰ τῶν ὁποίων ἐγνωρίζετο εἰς αὐτοὺς ἡ παροῦσα τῶν πραγμάτων κατάστασις, καὶ συνιστάτο εἰς αὐτοὺς θερμῶς νὰ ἐργασθῶσι διὰ τὴν παρσκευὴν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων. Τί ἐπραξάν οὗτοι θὰ τὸ ἴδωμεν ἀργότερον.

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως τούτῳ ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν ἔπαιε νὰ στέλλῃ εἰς τὰς ἐπαρχίας παραιναιτικὰς ἐπιστολάς διὰ τῶν ὁποίων συνίσταται εἰς τὸν λαὸν τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν ὁμόνοιαν. Μετὰ ὀλιγοήμερον δικιμονὴν εἰς Κάμπους μετέβη εἰς τὸ χωρίον Καρῆς τοῦ Ἀποκορώνου, ἔπραξε δὲ τοῦτο διότι ἤρχισε νὰ προσέρχεται πολὺς κόσμος εἰς τοὺς Κάμπους ἐκ διαφόρων χωρίων καὶ μάλιστα ἀπομεμακρυσμένων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐδίδο μὲγα βᾶρος εἰς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου, διότι οὔτε τροφὰς ἀρκετὰς εἶχον

οὔτε ἐπαρκεῖς οἰκίαι ὑπῆρχον εἰς τὰς ὁποίας νὰ διαμένῃ τόσος πληθυσμός.

Ἡ θέσις τῶν προγράμτων ἦτο πλέον τοιαύτη, ὥστε ἐπεβάλλετο εἰς τὴν ἐπιτροπὴν νὰ δεῖξῃ περιττοτέρων ζωὴν καὶ νὰ ἐπισημοποιήσῃ, οὕτως εἰπεῖν, καὶ εἰς τὴν Διοικητικὴν τὴν ὑποκρίνεται. Ἐλαβε τότε τὸ πρῶτον διοικητικὸν μέτρον συστήσασα ἀστυνομίαν, ἣ ὁποία θὰ τὴν περικυκλούθει ἕκτοτε πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως καὶ πρόληψιν πάσης ἐγκληματικῆς ἢ ἄλλης κακῆς πράξεως, ἧτις ἐνδεχόμενον νὰ συνέβαινε. Γενικὸς διοικητὴς τῆς Ἀστυνομίας αὐτῆς διορίσθη ὁ Γεώργιος Καμπούρης, ἐκ Κισάμου, ὅστις κατόπιν ἀνεδείχθη εἰς τῶν ἀρχηγῶν τῆς ἐπαρχίας του.

Ἐνταῦθα ἐγεννήθη καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς Γενικῆς Ἀρχηγίας, εἰς τίνα θαλασσὴ νὰ ἀνατεθῇ ἡ Γενικὴ διεύθυνσις τῆς ἐπαναστάσεως ἂν αὕτη ἤθελεν ἐκρχῆ, ὅπερ ἐθεωρεῖτο βέβαιον. Κατόπιν πολλῶν διασκέψεων καὶ γνωμῶν, αἵτινας ἐρρίφθησαν ἐν τῷ μέσῳ, ἐκρίθη ὀρθὸν ὅτι εἰς μόνον τὸν Δημήτριον Καλλέργην ἠδύνατο νὰ ἀνατεθῇ ἡ Γενικὴ Ἀρχηγία, πρόσωπον τὸ ὁποῖον ἦτο σεβαστὸν καὶ ἀγαπητὸν εἰς ὅλην τὴν νῆτον καὶ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ εἰς πᾶσαν περίστασιν. Ὁ Καλλέργης τότε διέμενον ἐν Ἀθήναις.

Τὰ πράγματα λοιπὸν ἔβρισνον οὕτω μοιραίως καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀνεμένετο νὰ ξεσπάσῃ ἡ ὄργη καὶ ἀγανάκτησις τοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ. Ποιοὶ θὰ ὑφίσταντο τὰς συνεπειὰς δὲν ἦτο δύσκολον νὰ προμαντεύσῃ τις. Θὰ συνελαμβάνοντο ἀθῶοι Χριστιανοὶ ἐκ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων ἐκείνων, εἰς τὰ ὁποῖα μετέβαινε καὶ εὔρισκε φιλοξενίαν ἢ ἐπιτροπή, θὰ ἐρρίπτοντο εἰς τὰς φυλακὰς καὶ θὰ ὑφίσταντο τὰ μαρτύρια ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ συνήθης ἐκδίκησις τῆς τουρκικῆς θηριωδίας. Τὰς συνεπειὰς ταύτας ἡ ἐπιτροπὴ ἀνελογίσθη καὶ ἐσκέφθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ προφυλάξῃ διὰ πάσης θυσίας τοὺς Χριστιανούς. Ἐπροτίμησε νὰ ὑποστῇ ὅλας

τάς στερήσεις καὶ τὰς κακουχίας παρὰ τὰ ἴδια καὶ τὸν ἔσχατον τῶν χωρικῶν χριστιανὸν ὀδηγούμενον εἰς τὰς φυλακὰς τῶν Χανίων ἐξ αἰτίας τῆς. Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ πύσῃ πλέον νὰ περιέρχεται τὰ χωρία καὶ νὰ θεωρήσῃ ὡς τακτικὴν κατοικίαν τῆς τὰς δειράδας τῶν Λευκῶν Ὁρέων· τότε δὲν θὰ ἠδύνατο ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς νὰ εὖρη καμμίαν ἀφορμὴν ἐναντίον τῶν χωρικῶν χριστιανῶν. Ἀπεσύρθη λοιπὸν εἰς τὰ ὄρη καὶ περιεφέρετο εἰς αὐτὰ μεταξὺ Θερίσσου, Κεραμειῶν καὶ Ἀποκορώνου μὴ παραμένουσα εἰς ἐκάστην θέσιν περισσότερον τῶν ὀκτῶ ἡμερῶν. Ἡ μετατόπισις ἐγένετο ἐν καιρῷ νυκτός, χωρὶς οὐδεὶς νὰ γνωρίζῃ ποῦ αὐτὴ μεταβαίνει καὶ ποῦ ἔχει τὴν τακτικὴν διαμονήν τῆς. Εἰς τὰς ἐπιστολάς τὰς ὁποίας ἀπέστειλεν εἰς τὰς ἐπαρχίας δὲν ἐσημείου τόπον διαμονῆς, διότι ἐφοβεῖτο μὴ συλληθῶσι κατ' ὁδὸν οἱ ταχυδρόμοι ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ κατασχεθῶσιν αἱ ἐπιστολαί. Αἱ κακουχίαι ὅμως καὶ αἱ στερήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐκουσίως ὑπέβαλεν ἑαυτὴν, ἦσαν μεγάλαι καὶ οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν ἄνδρες ὑπέφερον τὰ πάνδεινα, δι' ὃ ἐσκέφθη, ὅτι ἔπρεπε νὰ κητέλθῃ εἰς τι χωρίον κατάλληλον καὶ νὰ στήσῃ εἰς αὐτὸ τὴν ἑδραν τῆς φανερὰ πλέον. Ὡς τοιοῦτον δὲ ἐξέλεξε τὸ ὄρεινόν χωρίον Πρόσνερον τοῦ Ἀποκορώνου, τὸ ὅποιον ἐκτός τῆς ὀχυρᾶς τοῦ θέσεως ἔκειτο εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν Ὁρέων καὶ ἐν ἀνάγκῃ ἢ Ἐπιτροπῇ ἠδύνατο νὰ καταφύγῃ ἀσφαλῶς εἰς τὰς ὑπερθεὶς ὄρεινὰς καὶ ἀπροσβλήτους τοποθεσίας. Εἰς αὐτὸ λοιπὸν συνῆλθε καὶ ἔστησε τὴν ἑδραν τῆς τὴν 12 Ἰουλίου.

Πρὸ μηνὸς καὶ πλέον εἶχε διαδοθῆ, ὅτι ἐμελλε νὰ ἀποσταλῇ εἰς Κρήτην Αἰγυπτιακὸς στρατὸς πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Σουλτανικοῦ, καὶ ὄντως τὰς ἡμέρας ἐκείνας, περὶ τὴν 15 Ἰουλίου, ἦλθεν ἡ εἰδησις εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν, ὅτι περὶ τὰς πέντε (5) χιλ. αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἀπεβιβάσθη εἰς Σούδα. Ἡ Ἐπιτροπὴ διὰ νὰ πεισθῇ καλλίτερον ἔστειλεν ἀπεσταλμένον καὶ ἐβεβαιώθη πράγματι περὶ τῆς ἀφίξεως καὶ ἀποβιβάσεως τοῦ στρατοῦ τούτου.

Ποία ἡ αἰτία νὰ ἀποσταλῇ αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἰς τὴν Κρήτην πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ, τοῦτο ἦτο ἄγνωστον. Ἐλέγετο, ὅτι ὁ Ναπολέων, ὅστις διετέλει τότε εἰς φιλικὰς σχέσεις πρὸς τὸν Σουλτάνον, συνεβούλευσεν αὐτόν, ἐὰν θέλῃ νὰ ἀπαλλαγθῇ ἀπὸ τὰς συνεχεῖς ἐνοχλήσεις τῶν Κρητῶν, νὰ παραχωρήσῃ τὴν Κρήτην εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐξηγεῖτο ἡ ἀποστολὴ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ. Ἡ εἰδήσις δὲ αὕτη δὲν ἦτο ἀβάσιμος, ὡς θέλομεν παρατηρήσει κατωτέρω. Ἀμα ἐβεβαιώθη ἡ ἀποβίβασις τοῦ στρατοῦ τούτου ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπέστειλεν ἐνθαρρυντικὰς ἐπιστολάς εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας, διὰ τῶν ὁποίων ἐπανελάμβανε τὰς αὐτὰς συστάσεις περὶ τάξεως καὶ ὁμοιοῦς καὶ διεβεβαίωσεν, ὅτι μεθ' ὅλας τὰς τότε κυκλοφορούσας διαδόσεις καὶ τὴν ἄφιξιν τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, αὕτη δὲν θέλει πτοηθῆ πρὸ τοῦ διωγμοῦ, ὃν ὑφίσταται, ἀλλὰ θὰ ἐγκαρτερήσῃ εἰς ὅλα, μέχρις οὗ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν παρὰ τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως ἐν Κουτσουναρίοις.

Τέλος πάντων τὴν 20 Ἰουλίου ἦλθον εἰς τὴν ἑδραν τῆς Ἐπιτροπῆς ἀπεσταλμένοι τοῦ Διοικητοῦ κομίζοντες τὴν ἀπάντησιν. Ἦσαν δὲ οὗτοι ὁ Σύμβουλος τοῦ Διοικητοῦ Γρηγόριος, υἱὸς τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου, ὁ καὶ Γρηγόριος ἐπικαλούμενος διὰ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ θέσιν, ὁ Μπάντρης ὀθωμανὸς ἐπίσημος ἐκ τοῦ χωρίου Φρὲ τοῦ Ἀποκορώνου καὶ εἰς ἀξιοματικὸς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐγνώριζε τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν.

Ἡ Ἐπιτροπὴ μετὰ τοῦ περὶ αὐτὴν πλήθους ὑπεδέχθη τοὺς ἀπεσταλμένους μετὰ περισσῆς φιλοφροσύνης, διότι ἐνόμιζεν, ὅτι ἡ ἀπάντησις ἦτο εὐνοϊκὴ ἢ πατήθη ὁμως. Ἀφοῦ οἱ ἀπεσταλμένοι ἐκάθισαν ὑπὸ ὑψίκορμον καὶ εὐσκιον ξυλοκερατέων (χαρουπιῶν) ὡς καὶ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ τῶν παρρευρισκομένων καὶ ἀντηλλάγησαν οἱ πρῶτοι χαιρετισμοὶ τοῦ καλῶς ὠρίσατε καὶ ἐρρίφθη ἡ ἐρώτησις διατὶ νὰ βραδύνη τόσον

πολὺν χρόνον ἢ ἀπάντησις τοῦ Σουλτάνου, ὁ Σύμβουλος τοῦ Διοικητοῦ Γρηγόριμπεης ἔλαβε πρῶτος τὸν λόγον καὶ εἶπεν, ὅτι «ἡ ἀπάντησις ἐστάλη εἰς τὴν Α. Ε. τὸν Διοικητὴν, ἡμεῖς δὲ εἴμεθα οἱ κομισταὶ αὐτῆς. Ἔχομεν παραγγελίαν νὰ σας τὴν ἀναγνώσωμεν καὶ νὰ σας διατάξωμεν νὰ διαλυθῆτε». Μετὰ τοὺς λόγους τούτους ἤρχισε νὰ ἀναγινώσκη δὲν ἦτο ὅμως αὕτη ἀπάντησις ἀλλὰ διαταγὴ πρὸς τὸν διοικητὴν. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ὁ Σουλτάνος, ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Διοικητὴν, τὸν διέτριπτεν ὡς ἐξῆς: ἀμα λάβης τὸ παρὸν Αὐτοκρατορικὸν ἔγγραφο νὰ συλλάβης πάντας τοὺς ἀπονενομημένους, τοὺς ἐν τῇ ἀναφορᾷ ὑπογεγραμμένους καὶ νὰ τοὺς ἀποστείλῃς ἐνταῦθα, διὰ νὰ τοὺς ρίψω εἰς τοὺς Κουλέδες, (ἑπταπύργιον ἐν Κωνσταντινουπόλει).

Ἡ Ἐπιτροπὴ, ὡς ἤκουσε νὰ ἀποκαλῶνται οἱ πρόκριτοι τῆς Κρήτης «ἀπονενομημένοι», διέκοψε τὸν ἀναγινώσκοντα καὶ εἶπεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Διοικητοῦ, ὅτι οἱ ὑπογεγραμμένοι εἰς τὴν ἀναφορὰν δὲν εἶναι ὡς τοὺς χαρακτηρίζει ἡ Σουλτανικὴ ἀπάντησις, ἀλλ' οἱ μᾶλλον εὐπόλητοι ἄνδρες τῆς Κρήτης καὶ ὅτι ἐξάπαντος ἡ ἀναφορὰ παρεξηγήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Γρηγόριος εἰς ταῦτα εἶπε: «Δὲν ἔχω οὐδεμίαν παραγγελίαν νὰ ἔλθω μεθ' ὑμῶν εἰς ἐξηγήσεις καὶ διαπραγματεύσεις, ἀλλὰ μόνον νὰ σας ἀναγνώσω τὴν ἀπάντησιν καὶ νὰ ἀπέλθω καὶ νὰ οὐς καταστήσω γνωστὸν, ὅτι ἐὰν δὲν διαλυθῆτε ἕως αὔριον, ὕστερον ἀπὸ δύο ἡμέρας θὰ καταλάβῃ τὴν ἐπαρχίαν στρατὸς». Εἰς ταῦτα οἱ πληρεξούσιοι ἀπήντησαν: «Ἀφοῦ δὲν ἔχεις διαταγὴν νὰ ἔλθῃς μεθ' ἡμῶν εἰς ἐξηγήσεις εἶναι καὶ περιττὴ ἡ περαιτέρω ἀνάγνωσις τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Σουλτάνου. Ἀπέλθετε καὶ ἡμεῖς γνωρίζομεν τί θὰ πράξωμεν».

Τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ Παρθένιος Περίδης προσεκάλεσε τὸν Μπατρὴν ἰδιαιτέρως καὶ εἶπεν εἰς αὐτὸν, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀναφορὰ παρεξηγήθη καὶ ὅτι «σεῖς οἱ ἀγάδες ἔχετε πολλὰ κτήματα τῶν ὁποίων τὴν ἐρήμωσιν δὲν ἐπιθυμεῖτε καὶ ὅτι καὶ σεῖς

ὡς πατριῶται θέλετε τὸ καλὸν τοῦ τόπου καὶ ἐπομένως δὲν πιστεύω νὰ ἐπιθυμῆτε τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου....»

Πρὶν ἢ ὅμως ὁ Παρθένιος τελειώσῃ ὁ Μπάτρης τοῦ ἀπῆντητησεν ὡς ἐξῆς:

«Παρθένιε! Παρθένιε! Ἡ Κρήτη ἔχει κουζουλό (κυρίως ἀνόητον, ἐδῶ ὅμως πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν λέξιν ἢ σημασίαν τοῦ ἀχρηστος) αἷμα καὶ πρέπει νὰ χυθῇ διὰ νὰ ἡσυχάσῃ».

Διὰ τῶν λόγων του τούτων ἐφαίνετο συμμεριζόμενος τὰ τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἐγγράφου, ὅτι ἅπαντες οἱ ἐν τῇ ἀναφορᾷ ὑπογεγραμμένοι πρέπει νὰ ἐξαφανισθῶσιν. Ὁ Παρθένιος εἰς τοὺς λόγους τούτους τοῦ Μπάντρη ἀπῆντησεν ὑπὸ τύπον δῆθεν ἀστεϊσμοῦ ὡς ἐξῆς: «Εὐχομαὶ λοιπὸν Μπάντρη νὰ εἶναι τὸ ἰδικόν σου αἷμα τὸ πρῶτον τὸ ὅποιον θὰ χυθῇ». Τὴν ἀνέλπιστον ταύτην ἀπάντησιν μὲν οἱ ἄλλοι ἤκουσεν ὠχρίασεν ἐξ ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως. Ἐὰν δὲν παρίσταντο ἐκεῖ ἑκατὸν καὶ πλέον ὀπλοφόροι ἀναμφισθητῆτως θὰ ἐπετίθετο κατὰ τοῦ Παρθενίου. Τόσον εἶχε γίνεῃ ἔξω φρενῶν.

Ἡ εὐχὴ ὅμως τοῦ Περιδου ἐξεπληρώθη μετὰ εἴκοσι περίπου ἡμέρας, ὅτε οὗτος ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ ὡς εἰδήμων τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου μετὰ δύο ταγματῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν Βρῦσαις πολιορκουμένου στρατοῦ. Καθ' ὁδὸν συνήντησε περὶ τοὺς ἑκατὸν Ἀποκορωνιώτας κατέχοντας στρατηγηκὴν θέσιν καὶ ἅμα τοὺς εἶδε μακρόθεν, ἐφώνησε πρὸς αὐτούς: «Αὐτὰ εἶναι μωρὲ κερατᾶδες τὰ ζητήματά σας» καὶ ὤρμησε ξιφῆρης ἐναντίον των.

Κατὰ κακίην του ὅμως τύχην μίαν σφαῖρα χριστιανικὴ τὸν ἐπληξεν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ κατέπεσεν ἀπὸ τοῦ ὠραίου ἡμιόλου του νεκρός. Ὁ πυροβολήσας καὶ φονεύσας αὐτὸν ὠνομάζετο Ἰωάν. Κλωναράκης, ἐγύμνωσε δὲ αὐτὸν λαβὼν τὰ ἀργυροστόλιστα πιστόλιά του, τὸ ξιφὸς του καὶ τὸν ὠραῖον ἡμίλονόν του. Τελευταῖον τοῦ ἀπέκοψε καὶ τοὺς μύστακας αὐτοὺς τοὺς ὁποίους ἔφερε καὶ ὑπέδειξεν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν λαβὼν παρ' αὐτῆς πολλὰ συγ-

χαρητήρια διὰ τὴν ἀνδρίαν του καὶ διότι κατώρθωσε νὰ φονεύσῃ τοιοῦτον τέρας, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἐδίψα χριστιανικοῦ αἵματος. Μετὰ τὴν μικρὰν ταύτην παρέχθασιν ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν τακτικὴν μας διήγησιν.

Ὁλον ἐν γένει τὸ ἔγγραφο τοῦ Σουλτάνου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἀπειλὰ ἐναντίον ἐκείνων, οἵτινες εἶχον ὑπογράψει τὴν ἀναφορὰν. Ἡ Ἐπιτροπὴ εἶχε σχηματίσει πλήρη τὴν πεποιθήσιν, ὅτι εἰς τὴν ὀργὴν αὐτὴν τοῦ Σουλτάνου τὰ μέγιστα εἶχε συντελέσει ὁ Ἰσμαὴλ πασᾶς, ὅστις ἵνα δικαιολογηθῆ εἶχε φροντίσει διαβιβάζων τὴν ἀναφορὰν νὰ παραστήσῃ τοὺς ὑπογράψαντας αὐτὴν ὡς κακοποιὰ στοιχεῖα μὴ ὑποτασσόμενα εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου. Ὁ Σουλτάνος, πανίσχυρος τότε, ἔχων κραταῖον στόλον, διοικούμενον ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου Χόβαρτ πασᾶ, μὴ ἔχων κανένα ἄλλον περισπασμὸν ἀλλαγῆ καὶ ἔχων τὴν εὐνοίαν σχεδὸν ὅλης τῆς Εὐρώπης, εἰς οὐδὲν ἐλόγιζε τὴν στάσιν αὐτὴν τῶν Κρητῶν. Αὐτὸς ὁ Ναπολέων τῷ ἔγραψε κατόπιν: «Κατάπνιξον πάραυτα τὴν ἐπανάστασιν» καὶ ἐπίστευσε καὶ ἐκεῖνος, ὅτι διὰ τοιοῦτου ἀπειλητικοῦ ἐγγράφου ἤθελε τρομάξει τοὺς Κρητὰς καὶ τοὺς ἀναγκάσει νὰ περιορισθῶσιν.

(Ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι τότε τὸν Αὐτοκρατορικὸν θρόνον τῆς Τουρκίας κατεῖχεν ὁ Σουλτάν Ἀζίζ, ὁ δολοφονηθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1875 καὶ τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ Μουράτ, ὅστις ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ ζωσθῆ τὸ ξίφος εἰς τὸ τέμενος τοῦ Ἰπίζ, διότι, ὡς λέγεται, παρεφρόνησε καὶ τὸν διεδέχθη ὁ νῦν Σουλτάνος Χαμίτ Ἀβδουλ Χάν. Τὰ περὶ Μουράτ διαδοθέντα κατόπιν, ὅτι παρεστάθη ψευδῶς ὑπὸ τῶν Οὐλεμάδων ὡς παράφρων εἶναι γνωστὰ εἰς πάντας).

Ὅταν ἐπερατώθη ἡ ἀνάγνωσις τῆς ἐγγράφου ἀπαντήσεως ὑπὸ τινος τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς, εἰς τὸ ὁποῖον τὴν εἶχεν ἐγχειρίσει ὁ Γρηγόρμπεης, ὅλοι οἱ παριστάμενοι ὀπλοφόροι ἐξεμάνησαν τόσοσιν κατὰ τῶν ἀπεσταλμένων καὶ τοῦ Διοικητοῦ ὥστε

παρ' ὀλίγον νὰ τοὺς κατακερματίσουν. Εὐτυχῶς ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε προΐδει τοῦτο καὶ εἶχε σχηματίσει περὶ τὴν ξυλοκρατέαν φρουρὰν ἐκ τῶν φρονιμοτέρων καὶ οὕτω ἔλαβε καιρὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸ πλῆθος νὰ ἐννοήσῃτι οὐδεὶς ἀπεσταλμένος ποτέ κακοποιεῖται. Ἡ ἀγανάκτησις ὁμῶς τοῦ κόσμου ἔπρεπε νὰ ξεσπάσῃ καὶ ἤρ-
χισαν αἱ ὕβρεις ἐναντίον τοῦ διοικητοῦ καὶ τοῦ Σουλτάνου, του-
φεκισμοὶ δὲ ἀπειροὶ ἐρρίπτοντο εἰς τὸν ἀέρα ἐπὶ μίαν περίπου
ὥραν καὶ φωναὶ ἐπανειλημμέναι ἠκούοντο.

Κάτω ω !

Κάτω ὁ Σουλτάνος !

Ζήτω ἡ ἔνωσις !

Καὶ ἀμέσως ὑψώθη ἡ Ἑλληνικὴ σημαία ἀπὸ τινος παρκαει-
μένου δώματος.

Ποίας ἐντυπώσεις ἀπεκόμισαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ διοικητοῦ
ἐκ τῶν γεγονότων τούτων νομίζομεν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἀνα-
φέρωμεν ἐνταῦθα· ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν ἤτο καταφανής. Ἐ-
φοβήθησαν μήπως κακοποιηθῶσιν. Ὅταν ἀνεχώρησαν τοὺς συ-
νώδευσε φρουρά, ἐκ πεντήκοντα ἐνόπλων ἀνδρῶν, εἰς ἰκανὴν ἀπό-
στασιν ἀπὸ τῆς ἐδρας τῆς Ἐπιτροπῆς, ἵνα μὴ τυχὸν κακοποιη-
θῶσι καθ' ὁδὸν ὑπὸ τοῦ ἐξωργισμένου πλῆθους. Ὅταν εἰσῆλθον
εἰς τὰ Χανιά καὶ ἀνεκοίνωσαν εἰς τὸν Διοικητὴν πάνθ' ὅσα ἔ-
λαβον χώραν εἰς Πρόσνερον τοῦ Ἀποκορώνου, ὁ Ἰσμαήλ Πα-
σᾶς ἐθορυβήθη. Αἱ ἐλπίδες του ὁμῶς ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ κατα-
πνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς, δὲν εἶχον ἀπολειθῆ
πᾶσαι καὶ ἐμηχανεύθη τὸ ἐξῆς. Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου
ἀπέστειλεν ἐντυπον εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας, διὰ νὰ λάβῃ γνῶ-
σιν αὐτῆς ὁ λαὸς καὶ πτοηθῇ, ἀρκεσθῆ δὲ εἰς τὸ ὑπάρχον τυραν-
νικὸν καθεστῶς.

Ὁ Κρητικὸς λαὸς ὁμῶς δὲν πτοεῖται εὐκόλως ἀπὸ τοιαύτας ἀ-
πειλὰς καὶ ἐξηρεθίσθη ἔτι περισσότερο καὶ ἤρχισε νὰ πνήθῃ
μένεα κατὰ τῶν ἐπιτοπιῶν ὀργάνων τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως.

Ἡ ἐπιτροπὴ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Διοικητοῦ διεμαρτυρήθη ἐγγράφως πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους καὶ ἔρριψε τὴν εὐθύνην εἰς τὸν Διοικητὴν, διότι οὗτος δὲν εἶχε παραστήσει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν Πύλην, ἀλλὰ διέστρεψε τὰ γεγονότα καὶ συνέστησεν ὡς κακοποιὰ καὶ ταραχοποιὰ στοιχεῖα τοὺς ἐν τῇ ἀναφορᾷ ὑπογεγραμμένους· διὰ τοῦτο ὑπῆρξε καὶ τοιαύτη ἡ ἀπάντησις τοῦ Σουλτάνου. Διότι ἐὰν πράγματι ἡ Υ. Πύλη ἤθελεν ἀπαντήσῃ ψυχραίμως καὶ εἰρηνικῶς ὡς ἤρμοζεν εἰς πᾶσαν Κυβέρνησιν εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται οἱ ὑπήκοοί της παρακλητικῶς πάντοτε, καὶ ἤθελεν ἀποστείλει ἕκτακτον ἀπεσταλμένον, ὡς ἐζήτει ἐν τῇ ἀναφορᾷ του ὁ Κρητικὸς λαός, ἡ ἐπανάστασις ἠδύνατο νὰ ἀποσοθηθῇ μὲ ὄλην τὴν γάσιν τὴν ὁποίαν εἶχε πρὸς αὐτὴν οὗτος κατόπιν τόσης ἀφορήτου τυραννίαις. Μέχρι τοῦδε τὴν μικρὰν ἀλλὰ πολιτικωτάτην ἐν τῷ πρακτικῷ της πνεύματι ἐπιτροπὴν αὐτὴν δὲν εἶχον ἀπασχολήσει τόσον μεγάλα ζητήματα. Ἦδη ὁμως ἤρχισε νὰ συναισθάνηται τὸ βῆρος τῶν εὐθυνῶν μιᾶς ἐπαναστάσεως, ἐπικειμένης πλέον καὶ ἤρχισε νὰ σκέπτηται πλέον σοβαρώτερον. Καὶ μὲν ὁ λαὸς ἦτο κεκηρυγμένος μὲ ἄπειρον ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, ἐφόδια ὁμως ἐπαρκῆ δὲν ὑπῆρχον καὶ πρὶν ἢ ἐξοικονομηθῶσι τὰ πράγματα δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξωθηθῇ ἡ Κρήτη πρὸς ἀληθῆ ὄλεθρον. Διὰ τὴν Κρήτην αἰείποτε ἡ ὑποκίνησις μιᾶς ἐπαναστάσεως δὲν ἦτο πρᾶγμα δύσκολον, χάρις εἰς τὴν ὑπερμετρον φιλοπατρίαν, ἣτις ἀνέκαθεν ἐχαρκατήρισε τὸν λαὸν αὐτόν. οἱ ὑποκινῆται ὁμως, οἱ πρωτεργαταὶ αὐτῆς, δὲν ἔπρεπε νὰ ἦναι ἀναίσθητοι ἀπέναντι τῶν συνέπειῶν της, διότι εἶχον πρὸ αὐτῶν τὰ τέκνα καὶ τὰς γυναῖκας ἑκατοντάδων χιλιάδων Κρητῶν. Διὰ τοῦτο πολὺ φρονίμως ἔπραξεν ἡ Ἐπιτροπὴ νὰ γράψῃ ἀμέσως εἰς τὰς ἐπαρχίας νὰ ἐξακολουθήσωσιν οἱ κάτοικοι τὰ εἰρηνικὰ των ἔργα καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν καὶ ἀγάπην, ὅσον ἀφορᾷ δὲ τὴν ἀπειλητικὴν ἀπάντησιν τοῦ Σουλτάνου ταύτην προεκάλε-

σεν αὐτός ὁ Διοικητὴς μὲ τὰς κακὰς συστάσεις τὰς ὁποίας εἶχε δώσει εἰς τὴν Πύλην, συνεπῶς ἐπρόκειτο περὶ μιᾶς ἀπλῆς παρανοήσεως, αὕτη ὅμως θὰ συνέττατε δευτέραν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Σουλτάνον τὴν ὁποίαν ἤθελεν ἀποστείλει εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ τὴν ὑπογράψωσιν οἱ πρόκριτοι καὶ ἀκολούθως θὰ τὴν ἐστελλεν εἰς Κων)πολιν ὄχι πλέον διὰ τοῦ Διοικητοῦ, τοῦ πρωταιτίου ὄλων τῶν λαθόντων χώραν, ἀλλὰ δι' ἄλλης ἀσφαλεστέρας ὁδοῦ. Ἡ ἐπιτροπὴ προσέτι ἐσκέφθη ὅτι ἐπειδὴ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἐπανάστασιν ἔπρεπε νὰ συστηθῇ ἐν Ἀθήναις ἐπιτροπὴ εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἀνατεθῇ ἡ συλλογὴ ἐροάνων πρὸς προμήθειαν καὶ ἀποστολὴν ὄπλων, πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν. Διῶρισε λοιπὸν ἐγγράφως, ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις διαμενόντων Κρητῶν, δύο ἐξ ἑκάστου τμήματος. Ὅταν οὗτοι ἔλαβον τοὺς διορισμοὺς του συνήλθον καὶ κατόπιν συσκέψεως ἀπεφάσισαν, ὅπως χάριν τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ τοῦ ζητήματος προσλάβωσιν ὡς μέλη καὶ τινες ἐκ τῶν ἐν Ἀθήναις διαμενόντων ἐκ τοῦ λοιποῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἔλευθέρου κράτους. Οὕτω ἀπετελέσθη πανελλήνιος ἐπιτροπὴ ἡ ἰσθὺς τῆ ἀρωγῆ καὶ τῆς τότε Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἔπραξε πολλὰ καὶ μεγάλα ὑπὲρ τῆς ἀγωνιζομένης Κρήτης. Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἐξουσιοδοτήθη κατόπιν νὰ ἀποταιθῇ καὶ εἰς ξένους λαοὺς καὶ ζητήσῃ συνδρομὰς, ἐπέτυχε δὲ τοῦτο διότι ἐξ ὅλων τῶν Κρατῶν ἀπεστάλησαν ἔρανοι καὶ ἰδίως ἐξ Ἀμερικῆς ὁπόθεν γενναῖαι συνεισφοραὶ ἐλήφθησαν.

Ἡ Πανελλήνιος αὕτη ἐπιτροπὴ ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐξῆς προσώπων. Α. Ἀναγνωστάκη, Μ. Ρενιέρη, Λέοντος Μελά, Σκαλτσούνη Ν. Δεικτάκη, καὶ Μίνωος Μπογιατζόγλου. Οἱ δύο τελευταῖοι εἶχον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποστολῶν, ὁ μὲν Δεικτάκης ἐξ Ἀθηνῶν ὁ δὲ Μ. Μπογιατζόγλου ἐκ Σύρου.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Διοικητοῦ, Αἰγυπτιακὸς στρατὸς περὶ τὰς ἐξ χιλιάδων χιλιάδας ἦλθε καὶ κατέλαβε τὴν στρατηγηκὴν θέσιν, «Βρούσαις»

(ἡ θέσις αὕτη ὀνομάζεται οὕτω διότι ἔχει ἀρκετὰ πηγὰδια καὶ ἄφθονα ὕδατα) ἀπέχουσιν τοῦ Προσνέρου, ἔδραν τῆς ἐπιτροπῆς περὶ τὴν μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν. Ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς στρατοπεδεύσας ἐκεῖ ἤρχισεν ἀμέσως νὰ ἐγείρῃ ὀχυρώματα ὕψους δύο μέτρων. Ἡ ἐπιτροπὴ μολονότι εὐρίσκετο εἰς τόσον μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ στρατοῦ δὲν ἔφυγεν ἀπὸ τὸν Πρόσνερρον διὰ νὰ μὴδείξῃ δειλίαν, συνέστησε μόνον εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν ὀπλοφόρους καὶ τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ χωρίων νὰ ἀπέχωσιν ὅσον δύνανται ἀπὸ πάτης κατὰ τοῦ στρατοῦ ἐπιθέσεως.

*
* *

Δύο ἡμέρας μετὰ τὸν καταυλισμὸν καὶ στρατοπέδευσιν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐν Βρύσαις, ἐν μέρος αὐτοῦ περὶ τὰ τρία τάγματα ἐκίνησε καὶ διὰ τριῶν διευθύνσεων κατηυθύνοντο πρὸς τὸν Πρόσνερρον. Ἡ Ἐπιτροπὴ ὡς ἔμαθε τὸ γεγονός ἐγκατέλειψε τὸ χωρίον καὶ ἀνῆλθε μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν ὀπλοφόρων εἰς τὴν ὄρεινὴν καὶ ὀχυρὰν θέσιν «Βατουδιάν». Ὁ στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸ Πρόσνερρον καὶ ἐζήτησε πληροφορίας παρὰ τῶν κατοίκων περὶ τοῦ μέρους εἰς τὸ ὅποῖον εὐρίσκεται ἡ ἐπιτροπὴ. Εἰς τὴν ἀπάντησίν των, ὅτι αὕτη ἀνεχώρησε πρὸς τὰ ὑπερκείμενα ὄρη, δὲν ἐπέισθη ὁ διοικητὴς αὐτοῦ ἀλλὰ διέταξε καὶ ἔγεινε κατ' οἶκον ἔρευνα εἰς ὅλας τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου, διότι ὑπέθετε ὅτι ἐνδεχόμενον νὰ ἐκρύπτετο εἰς τινὰς οἰκίας. Ἀποῦ τέλος ἐπέισθη ὅτι αὕτη δὲν εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ χωρίου παρέμεινεν ὅλην τὴν ἡμέραν εἰς αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ ἑσπέρας ἀνεχώρησε.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἄλλος στρατὸς ἐκ τριῶν (3) περίπου χιλιάδων κατέλαβε τὸ ὄρεινὸν χωρίον τῆς Κυδωνίας Κάμπους, καὶ τοῦτο ἵνα ἐμποδίσῃ πᾶσαν μεταβάσιν τῆς ἐπιτροπῆς ἐξ Ἀποκορώνου πρὸς τὰ μέρη τοῦ Θερίσου τῆς Κυδωνίας. Εἶχε κανιστρωμένον σχέδιον νὰ συλλάβῃ τὴν ἐπιτροπὴν, ἔτυχεν ὅμως καὶ ἐσώθη ὡς ἐκ θαύματος. Εἶχε κατέλθει αὕτη εἰς τὸ χωρίον Πε-

μόνα όπου και παρέμεινε μίαν νύκτα. Αί νυκτοφυλακαί αὐτῆς συνέλαβον Ἄραβα στρατιώτην γραμματοκομιστὴν μεταβαίνοντα πρὸς τὸν ἐν Βρῦσαις στρατὸν καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν τὰς ὁποίας ἔφερον διεττάτετο ὁ στρατὸς τῶν Βρυστῶν νὰ κινήσῃ πρὸς δυσμὰς πρὸς τὸ χωρίον Πεμόνια διότι καὶ ὁ ἐνΚάμπους στρατὸς ἤθελε κινήσῃ ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ θὰ ἔφθανε περὶ τὴν χαρρυγὴν ἄνωθι τοῦ χωρίου Μελιδόνι. Ὁ ἐν Βρῦσαις ὁμως μὴ λαβὼν τὴν διαταγὴν ἔμεινε εἰς τὴν θέσιν τουκαὶ μόνον ἀργότερα ἀφ' οὗ ἔλαβε τὰς διαταγὰς ἐκίνησεν. Ἡ ἐπιτροπὴ διατελοῦσα ἐν γνώσει τῶν κινήσεων τούτων εἶχεν ἀνέλθει εἰς ὀρεινοτέρην θέσιν πολὺ πρὸ τῆς χαρρυγῆς. Ἀπὸ τὴν ἀσφαλῆ τοποθεσίαν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκητο ἔθετο τῆς μκταιοπωνίης τοῦ στρατοῦ σπεύδοντος πρὸς καταδίωξίν της. Τινὲς μάλιστα τῶν ὀπλοφόρων χάριν ἀστεϊσμοῦ ἐφώναζον ἀποτεϊνόμενοι πρὸς τὸν τουρκικὸν στρατὸν «Ἐπαδὰ εἴμαστε καὶ ἔλατε νὰ μᾶς πιάσετε· αἷμα νὰ χ... ὁ πασᾶς σας» Ἀφ' οὗ οὕτω ἀπέτυχε τὸ στρατήγημα, ὁ στρατὸς ἐπέστρεψεν εἰς τὰς θέσεις του ἡ δὲ ἐπιτροπὴ μετέβη εἰς τὸ ὄρος Μπούμπουλι κείμειον πρὸς Ν. καὶ ἄνωθεν τοῦ χωρίου Φρέ ἔνθα καὶ ὕδωρ ἄφθονον καταρρέει ἐκ τινος βράχου καὶ ἀσφλέτερον μέρος ἦτο, ἐκεῖθεν δὲ ἔχει ὁ θεατὴς πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του καὶ ὄλην τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποχωρώνου.

Κατὰ τὸ δικάστημα τῆς ἐν τῇ θέσει ταύτῃ διαμονῆς τῆς ἐπιτροπῆς ἔλαβε χώραν φόνος ἐπιστήμου ὀθωμανοῦ εἰς τὸ χωρίον Φρέ. Ὁ ἐκ τοῦ χωρίου τούτου Νικόλαος Τζιτζικαλάκης μένεα πένων κατὰ τοῦ συγχωρίου του ὀθωμανοῦ Χατζῆ Χουσεῖν, ὅστις εἶχε δολοφονήσει ὅχι ὀλίγους χριστιανούς ὡς καὶ ὁ πατήρ του εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν πρὸ τοῦ 1821 εἶχε φονεύσει ἀόπλους χριστιανούς μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸν πατέρα τοῦ ἰδίου Τζιτζικαλάκη, ἐφόνευσεν αὐτόν.

Τὸν φόνον τοῦτον ἔλαβεν ὡς πρόρασιν ὁ ἐν Βρῦσαις αἰγυπτιακὸς στρατὸς καὶ ἐκίνησε πρὸς κατάληψιν τοῦ χωρίου, ἀπέχοντος

ἐκ τοῦ ὄρους Μπούμπουλι μίαν καὶ ἡμίσειαν περίπου ὄραν. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὴν μετάβασιν τοῦ στρατιῦ εἰς αὐτὸ ἀνεστατώθησαν. Ὅλοι αἱ γυναῖκες φοβούμεναι ἀτίμωσιν ἀνήλθον εἰς τὸ ὄρος Μπούμπουλι. Ἡ ἐπιτροπὴ τότε ἐσκέφθη ὅτι ἐνδεχόμενον ὁ στρατὸς νὰ ἀνέλθῃ πρὸς καταδίωξιν αὐτῆς μέχρι τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ διὰ νὰ μὴ γείνη παραίτιος ὥστε νὰ πάθωσιν αἱ οἰκογένειαι αἱ ὁποῖαι εἶχον καταφύγει αὐτόθι, ἀνεχώρησεν ἅμα ἐπῆλθε ἡ νύξ πρὸς ἀνατολὰς καὶ βαδίσασα δῶδεκα ὀλοκλήρους ὥρας ἔφθασε, ἐξηνητημένη ἐκ τοῦ κόπου περὶ τὴν χαραυγὴν εἰς τοῦ Διακονιάρη τὴν στέραν χωρὶς κανεὶς νὰ γνωρίζῃ τοῦτο.

Ἡ τοποθεσία αὕτη κεῖται ἀνατολικώτερον τοῦ ὄροπεδίου τῆς Κράπης, καλεῖται δὲ οὕτω, διότι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ μέρους ἐκείνου φέρει τὸ ἐπώνυμον Διακονιάρης. Ἐπὶ δύο ἡμέρας παρέμεινεν εἰς τὴν θέσιν ταύτην, περὶ τὴν 10ην δὲ τοῦ Αὐγούστου μετέβη εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς κείμενον χωρίον τοῦ Ἀποκορώνου Κουρνᾶ, ἔνθα ἔτυχε μεγάλης περιποιήσεως ἐκ μέρους τῶν κατοίκων. Ἐκεῖθεν ἀνήλθεν εἰς τὸ ὄρος Συκιᾶς (Ἀγόρι Συκιᾶς ὑπὸ τῶν ἐγγχωρίων καλούμενον) ὅπου ἔστησε τὴν ἑδραν τῆς κατοικήσασα εἰς τὰς ὑπαρχούσας αὐτόθι ἀγροτινὰς καλύβας. Εἰς τὴν τοποθεσίαν ταύτην οἱ χωρικοὶ εἶχον δεξαμενὰς ὕδατος, τὰς κοινὰς λεγομένας ξηρόστερας.

Ἡ ἀφίξις ὅμως καὶ στρατοπέδευσις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς Βρύσαις εἶχε καταθορυβώσῃ πολὺ τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου καὶ συνοιτροῖζοντο εἰς διάφορα σημεῖα συνεννοούμενοι μεταξὺ των περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐμάνθανε τὰς συναθροίσεις ταύτας καὶ ἔσπευδε καὶ κατεδίωκε τοὺς συναθροιζομένους, οἱ ὁποῖοι καὶ τοι ἦσαν ὀπλισμένοι ἀπέφυγον πάντοτε νὰ ἔλθωσιν εἰς ῥῆξιν μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦτο κατὰ τὰς ὁδηγίας τῆς ἐπιτροπῆς, ἥτις εἶχε συστήσῃ εἰς αὐτοὺς ἄκραν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἐπιθέσεως ἐναντίον τοῦ στρατοῦ. Ὅσακις ὁ

στρατὸς διηυθύνετο κατ' αὐτῶν οὗτοι ἀνήρχοντο εἰς ὑψηλότερα μέρη. Οὗτος ἐπέμενε καὶ τοὺς κατεδίωκε κατὰ πόδας καὶ εὐρέθησαν πολλάκις εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ λιθοβολήσωσι στρατιώτας Τούρκους διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσωσι νὰ ὑποχωρήσωσι. Ὁ στρατὸς ὅμως δὲν ὑπεχώρει· πάντοτε τοὺς παρηκολούθη διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάζῃ νὰ διελύωνται, χωρὶς καὶ νὰ πυροβολῇ κατ' αὐτῶν, διότι δὲν εἶχε πρὸς τοῦτο διατάξεις. Χάριν περιεργείας ἀναφερόμεν τὸ ἐπόμενον ἐπεισόδιον τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ἡμέραν τινὰ καθ' ἣν τοῦρκοι στρατιῶται ἠκολούθησαν κατὰ πόδας Ἀποκαρωνιώτας εἰς πολὺ ὄρεινὰ μέρη. Ἐκ τῆς σπουδῆς μεθ' ἧς ἐσπεύδον τῇ δε κακείσε οἱ χριστιανοὶ φεύγοντες καὶ ἐκ τοῦ γενομένου θορύβου ἐξῆλθε τῆς κρύπτῃς του ἀγρίμιον (αἰγαγρος) καὶ ἔτρεχεν ἀνά τοὺς βράχους καὶ διὰ μέσου τῶν φευγόντων. Πολλοὶ ἔνοπλοι εἶδον τοῦτο καὶ ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι ἐναντίον του διὰ νὰ τὸ φονεύσωσι. Οἱ στρατιῶται ἐνόμισαν ὅτι οἱ πυροβολισμοὶ διηυθύνοντο κατ' αὐτῶν καὶ ἐτρέπτησαν εἰς ἄτακτον φυγὴν κατακρυμμιζόμενοι εἰς τὰς δυσβάτους αὐτὰς τοποθεσίας, ἔφθασαν δὲ εἰς τὸ στρατόπεδον οἱ πλείστοι φέροντες τραύματα ἀπὸ τὰς πτώσεις των καὶ μὲ ἐνδύματα καταξεσχισμένα.

*
*

Ἡ ἐπιτροπὴ παραμένουσα εἰς τὸ ὄρος Συκιᾶς ἐγραψεν ἐκεῖθεν πάλιν ἐγκυκλίους ἐπιστολάς πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἄλλας πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Κρήτας διὰ τῶν ὁποίων παρίστα τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ συνίστα τὴν ἄμεσον προμήθειαν καὶ ἀποστολὴν ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων.

Οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν εἶχον πιστεύσῃ πράγματι ὅτι ἤθελε συνταχθῆ δευτέρα ἀναφορὰ πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ ἀποσταλῆ εἰς τὰς ἐπαρχίας πρὸς ὑπογραφὴν ὑπὸ τῶν προκρίτων. Σύμφωνα δὲ μὲ τὰς ὁδηγίας αὐτῆς συνήρχοντο εἰς συναθροίσεις συχνότατα ἐν εἶδη διαδηλώσεων καὶ ὁσάκις αἱ ἀρχαὶ τοῦς

προέτρεπον νὰ διαλύωνται ἀπάντων ὅτι ἀναμένουσι τὴν δευτέραν πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀναφορὰν νὰ τὴν ὑπογράψωσι, διότι τὴν πρώτην εἶχε κακοσυστήσει ὁ Διοικητὴς καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀπάντησις δὲν ἦτο τοιαύτη οἷα ἀνεμένετο. Αἱ συναθροίσεις αὐταὶ ἐγένοντο ὡς ἐκ συνθήματος εἰς ὅλην τὴν νῆσον κατέστησαν δὲ αὐταὶ τόσον συνήθεις ὥστε ὁ λαὸς τὰς ὀνόμασε πλεον «Κολώνας» ἐξ οὗ προήλθε καὶ ἡ παροιμιώδης ἔκτοτε καταστάσα ἐρωταπόκρισις «Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι ; Ἀπὸ τὴν Κολώνα, Καὶ ποῦ πάεις ; Εἰς τὴν Κολώνα.»—Τὰ τοιαῦτα προανοκροῦσματα τῆς ἐπαναστάσεως ἤρχισαν νὰ ἐμβάλουν εἰς ἀνησυχίας τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὀθωμανοὺς μὲ ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις τῶν χριστιανῶν ὅτι δὲν ἔχουσι νὰ φοβηθῶσι τίποτε, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἤρχισαν νὰ μεταφέρωσι τὰς οἰκογενίας των εἰς τὰς πόλεις, ἔθα τοὺς ἐξησφάλιζον καὶ ἀκολούθως ἐπέστρεφον οὗτοι εἰς τὰς οἰκίας των προσποιούμενοι ἀδιαφορίαν.

Εἰς τὸ ὄρος Συκιᾶς ὅπου παρέμενε τώρα ἡ ἐπιτροπὴ προσήλθον πλεῖστοι πληρεξούσιοι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν διὰ νὰ μάθωσι τὴν πορείαν τῶν πραγμάτων καὶ ἐξασφαλισθῶσιν ἐν ἀνάγκῃ ἀπὸ ἐνδεχόμενον διωγμὸν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

Ἡ πρὸς τοὺς ἐν Ἑλλάδι Κρήτας ἔκκλησις τῆς ἐπιτροπῆς ἤρχισε νὰ φέρῃ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἡ πρὸς συλλογὴν ἐράνων διορισθεῖσα ἐπιτροπὴ ἐν Ἀθήναις ἐπέισθη ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἤδη κάμῃ τὴν ἀρχὴν της καὶ ἤρχισε νὰ ἐργάζεται δραστηρίως. Ἐν διαστήματι ὀλίγων ἡμερῶν κατώρθωσε νὰ ἀρχίσῃ τὰς ἀποστολάς πολεμοφοδίων εἰς τὰ παράλια τῶν ἐπαρχιῶν, τὰ ὅποια κατ'ἀρχὰς μὲν ἠγόραζεν ὁ λαὸς ἀκολούθως ὁμοῦς τὰ ἐλάμβανε δωρεάν. Ἡ πρώτη, δωρεάν, ἀποστολὴ ἐγένετο ἐκ Σύρου εἰς Σούγιαν τοῦ Σελίνου ἀπετελεῖτο δὲ αὕτη ἀπὸ ἀρκετὰ βαρέλια πυρίτιδος, τὰ ὅποια μετεφέρθησαν ἐκ τῆς παραλίας εἰς τὸ χωρίον Κουστογέρακο καὶ Λειβαδᾶ καὶ ἐτοποθετήθησαν αὐτόθι εἰς ἰδιαιτέρας ἀποθήκας. Ἡ χαρὰ τῶν χριστιανῶν ἰδόν-

των τὴν πρώτην αὐτὴν ἀποστολὴν ὑπῆρξεν ἀπερίγραφτος, ἔσπευσαν δὲ ὅλαι αἱ δυτικαὶ ἐπαρχίαι καὶ ἕκαμον τὰς πρώτας προμηθείας των ἐκ τῆς ἀποστολῆς ταύτης, ἵνα ἐν ἀνάγκῃ δυνηθῶσι νὰ ἀντισταθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου ἐστάλησαν μικρὰ πλοίαρια καὶ παρέλαβον μικρὰν ποσότητα πυρίτιδος διὰ τὰς πρώτας των ἀνάγκας μέχρις οὗ καταφθάσωσι καὶ εἰς αὐτὰς ἄλλαι ἀποστολαὶ ἐξ Ἑλλάδος.

Τόση δὲ ἦτο ἡἔλλειψις πολεμοφοδίων εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ ἰδίως εἰς τὰς Ἀνατολικὰς, ὥστε χριστιανοὶ τινὲς ἀνέλαβον μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των νὰ ἐξαγάγωσι μέσα ἀπὸ τὰς πόλεις τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου πυρίτιδα καὶ μολύβδον διὰ νὰ μὴ εὐρεθῆ αἰφνηδίως ἐκτεθειμένος ὁ λαός.

Ἡ ἐξαγωγή τῆς πυρίτιδος καὶ τοῦ μολύβδου ἐκ τῶν πόλεων ἐγένετο κατὰ πολὺ περίεργον τρόπον. Μέσα εἰς μεγάλας κοφίνους ἐναπέθετον σάκκους πυρίτιδος· ἐγέμιζον ἀκολούθως τὸ ἐπίλοιπον τῶν κοφίνων μὲ κόπρον καὶ τοιουτοτρόπως πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἀρχῶν ἐξήρχοντο ἀπὸ τὰς θύρας τῶν φρουριῶν πολεμοφοδία. Αἱ ἀρχαὶ τὰ φορτία ταῦτα τὰ ἐξελάμβανον ὅτι ἦσαν προωρισμένα διὰ περιβόλια καὶ κήπους διὰ νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ὡς λιπάσματα τῶν λαχανικῶν καὶ ὀπωροφόρων δένδρων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως καὶ οἱ τοῦρκοι δὲν ἔπαυον νὰ συγκεντρῶνται εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰ πέριξ αὐτῶν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, εἶχον δὲ σχεδὸν ἀναχωρήσει πάντες, ἐκτὸς τῶν ὀθωμανῶν τῆς ἐπαρχίας Σελίνου οἵτινες ἐρειδόμενοι εἰς τὴν ἀνδρείαν των, διότι πράγμασι ἀνέκαθεν οἱ Σελινιώται τοῦρκοι διακρίνονται διὰ τὴν ἀνδρείαν των, συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Κάνδανον πρωτεύουσα ντῆς ἐπαρχίας μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των καὶ ὠχυρώθησαν ἐντὸς αὐτῆς στήσαντες φρουρὰς ἐπὶ τῆς στρατηγικῆς θέσεως Σταυρός, ἧτις δεσπόζει ὅχι μόνον τῆς κοιλάδος τῆς Κανδάνου ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου σχεδὸν τῆς ἐπαρχίας. Διότι ἐκ τῆς θέσεως ταύτης πρέπε

νά διέλθη πᾶς ὁ μεταβλίνων εἴτε πρὸς δυσμὰς, εἴτε πρὸς ἀνατολάς τῆς ἐπαρχίας. Τὴν ἐπικίνδυνον ταύτην θέσιν τὴν ὁποίαν κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι ἠναγκάσθη ὁ Κριάρης μετὰ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων Λάκκου-Σγουράφου Ἀγίας Εἰρήνης, Ἀπανοχωρίου Πρινέ Τσισκιανὰ, Καμπανοῦ, Ἐργαστηρίου, Σκάφης, Ροδοβανίου, Ἀργιλὲ Λιβάδας, Καμαριῶν, Τεμενίων, Μάζης, Μονῆς Λιβαδᾶ καὶ Κουστογεράκου νὰ ἐπιτηρῇ μακρόθεν τόσον τὴν ἡμέραν πολὺ περισσότερον ὅμως τὴν νύκτα.

Οἱ Τοῦρκοι τῆς Κιστάμου φανατικώτατοι ἐπίσης ὀθωμανοὶ εἶχον εἰσέλθει μετὰ τῶν οἰκογένειων των εἰς τὸ φρούριον τῆς ἐπαρχίας Καστέλλιον τὸ ὁποῖον εἶναι σχετικῶς ὄχυρόν διότι καὶ πυροβόλα ἐπ' αὐτοῦ ἔχει καὶ τὴν πρὸς τὴν ἔχει πλησίον δυνάμενον ἐν ἀνάγκῃ νὰ ὑπερασπισθῇ καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης διὰ τῶν πολεμικῶν πλοίων. Οἱ ἡμίσεις τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Κιστάμου ἠναγκάσθησαν νὰ συστήσωσι φρουρὰν περὶ τοῦ φρουρίου καὶ νὰ ἐπιβλέπωσι τοὺς ὀθωμανοὺς ἵνα μὴ αἰφνηδίως νύκτα τινὰ κάμουν ἔφοδον καὶ ἐπιπέσωσιν ἀθρῶοι κατὰ τῶν πλησιεστέρων χωρίων ἀπὸ τὰ ὁποῖα αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι δὲν εἶχον ἀκόμη ἀναχωρήσει.

* * *

Ἡ ἐν Σικιᾶ ἑδρεύουσα ἐπιτροπὴ καὶ λοιπὰ μέλη τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως, τὰ ὁποῖα εἶχον ἔλθει ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν τὸ ὅλον περὶ τοὺς ἑξήκοντα (60) ἐσκέφθησαν ὅτι τοῦ λοιποῦ ἀδύνατον ἀποβαίνει πᾶσα μετὰ τοῦ Διοικητοῦ καὶ τοῦ Σουλτάνου συνεννόησις, συνεπῶς προτιμώτερον ἦτο νὰ ριφθῇ ὁ περὶ τῶν ὅλων κῦβος, ἀφοῦ μάλιστα ὡς εἶχον ἀσφαλῶς πληροφορηθῆ, καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι μὴ ἐξαιρουμένης καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, εἶχον κυρηχθῆ ἀναφικνὸν ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, παρεσκευάζοντο δὲ νὰ ἐνισχύσωσι καὶ ὑποστηρίξωσιν ἀντὶ πάσης θυσίας τὴν ἐπανάστασιν.

Συνήλθον λοιπόν πάντες οἱ πληρεξούσιοι ἐν Συμβουλίῳ καὶ κατόπιν πολυώρου συσκέψεως προέβησαν εἰς τὴν ἀποκήρυξιν τῆς κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐκήρυξαν τὴν ἐγῶσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀμέσως συνετάχθησαν ὑπομνήματα δικαιολογητικὰ εἰς τὰ ὅποια ἐγένετο μνεῖα τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀπεστάλησαν δὲ ταχυδρομίῳ πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους. Τὸ ζήτημα τῆς Γενικῆς Ἀρχηγίας, τῆς ἐπαναστάσεως ἐτέθη τότε ἐπὶ τάπητος καὶ ὅλοι ὁμοφώνως ἀπεφάνθησαν ὅτι ὁ καταλληλότερος πάντων ὡς ἀρχηγὸς τῆς Κρήτης ἦτο ὁ Καλλέργης ἦτο δὲ γνωστὸν ὅτι οὗτος ἀπήλαυε καὶ τῆς εὐνοίας τοῦ Ναπολέοντος. Μία τοιαύτη εὐνοία δὲν ἦτο μικρᾶς σημασίας καὶ ἂν ἐξ αἰτίας τοῦ Καλλέργη ὁ Ναπολέων διετίθετο εὐνοικῶς πρὸς τὴν ἐπαιαστατήσασαν Κρήτην, ὁ Κρητικὸς λαὸς ἐπερίμενε μεγάλας ὠφελείας. Συνετάχθη λοιπὸν ἐπίσημον ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου ἀνηγορεύετο Ἀρχηγὸς τῆς Κρήτης ὁ Καλλέργης καὶ ἀπεστάλη εἰς αὐτὸν ὅπου διέμενε.

Ἄλλ' ἐνῶ τοιαῦτα εἰργάζετο ἡ ἐπιτροπὴ διὰ νὰ κηρύξη κατόπιν τὴν ἐπανάστασιν, ὅταν προϊόντως τοῦ χρόνου ἤθελεν ἴδει τὸν τόπον ἀρκούντως παρασκευασμένον, ἔρχονται ἀπεσταλμένοι ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου καὶ φέρουσι τὴν εἴδησιν ὅτι τὴν 17 Αὐγούστου ἐγένετο ῥῆξις αἰματηρὰ μεταξὺ χριστιανῶν καὶ ὀθωμανῶν. Ἡ ῥῆξις αὕτη ἔλαβε χώραν ὡς ἐξῆς.

Δύο χριστιανοὶ ἐνῶ μετέβαινον πρὸς τὸ χωρίον Σπίνα ἐπυροβολήθησαν ὑπὸ δύο ὀθωμανῶν ἀνεπιτυχῶς. Οἱ χριστιανοὶ ἀντεπυροβολήσαν κατ' αὐτῶν καὶ τὸν μὲν ἓνα ἐφόνευσαν τὸν δὲ ἕτερον ἐπλήγωσαν. Οἱ ἐν τῇ θέσει Σταυρὸς τοῦρκοι καὶ οἱ ἐν Κανδάνῳ ἔμαθον τὸ γεγονός καὶ ἔδειξαν σημεῖα ἐπιθέσεως κατὰ τῶν χριστιανῶν. Ὁ Κριάρης ἠννόησε τί ἐσήμαινον αἱ κινήσεις αὗται αἱ ἀσυνήθεις τῶν ὀθωμανῶν. Ὀρμησε κατὰ τῆς ἐν Σταυρῷ φρουρᾶς καὶ ἀφοῦ κατόπιν κρατερᾶς μάχης ἐξεδίωξε ταύτην ἐγένετο κύριος τῆς δεσποζούσης ταύτης θέσεως. Ἀνή-

γειρεν ἀμέσως χαρακώματα κατὰ μήκος τῆς ὀροσειρᾶς τοῦ Σταυροῦ ἐπὶ ἐκτάσεως ἡμισείας περίπου ὥρας καὶ ὠχυρώθη ἐν αὐτῇ. Οἱ ἐν Κανδάνῳ Τούρκοι εἶδον ὅτι ἡ ἀπώλεια τῆς στρατηγικῆς ταύτης θέσεως ἦτο δεινὴ συμφορὰ δι' αὐτοὺς καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς, ἀφοῦ εἶχον καὶ τὴν βοήθειαν τῶν δύο ταγμάτων τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ὅστις ἔμενον διαρκῶς ἐν Κανδάνῳ. Ἀφοῦ κατέστρωσαν πλήρες στρατηγικὸν σχέδιον ἐπέτεθησαν κατὰ τῶν χριστιανῶν λίαν πρῶτ' καὶ ἐξηκολούθησεν ἡ μάχη μέχρι τῆς ἐσπέρας, χωρὶς ὅμως οἱ χριστιανοὶ νὰ κινηθῶσιν ἀπὸ τὰς θέσεις των. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην δὲν ἐγνώσθη ἀκριβῶς ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων ὀθωμανῶν, φαίνεται ὅμως νὰ ἦσαν ἀρκετοί, διότι ὅλην τὴν νύκτα ἠκούοντο ἐκ τοῦ Σταυροῦ καὶ τῶν πέριξ θρῆνοι καὶ κοπετοὶ τῶν γυναικῶν ἐντὸς τῆς Κανδάνου, αἵτινες ἄλλαι μὲν ἔκλαιον τοὺς υἱοὺς των ἄλλαι δὲ τοὺς συζύγους καὶ πατέρας των. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτου καὶ τὸ αἱματοβαφὲς ἔδαφος, ὅπως παρετήρησαν τὴν νύκτα οἱ χριστιανοὶ εἰς πολλὰ μέρη, ἐπεδείκνυεν ὅτι αἱ ἀπώλεια τῶν ὀθωμανῶν ἦσαν σχετικῶς σημαντικαί. Ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐφονεύθησαν δύο ἀδελφοὶ τοῦ Κριάρη, τοὺς ὁποίους ὅταν ἐπαρουσίασαν καὶ τοὺς εἶδε νεκροὺς εἶπε τὸ ἱστορικὸν ἐκεῖνο «Δὲν πειράζει, παιδιὰ ἔχουνε». Ἐπίσης ἐφονεύθησαν καὶ περὶ τοὺς δέκα ἕτεροι Σελινιώται ἐν οἷς καὶ ὁ Ἰωαν. Μαρματάκης.

Εἰς τὴν μάχην ταύτην παρευρέθησαν ὁ Χατζημιχάλης ὁ Α. Μάντακας, ὁ Λιβιοπέτρος, ὁ Ν. Νικολούδης, ὁ Σπυριδάκης καὶ ὁ Μαυρογένης μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνδρῶν ἀνερχομένων εἰς διακοσίους περίπου. Ἐπίσης εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐπρόφθασαν καὶ ἔλαβον μέρος ὁ Ἄντ. Πετρίτσας καὶ ὁ Ἀριστοτέλης Βογιατζόγλους μετὰ τινῶν ἐθελοντῶν, αἵτινες εἶχον ἀποβιβάσθῃ πρὸς δύο ἀκριβῶς ἡμερῶν εἰς τὸ ἀκροτήριον Σπάθα κατὰ τὴν θέσιν Μένιες. Ἐκ τῶν ἐθελοντῶν ἐπληρώθη εἰς ἕκ Κυθωνίων καταγόμενος Ἀντώνιος ὀνόματι.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἡ μάχη ἐξηκολούθητε καὶ πάλιν μετὰ περισσοτέρου πείσματος, καθ' ἣν δὲ στιγμὴν οἱ Σελινιωταὶ εἶχον ἀπαυδήσει ἀπὸ τὴν κόπωσιν καὶ ἐξαντλήσῃ σχεδὸν τὰ πολεμοφοδιά τῶν κατέφθασαν ἐπίκουροι τετρακίσιοι (400) Κισσαμίται ὑπὸ τοὺς Γεώργιον Καμπούρην Ἰωάν. Ἀνκασασάκην καὶ Γιαννουδοβαρδάκην φέροντες ἀρκετὰ πολεμοφοδία. Ἠνώθησαν τότε ὅλοι μαζῇ ὡς καὶ τινες Κιδωνιάται καὶ Σφακιανοὶ ὑπὸ τὸν Ἄνασ. Βαρδουλάκην οἵτινες ἔφθασαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ ἔτρεψαν τοὺς τούρκους εἰς ἄτακτον φυγὴν. Ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν ἐφρονεύθησαν κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἀρκετοὶ, τινὲς δὲ καὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐν οἷς ὁ Νταουντές ἐκ Σφακίων. Ἐπληρώθησαν δὲ ὁ Βαρδῆς Σπυριδάκης καὶ ὁ Ἰωάν. Μποράκης ἐκ Κυδωνίας.

Οἱ τούρκοι μετὰ τὸ πάθημά τῶν τοῦτο δὲν ἐτόλμησαν τοῦ λοιποῦ νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐτέραν ἐφοδον· ἄλλως τε οἱ χριστιανοὶ κατεσκεύασαν ὄχυράματα καλλίτερα τῶν πρώτων καὶ ὠχυρώθησαν ὕψισθεν αὐτῶν, ἠδύναντο δὲ τότε καὶ ὡς ἐκ τῆς τοποθεσίας τοῦ Σταυροῦ νὰ ἀποκρούσωσι πολυάριθμον ἐχθρὸν ἀπὸ μακρᾶς ἀποστάσεως. Σημειωτέον ὅμως ὅτι οἱ ἀκροβολισμοὶ ἐκατέρωθεν δὲν ἔπαυον καθ' ἐκάστην. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μάχη κατὰ τὴν 17 Αὐγούστου τοῦ 1866.

Μετὰ τὴν εἶδησιν ταύτην ἐκ Σελίνου ἡ ἐπιτροπὴ ἀνήλθεν εἰς τὸ χωρίον τῆς ἐπαρχίας Σφακίων Ἀσκύφου, ὅπου ἔλαβε χώραν μεγάλη συνάθροισις προσελθόντων ὄλων τῶν προκρίτων χριστιανῶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων καὶ Ἀποκορώνου. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀνεκοίνωσεν εἰς τοὺς συναθροισθέντας τὰ ἐν Κινιδίῳ τοῦ Σελίνου συμβάντα καὶ ἐζήτησεν τὴν γνώμην ὄλων περὶ τοῦ πράγματος. Μετὰ μακρὰν συζήτησιν, ἐν ὑπικίθρῳ διεξαχθεῖσαν, ἀπεφασίσθη νὰ κηρυχθῆ ἡ ἐπικινάστασις καὶ νὰ κτυπηθῆ ὁ ἐν Βρύσσαις τοῦ Ἀποκορώνου ἐστρατοπεδευμένος αἰγυπτιακὸς στρατός.

Μετὰ τὴν ὁμόφωνον ταύτην ἀπόφασιν, προτεκλήθησαν ἱερεῖς καὶ ἐτελέσθη μεγάλου περὶ τὴν δοξολογίαν. Ἡ ὑλογήθη ἡ

σημαία τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν τῷ μέσῳ οὐρανομήκων ζητοκραυγῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως καὶ ἀπειρῶν πυρβολισμῶν καὶ ἀκολούθως ἐκίνησαν πρὸς τὰς Βρῦσας οἱ Σφακιανοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γέροντος Χριστοδούλου, τοῦ Παύλου Μωράκη, τοῦ Ἀναγνώστου Δασκαλογιάννη (τζελεπῆ ἀπογόνου τοῦ ἀρχαίου Δασκαλογιάννη) τοῦ Καβροῦ, τοῦ Καρκαβάτζου, τοῦ Λάμπη Τσόντου τοῦ γέροντος Μανουσαναγνώστου καὶ ἄλλων ὄπλαρχηγῶν. Οἱ πολεμισταὶ οὗτοι συνηνῶθησαν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώνου μετὰ τῶν Ἀποκορωνιωτῶν ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ὄπλαρχηγοὺς Μηλονογιαννάκη, Δημ. Νεράντζη, τὸν Κωσταρὸν, τὸν Ἀναγ. Ἀλικαμπιώτην Βασ. Μπαμπολάκη, Ἀντώνιον Σήφακα, τὸν Μαλινὸν καὶ ἄλλους καὶ κατέστρωσαν κατόπιν μακρᾶς συσκέψεως τὸ σχέδιον τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἐν Βρῦσαις τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἡ ἐπίθεσις κατ' αὐτοῦ ἐγένετο τὴν πρωίαν τῆς 25 Αὐγούστου. Ἀπὸ ὅλα τὰ σημεῖα περικυκλώθη ταυτοχρόνως καὶ ἀδιάκοπον πῦρ ἤρχισεν ἐναντίον του. Ὁ στρατὸς προφυλασσόμενος ὀπισθεν τῶν ὄχυρῶν προμαχῶνων τοὺς ὁποίους εἶχεν ἀνεγείρει ἡμόνετο κρατερῶς, εἶχεν ἄλλως τε τελειώτερον ὄπλισμόν ἀπὸ τοὺς χριστιανοὺς διότι ἐνῶ οὗτοι ἐμάχοντο μὲ ὄπλα παμπάλαια *λαζαρίτες* καὶ *καρνογιλία* ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνυχάτα (ἀνευ καψυλίων δηλ.) ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἶχε συσανέδες ἀγγλικῆς κατασκευῆς καὶ πυροβόλα τοῦ νεωτέρου τότε συστήματος, τὰ ὁποῖα ἠνόχλουν πολὺ τοὺς χριστιανοὺς. Οὕτω ὁ στρατὸς ἐλαχίστην ὑφίστατο φθορὰν διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μάχης αἱ σφαῖραι τῶν χριστιανικῶν ὄπλων δὲν ἐφθανον ἐξέφθανον μέχρι τῶν χαρακωμάτων του.

Ἐν τμημα τῶν μαχομένων χριστιανῶν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μαθιοῦ Μηλονογιαννάκη, Γέροντος Χριστοδούλου Ἀν. Δασκαλογιάννη Δ. Νεράντζη, Σήφακα, Μαλινοῦ, Κωσταροῦ Π. Μωράκη, τῶν ἀδελφῶν Καυκαλάδων τῶν ἀδελφῶν Πολεογεωργάκων Δ. Καβροῦ, Γ. Καρβάτζου καὶ Χ. Τζοντολάκη κατώρθωσε

νά προσεγγίτη τὰ χαρακώματα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ται τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς μάχης ὅλαι αἱ σφαῖραι τῶν ὄπλων των ἔπτον ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐπροξένουν μεγάλην φθορὰν εἰς τοὺς στρατιώτας. Ἡ μάχη ἐξηκολούθησε καὶ ὀλόκληρον τὴν νύκτα τῆς πρώτης ἡμέρας ἐπλησίασαν δὲ τόσον τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον οἱ χριστιανοὶ ὥστε τὸ ἔφερον εἰς ἀμηχανίαν, διότι κατέλαβον τὰς καλλιτέρας θέσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας δὲν εἶχον νὰ φοβηθῶσι, οὔτε τὰς σφαῖρας τῶν πυροβόλων, οὔτε τῶν ὄπλων τόσον ὅσον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς μάχης. Οἱ χριστιανοὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων κατορθωμάτων των ἐπέτυχον καὶ νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς στρατιώτας νὰ ἀρδεύωνται ἀπὸ τὴν πλησίον τοῦ στρατοπέδου πηγὴν, διότι κατέλαβον δεσπόζουσαν τῆς πηγῆς θέσιν καὶ ὡς ἐκ τούτου οὐδεὶς στρατιώτης ἠδύνατο νὰ πλησιάσῃ εἰς αὐτήν. Τὴν δευτέραν ἡμέραν τῆς μάχης τμημα τουρκικοῦ στρατοῦ ἀπειραβῆθι νὰ καταλάβῃ τὰ περίξ τῆς πηγῆς σημεῖα, διὰ νὰ ὑδρευθῇ ὁ στρατὸς, ἀπεκρούσθη ὅμως μὲ σημαντικὰς ζημίας.

Ἡ εἰδησις, ὅτι ὁ ἐν Βρῦσαις τουρκικὸς στρατὸς ἐπολιορκήθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, ἔφθασεν εἰς Χανία καὶ ἀμέσως ὁ Διοικητῆς ἐξαπέστειλεν ἕτερον σῶμα στρατοῦ ἐκ δύο (2) χιλιάδων ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ αἰμοδόρου Μπάντρη, διὰ νὰ σπεύσῃ εἰς ἐπικουρίαν τῶν πολιορκουμένων καὶ κατορθώσῃ νὰ ἄρῃ τὴν πολιορκίαν. Τοῦτο ὅμως ἔμαθον οἱ ἡμέτεροι καὶ ἐξαπέστειλαν εἰς Βάμον, ὅπῃθεν ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ στρατὸς οὗτος, ἑκατὸν ὀπλίτας ὅπως ἐμποδίσωσι τὴν ἔνωσιν του μετὰ τῶν πολιορκουμένων. ὅταν ὁ Μπάντρη ἐφθασεν εἰς Βάμον καὶ εἶδε τοὺς Ἀποκορωνιώτας κατέχοντας τὴν διάβασιν ὤρμησε κατ' αὐτῶν ξιφίρης ἐκτοξεύων μεγαλοφῶνος χυδασιότατας ὕβρεις. Ἐφρονεῦθη ὅμως κατὰ τὴν ἔφοδόν του αὐτὴν ὑπὸ χριστιανῶν ὡς ἀνωτέρω ἐξεθάσαμεν λεπτομερῶς.

Ὁ στρατὸς τὸν ὁποῖον ὠδήγει ὑπέστη ἀληθῆ πανωλεθρίαν, διότι ἀφοῦ ἐφρονεῦθη ὁ ὀδηγὸς του δὲν ἐγνώριζε ποῦ νὰ διευ-

θυνθῆ. Ὅσοι ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσι διὰ φυγῆς ἐπέτρεψαν εἰς τὰ Χανία καὶ ἀνήγειλαν τὸ γεγονός.

Τὸν φόνον τοῦ Μπάτρη δὲν ἐθρήνησε μόνον ἡ οἰκογένειά του ἀλλὰ καὶ ὅλος ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῶν Χανίων, ἀπὸ τοῦ πολυταλάντου βέη μέχρι τοῦ τελευταίου αἰγυπτίου ἀχθοφόρου. Οὗτος ἦτο ὁ ἐπισημότερος τῶν ὀθωμανῶν καὶ ὁμᾶλλον ὀνομαστός διὰ τὴν ἀνδρείαν του καὶ τὸ ἄσπονδον μῖσος τὸ ὅποιον ἔτρεφε κατὰ παντὸς χριστιανοῦ.

Τοὺς φονευθέντας ὅλους ἐλαφυραγώγησαν οἱ χριστιανοὶ καὶ ἀνεῦρον ζώνας μεταξωτάς, λύρας αἰγυπτιακάς, ἐνδύματα ἐριοῦχα, ἐπανοφόρια μάλινα, πατανίεις (κουβέρτες καὶ τὸ σπουδαιότερον ὄλων ὄπλα καὶ πολεμοφόδια ἀρκετὰ, τὰ ὅποια ἔφερε μαζῆ τοῦ ὁ στρατὸς οὗτος, διότι μετέβαινε νὰ ἐνωθῆ μετὰ τῶν ἐν Βρῦσαις πολιορκουμένων καὶ ἐνισχύσῃ αὐτούς. Οὐδὲν ἀπὸλύτως ἐξ ὅσων ἔφερε μαζῆ τοῦ ὁ στρατὸς τοῦ Μπάντρη ἐπέστρεψεν ὅπισω ἐν Χανίοις· ὅλα περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν. Ἡ καταστροφή αὕτη εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ καὶ ἐν Βρῦσαις ἡ μάχη ἐξηκολούθη ἀκόμη. Περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς εἰκοστῆς ἐβδόμης (27) πρὸς τὴν εἰκοστὴν ὀγδόην (28) Αὐγούστου οἱ ἡμέτεροι κατώρθωσαν καὶ ἔθεσαν πῦρ εἰς ἓνα πικρομέγεθη βάτον, κείμενον πλησίον τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου. Ὁ πυκνὸς καπνὸς τοῦ καίμενου βάτου ὠθούμενος καὶ ὑπὸ τῆς φορᾶς τοῦ ἀνέμου εἰσῆρχετο μέσα εἰς τὰ χαρακώματα τῶν τούρκων καὶ τοὺς ἐτύφλωνε κυριολεκτικῶς. Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ὁ ἀληθὴς ἥρωας Δημήτριος Νεράντζης, ἐκ τοῦ χωρίου Πρόβαρμα, ὤρμησε καὶ ἐπήδησε ἐντὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου μετὰ τὸ ζῆφος εἰς τὴν δεξιὰν καὶ ἐπετέθη κτυπῶν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κατὰ τῶν τούρκων στρατιωτῶν οἵτινες ἦσαν συγκεντρωμένοι μέσα εἰς τὰ χαρακώματα. Ἐπὶ τῇ εἰσβολῇ ταύτῃ τοῦ ἥρωος τούτου ὅλον τὸ στρατόπεδον ἀνεστατώθη· εἰς μόνος ὅμως ἐναντίον τόσοσ πληθισμοῦ τί ἠῖνα το νὰ πράξῃ· ἐφόνευεν ὡς λέγεται κατ' ἀρχὰς μέσα εἰς τὴν ταρα-

χήν δέκα στρατιώτας, τελευταῖον ὅμως ἐφονεύθη καὶ αὐτὸς κυριλεκτικῶς κατακρευορηθείς. Ἦλθεν ἡ πρωία τῆς 28 Αὐγούστου καὶ οἱ μαχόμενοι χριστιανοὶ εἶχον ἐξαντληθῆ ὑπὸ τοῦ κόποι τῆς τριημέρου αὐτῆς συνεχοῦς μάχης. Τὰ πολεμοφοδία εἶχον ἐκλείψει καὶ ὑπῆρχε φόβος μὴ ἐννοήση τοῦτο ὁ στρατὸς καὶ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῶν ἐξερχόμενος τῶν χαρακωμάτων του. Ἐπειτα εἶχον κατασχεθῆ καὶ ἐπιστολαὶ ἐφ' ἐνὸς τούρκου ταχυδρόμου ἐρχομένου ἐκ Χανίων αἵτινες, ἀραβιστὶ γεγραμμένοι, ἐπέτλλοντο πρὸς τὸν διοικητὴν τοῦ πολιορκουμένου στρατοῦ καὶ παρηγγέλετο οὗτος δι' αὐτῶν νὰ ἐγκαρτερῆσῃ ἐκεῖ, διότι μετὰ δύο ἡμέρας ἤθελε σταλῆ ἐπικουρία ἀπὸ ἐξ (6) χιλιάδας στρατιώτας. Οἱ ἡμέτεροι ὄπλαρχηγοὶ εὐρίσκοντο εἰς μεγάλην ζμηχανίαν περὶ τοῦ πρακτέου· οἱ ἄνδρες τῶν εἶχον ἐξαντληθῆ ἀπὸ τὴν κόπασιν καὶ δὲν ὑπέφερον ἀπὸ τὴν δυσωδίαν τὴν ὁποίαν ἤρχισαν νὰ ἐκπέμπουν τὰ πτώματα τῶν φονευθέντων τούρκων. Ἐπειτα δὲν εἶχον πλέον καὶ τρῶφιμα.

Ἐνῶ εἰς τοιαύτην ἀμηχανίαν εὐρίσκοντο οἱ πολεμιστὰὶ Κρήτες καὶ οἱ ὄπλαρχηγοὶ συνεσκέπτοντο περὶ τοῦ πρακτέου, αἰφνιδίως ὑψοῦται ἐπὶ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου λευκὴ σημαία. Ὅλοι ἔμειναν κατάπληκτοι καὶ μάλιστα ὅτε εἶδον ἀμέσως, ἐντόπιον ὀθωμανὸν νὰ κινήσῃ κρατῶν ἄλλην λευκὴν σημαίαν καὶ νὰ διευθύνηται πρὸς τοὺς πλησιέστερον τοῦ στρατοπέδου εὐρισκομένους χριστιανούς. Ὅταν ἔφθασε πρὸ αὐτῶν ὠδηγήθη ἐνώπιον τῶν ὄπλαρχηγῶν πρὸς τοὺς ὁποίους εἶπεν, ὅτι ὁ διοικητὴς τοῦ στρατοῦ τοῦ ἔδωκε τὴν ἐντολὴν νὰ τοὺς ἀνακρινώσῃ ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ ἀναχωρήσῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ του, ἐπὶ τῶ ὄρω ὅμως νὰ μὴ ἐνοχληθῆ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς πορείας του. Ἡ ἐπιτροπὴ ἀμέσως συνῆλθεν εἰς συμβούλιον μετὰ τῶν ὄπλαρχηγῶν καὶ τῶν δύο ἐπαρχιῶν, διὰ νὰ συζητήσῃ τὰς προτάσεις ταύτας τοῦ τούρκου διοικητοῦ. Ἐλαβεν ὑπ' ὄψει τὴν ἔλλειψιν τῶν πολεμοφοδίων, τὰς κατασχεθείσας ἐπιστολάς πρὸς

τὸν διοικητὴν τοῦ στρατεύματος, διὰ τῶν ὁποίων οὗτος εἰδοποιεῖτο ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας θὰ καταφθάσουν ἐπικουρίαι καὶ ἀπεφάσισε νὰ ἀποδεχθῆ τὰς προτάσεις· τοῦτο ἀνεκοινώθη διὰ τοῦαυτοῦ ἀπεσταλμένου ἐντοπίου τούρκου εἰς τὸν τούρκον πασᾶν καὶ συνεφωνήθη ἡ συνθήκη νὰ γίνῃ γραπτὴ καὶ νὰ δώσωσι καὶ τὰ δύο μέρη ὁμήρους. Μεταξὺ τῶν ὁμήρων οἵτινες ἐδύθησαν εἰς τὸν τούρκον στρατάρχην ἦτο καὶ ὁ Γέρων Χριστόδουλος, πατὴρ τῶν ἀδελφῶν Χριστοδουλάκηδων, ὅστις ἐδέχθη νὰ συνοδεύσῃ τοὺς ἄλλους ὁμήρους μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτιθὰ κατορθώσῃ νὰ ἐλευθερώσῃ τὸν ἐν ταῖς φυλακαῖς Χανίων, εὐρισκόμενον υἱόν του. Καθ' ὄδον ὅμως μετενόησε. Ἐσκέφθη ὅτι ἐνδεχόμενον, εἴτε καθ' ὄδον, εἴτε ἐντὸς τῶν Χανίων, νὰ κινδυνεύσῃ ἡ ζωὴ του καὶ κατώρθωσε νὰ διαπετεύσῃ καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

Ὅταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξῆλθε τῶν ὀχυρωμάτων του καὶ ἐκίνησε διὰ Χανία, τινὲς ἐκ τῶν ἡμετέρων εἰδείξαν διαθέσεις νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ· ἡ ἐπιτροπὴ ὅμως μὴ ἐννοοῦσα νὰ παρασπονδίσῃ, ἀποῦ μάλιστα ἐγένετο γραπτὴ ἡ συνθηκολόγησις καὶ ἀντητηλλάγησαν ἑκατέρωθεν οἱ ὅμηροι, ἀπέτρεψε τοὺς ζωνρούς πολεμιστὰς τοῦ σκοποῦ των, ἔγραψε δὲ καὶ εἰς τὸν Ματθαῖον Μηλωνογιαννάκην, ὅστις πρότερον εἶχε μεταβῆ εἰς Βάμον, νὰ ἀρήσῃ ἐλευθέρων τὴν ἐκεῖθεν διέλευσιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ διὰ Χανία καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ εἰς κανένα νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, διότι οὕτω πως συνεφωνήθη ἑκατέρωθεν κατὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης.

Ὁ τρόμος ὅστις εἶχε καταλάβει τὸν διοικητὴν καὶ τὸν στρατόν του, κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των, ἦτο πρωτοφανής. Ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἐγκατέλειψαν ὅλας τὰς σηνάς των, ὅπως ἦσαν ἐστημένα, τοὺς λέβητας, τὰ κιβώτια τῶν φαρμάκων, τοὺς μανδύας των, πλῆθος ὑποδημάτων καὶ ἄλλα διάφορα πράγματα τὰ ὅποια περιήλθον εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων.

Ἡ ἐγκατάλειψις αὕτη τῶν πραγμάτων ἐχρηματηρίθη ὑπὸ

πολλῶν, πολὺ ὀρθῶς, ὡς στρατήγημα πολεμικὸν τοῦ τούρκου διοικητοῦ, διότι ἐνῶ οἱ χριστιανοὶ ἤθελον ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν ἀρπαγὴν τῶν ἐγκατελειφθέντων, οὗτος ἤθελε κατορθώσει νὰ ἀπομακρυνθῆῖ πρὶν ἢ σκεφθῶσι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ καθ' ὁδόν.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλο στρατήγημα τοῦ τούρκου Διοικητοῦ ἀνεκαλύφθη ἀργότερον. Κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του εἰ χριστιανοὶ παρετήρησαν, ὅτι ὁ στρατὸς δὲν ἔφερε μαζὶ του τὰ πυροβόλα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπὶ τόσας ἡμέρας ἐκανονιοσόλγει αὐτοὺς καὶ ἠπόρησαν μὲν τινὲς διὰ τοῦτο, εἰς οὐδενὸς ὅμως τὴν σκέψιν ἤλθε τὸ στρατήγημα τοῦ τούρκου Πασᾶ· οὗτος ἔχων ὑπ' ὄψει του, ὅτι οὕτως ἢ ἄλλως θὰ ἀνεχώρει καὶ ἐν οἰκδήποτε περιπτώσει θὰ τῷ ἠτοπολὺ δυσχερὲς νὰ σύρῃ μαζὺ του καὶ τὰ πυροβόλα, εἶχεν ἀνορήξει τάφρον ἐντὸς τοῦ στρατοπέδου, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἔρριψε ὅλα τὰ πυροβόλα καὶ ἀκολούθως ἔθαψεν αὐτὰ, ἐπισωρεύσας τελευταῖον ἐπ' αὐτῶν σωρὸν κόπρων καὶ ἀκαθαρσιῶν, ἵνα οὕτω ἀποκρυφθῆῖ καλλίτερον τὸ στρατήγημα καὶ σωθῶσι τὰ πυροβόλα. Τοῦτο καὶ ἐγένετο, διότι μετὰ πάροδον ὀλίγου χρόνου ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνακτῆσας τὴν θέσιν ἐκείνην, ἀνέσκαψε τὴν τάφρον καὶ ἀνεῦρε τὰ πυροβόλα ἄθικτα τὰ ὁποῖα καὶ παρέλαβε.

Τοιοῦτον ἐνδοξον πέρας διὰ τοὺς χριστιανοὺς ἔλαβε καὶ ἡ ἐν Βρῦσαις τοῦ Ἀποκορώνου περιούθητος ἐκείνη μάχη, ἣτις δὲν ἐκλείσει μόνον τότε, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου, τὰ Κρητικὰ ὄπλα, ἀλλὰ καὶ θάρρος μέγα ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς πολεμιστὰς καὶ ὅλον τὸν Κρητικὸν λαόν, σχηματίσαντα πλέον τὴν πεποίθησιν, ὅτι τὸ πέρας τοῦ κρατεροῦ ἀγῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον εἰσῆρχετο ἡ Κρήτη θὰ ἀπέβαιναν ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν.

Σημ. Ἐσφαλμένως καὶ ἐνταῦθα γράφει ὁ Θ. Ἐπίσκοπος Ἱεροσιταίας, συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῶν Σφακκίων, ἐν σελίδι 498 ὅτι οἱ ἡμέτεροι παρεσπόνθησαν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ὡς δὲν ἤρμοζεν καὶ ἐπετέθησαν μετὰ πολλῆς ὀρμῆς κατὰ

τῆς ὀπισθοφυλακῆς τοῦ φεύγοντος στρατοῦ. Τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀνακριβές. Οἱ χριστιανοὶ ἐτήρησαν πιστῶς τὰς σπονδάς, οὔτε οἱ ὄμηροι, ὡς γράφει, ἰδόντες τὴν παρασπονδίαν τῶν χριστιανῶν, ἐδραπέτευσαν ἐκ τοῦ μέσου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Μόνος ὁ Χριστοδοῦλης ἐδραπέτευσεν, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, οἱ δὲ λοιποὶ πέντε ἐκρατήθησαν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὰ ἐν Σούδα τουρκικὰ πλοῖα καὶ ὕστερον ἀφῆθησαν ἐλεύθεροι, ὅπως καὶ οἱ χριστιανοὶ ἀφῆσαν ἐλευθέρους τοὺς τούρκους ὁμήρους.)

Ἐδῶ πλέον καταπαύουν, ὁ διαγμὸς τῆς ἐπιτροπῆς οἱ κόποι καὶ αἱ ταλαιπωρίαι τῆς, καὶ οἱ κίνδυνοι τοὺς ὁποίους διέτρεχον τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν μέλη.

Φίλοι ἀναγιῶσται· Μὴ ἐκλάβετε ὡς ἐγωῖσμόν πᾶν ὅτι γράφεται εἰς τὰς σελίδας ταύτας διὰ τὴν ἐπιτροπὴν. Ἄς ἐπιτραπῆ εἰς ἄνδρα, ὅστις ἔτυχε τῆς μεγάλης ὄντως τιμῆς, νὰ συνεργασθῆ μετὰ φιλοπατρίδων καὶ γενναίων ἀνδρῶν, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης, νὰ ἐξάρη τὰ μεγάλα αἰσθήματα καὶ τὴν αὐτοθυσίαν πολλῶν ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἔσχον τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Δὲν ὑποτιμῶμεν κανένα Κρήτην, διότι ἐξ ἴσου πάντες εἶναι γενναῖοι, φιλοπάτριδες, καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ προσεφέρθησαν ἀείποτε νὰ θυσιάσωσι πᾶν ὅτι εἶχον πολῦτιμον καὶ ἠδύναντο νὰ τὸ προσφέρωσιν εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας· ὀφείλομεν ὅμως νὰ ἀπονεύμωμεν τὸν προσήκοντα ἔπαινον καὶ εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες διδάχθέντες ὑπὸ τῶν πατέρων των τὴν ἀγάπην πρὸς τὴν πατρίδα, διερύλαξαν ὡς παλλάδιον τὸ αἰσθημα τοῦτο καὶ τὸ ἐκκληροδότησαν εἰς τοὺς ἐπιγόνους των ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην. Ὅσους τῶν ἀνδρῶν τούτων δὲν ἐκάλυψεν ἀκόμη ἡ παγερὰ πλάξ τοῦ τάφου, ἀτενίσάτε τους καὶ εἴπετε μας ἂν σήμερον ἡ ἐριτιδωμένη μορφή τοῦ πρωτόπου των δὲν προδίδη ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἐνδόμυχα ψυχικὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα δημιουργοῦσι τοὺς ἀξίους πάσης ἀγάπης καὶ σεβασμοῦ ἄνδρας. Ἄν εἰργάσθησαν καὶ ἐκο-

πίασαν ὑπὲρ τῆς πατρίδος, δὲν ζητοῦσι σήμερον καμμίαν ἀμοιβήν. Ἡ μόνη ἀμοιβή των ἄς εἶναι ἡ ἐνδόμυχος χαρὰ, ὅτι ἡ μεταγενεστέρα μετ' αὐτοὺς γεννεὰ θὰ δρέψῃ, ἐλευθέρως τοὺς καρπούς τοῦ δένδρου, τὸ ὅποιον περιποιήθησαν καὶ ἐκαλλιέργησαν ἐπιμελῶς διὰ τὴν παραγάγη μίαν ἡμέραν τοὺς καρπούς του, εὐχύμους καὶ ζωηρούς, καὶ τὴν σκιάσῃ ὑπὸ τοὺς κλώνους του τὸν σφριγῶντα ἀπόγονον τοῦ ἀποκαμύντως πλέον ἐργάτου.

Μετὰ τὰς δύο ἐνδόξους μάχας, τῆς Κανδάνου καὶ τῶν Βρυσῶν, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν, ἐπῆλθε ἡ κάποια ἀνακωχή μεταξὺ τούρκων καὶ χριστιανῶν. Οἱ τούρκοι τῆς Κανδάνου δὲν ἔκαμαν νέαν ἀπόπειραν πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς θέσεως τοῦ Σταυροῦ, ὃ δὲ ἐν Χανίοις αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἠσύχαζε καὶ αὐτὸς μὴ δεικνύων κανέν σημεῖον κινητοποιήσεως ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας.

Ἄλλ' ἂν ἐν Κανδάνῳ καὶ ἐν Χανίοις παρετηρεῖτο ἡ ἠσυχία αὕτη, δὲν συνέβαινε ὅμως τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κισσαμῶν. Οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦ Καστελλίου ἐντόπιοι ὀθωμανοί, μετὰ τοῦ αὐτοῦ ἐδρεύοντος αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἔκαμον σχεδὸν καθ' ἐκάστην ἐξόδου· ἐπετίθεντο κατὰ τῶν κατοίκων τῶν πέριξ χωρίων καὶ συνεκρούοντο μετὰ τὰς φυλακὰς, αἵτινες ἐν ἡμικυκλίῳ τετραώρου περίπου ἀποστάσεως, ἐφύλαττον νυχθημερὸν καὶ προσεῖχον εἰς πᾶσαν αὐτῶν κίνησιν. Πολλὰ τῶν συγκρούσεων τούτων ἀπέβαινον ἀληθῶς αἱματηραὶ μάχαι, καὶ πολλὰς ἀπωλείας ὑφίσταντο οἱ ἡμέτεροι, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐνεκεν τῆς ὁμαλῆς θέσεως τοῦ ἐδάφους, διότι πέριξ τοῦ φρουρίου εἶναι πεδιάς ἄδενδρος εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν καὶ θέσεις κατάλληλοι καὶ ὠχυραὶ δὲν ὑπάρχουν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕκαστα τῆς ἀτελείας τοῦ ὀπλισμοῦ των. Ἦσαν ἠναγκασμένοι, διὰ τὴν δύναμιν τὴν βλάπτωσι τοὺς Τούρκους μετὰ τὰ ἀτελῆ ὄπλα των, τὴν προσεγγίζωσι πολὺ τὸ φρούριον, ἐνῶ τούναντίον οἱ ὀθωμανοὶ ὠχυρωμένοι ἐντὸς αὐτοῦ ἔβαλλον κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων ἀσφαλέστερον, ἔχοντες καὶ τὸ προνόμιον τοῦ καλοῦ ὀπλισμοῦ των. Τὸ φρούριον τοῦ Καστελλίου εἶναι

Ἐνετικὸν καὶ οἱ ἐν αὐτῷ κεκλεισμένοι ὀθωμανοὶ δὲν εἶχον μόνον τὸ προνόμιον τῆς ὀχυρᾶς θέσεώς των, ἀλλ' ἐπεσιτίζοντο ἐλευθέρως καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης διὰ τῶν ἀτμοπλοίων τὰ ὁποῖα σχεδὸν καθ' ἐκάστην κατέπλεον ἐκ Χανίων.

Καὶ ἐν Ρεθύμνῃ τὰ αὐτὰ σχεδὸν ἐλάμβανον χώραν. Οἱ ἐν αὐτῇ ὀθωμανοὶ ἀπεπειρῶντο συχνὰς ἐξόδους καὶ παρηνώχλου τοὺς περὶ αὐτὸ χριστιανοὺς, ὅτινες εἶχον ἀποτελέσει πλήρη ζώην ὡς καὶ ἐν Καστελλίῳ τῆς Κισσάμου.

Ἐπίσης καὶ ἐν Ἡρακλείῳ ἡ αὐτὴ ἐπεκράτει κατὰστασις. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μαλεβιζίου μάλιστα ἡ θέσις τῶν χριστιανῶν ἦτο δυσχερεστέρα, διότι καὶ πλησίον τοῦ φρουρίου εἶναι καὶ στρατὸς τακτικὸς ὑπῆρχεν πάντοτε εἰς τὸν ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ Ἁγίου Μύρωνος πύργον.

Τὰ μέχρι τοῦδε συμβάντα ἐγένοντο ἀμέσως γνωστὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἀποκήρυξις τῆς κυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου, ἡ μάχη τῆς Κανδάνου καὶ ἡ πανολεθρία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς Βρύσαις τοῦ Ἀποκορώνου ἐπέβαλον εἰς τὴν Πύλην νὰ λάβῃ δραστικώτερα μέτρα. Πρωτίστως ἐκρινεν ἀπαραίτητον τὴν ἀποστολὴν ὡς Γενικοῦ Διοικητοῦ Κρήτης προσώπου, τὸ ὁποῖον καὶ τὸν τόπον νὰ ἐγνώριζε καλὰ καὶ ἀρκετὴν πείραν τοῦ πολέμου νὰ εἶχεν. Ὡς τοιοῦτον ἐξέλεξε τὸν Μουσταφᾶ Πασσᾶν, ὅστις καὶ ἄλλοτε ἐπὶ πολλὰ ἔτη εἶχε χρηματίσῃ Διοικητῆς τῆς νήσου, διὸ καὶ ἀπεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν Κηριτλῆς. Οὗτος ἦτο Ἄλβανὸς τὴν καταγωγὴν καὶ ὄχι Κρῆς ὡς ἐνόμιζον τινές, χάρις εἰς τὴν προσωνομίαν Κηριτλῆς (Κρητικός). Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς διωρίσθη τὸ πρῶτον Διοικητῆς τῆς Κρήτης μετὰ τὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων κατὰ τὸ 1830, ὅπως ἡ Κρήτη δοθῆ εἰς τὸν Μεχμέτ Ἀλῆν, Ἀντιβασιλέα τοῦ Αἰγύπτου. Ἐφερε τὸν τίτλον στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ Διοικητοῦ καὶ πκρέμεινε ὡς τοιοῦτος ἐν

τῆ νήσῳ μέχρι τοῦ 1847, ὅτε ἀνεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγένετο Μέγας Βεζύρης.

Ὅσοι εἶχον πείραν τῆς προτέρας διοικήσεως τοῦ ἀνδρός τούτου, ἐγνώριζον ποῖον διοικητὴν ἔστειλεν ἡ Πύλη τώρα εἰς τὴν ἐπικρατοῦσάν τε Κρήτην. Ὅλον τὸ διάστημα τῆς προτέρας αὐτοῦ διοικήσεως διέρρευσε διὰ μέσου παντοίων διωγμῶν καὶ καταπιεσεῶν ἐναντίον τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου. Δὲν ἦτο μόνον τυραννικὸς καὶ αἰμοχαρής, ἀλλ' εἶχε εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένον καὶ τὸ αἶσθημα τῆς αἰσχροκερδείας. Τὸ πλεῖστον τῶν προσώπων τῆς νήσου ἐσφειριζέτο καὶ παρίστα εἰς τὴν Πύλην ὅτι αἱ πρόσοδοι τοῦ τόπου δὲν ἐπῆρκον εἰς τὰς διοικητικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας.

Τεκμήριον δὲ τῶν αἰμοχαρῶν του ἐνστίκτων δὲν εἶναι μόνον ἐν τῇ δύο γεγονότα. Τοιαῦτα δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν ἄπειρα. Τῷ 1834 διὰ μίαν ἀθῶαν συνάθροισιν τῶν χριστιανῶν ἐξώθεν τῶν Χανίων, συνέλαβε μετὰ τὴν διάλυσιν αὐτῆς, 72 προκρίτους Κρητᾶς, τοὺς ὁποίους δολίως προσεκάλεσεν, ὅπως δῆθεν κάμῃ εἰς αὐτοὺς σπουδαίαν ἀνγκοίνωσιν, καὶ τοὺς ἔρριψεν εἰς τὰς φυλακάς. Πάντας τούτους ἀκρίτους ἐξήγαγε μίαν νύκτα ἐξω τοῦ φρουρίου καὶ τοὺς ἀπηγχόνισεν εἰς τὸ πλῆσιον τῶν Χανίων χωρίον Μουριές, ἀπὸ τοὺς κλάδους γηραιᾶς πλατάνου. Ὁ Σουλτάνος λοιπὸν ἐθεώρησε τοῦτον κατάλληλον διὰ τὴν Κρήτην καὶ δι' ἄλλους λόγους. Ἦτο ἔμπειρος τῶν Κρητικῶν πολέμων, διότι εἶχε πολεμήσει ἐν τῇ νήσῳ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ εἶχε πληγωθῆ μάλιστα εἰς τοὺς πόδας κατὰ τὴν ἐν Φραγκοκαστέλῳ μάχην καὶ ἐκ τοῦ τραύματος τούτου ἔμεινεν ἔκτοτε χωλός. Εἶχε πεποιθήσιν λοιπὸν ὁ Σουλτάνος ὅτι ἀνὴρ ἔμπειροπόλεμος καὶ τυραννικὸς, οἷος ἦτο οὗτος, θὰ ἠδύνατο νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν ἀρχὴν της.

Εἰς Χανία ἀπεβιβάσθη κατὰ τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους μετὰ πολυαριθμὸν καὶ ἐλεκτοῦ στρατοῦ. 11

πρώτη του σκέψις, μόλις ἀπεβιβάσθη εἰς Χανία. ἦτο νὰ προσπαθήσῃ δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ εἰρηνεύσῃ τὸν τόπον καὶ ἀπέστειλεν ἐγκυκλίους εἰς διαφόρους ἐπαρχίας, ἐν αἷς ὠνόμαζεν ἑαυτὸν ἔκτακτον πληρεξούσιον ἀπεσταλμένον, καὶ προσεκάλει τοὺς κατόικους νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα καὶ νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὰ εἰρηνικά των ἔργα. Ἐκτὸς ὅμως τούτου ἀπέστειλε καὶ ἐπιστολάς εἰς πολλοὺς τῶν παλαιῶν γνωρίμων του, εἰς τοὺς ὁποίους ὑπέσχετο μεγάλας ἀμοιβὰς καὶ τιμὰς, ἂν ἐπενέβαινον καὶ καθησύχῃον τὸν τόπον.

Ἐνῶ ὅμως τοιαῦτα ἐμηχανᾶτο ἡ Πύλη, οἱ ἐν Ἀθήναις ἀφ' ἑτέρου μετὰ τὰς ἐν Κανδάνῳ μάχιστα καὶ ἐν Βρύσαις μάχας ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται σοβαρώτερον. Ἡ ἐπιτροπὴ εἶχε παραστήσει προηγουμένως τὴν ἀληθῆ ὄψιν τῆς Κρήτης καὶ τὸ ἐν Ἀθήναις Κομιτάτον ἐξηκολούθει τὰς ἀποστολάς ὄπλων καὶ πολεμοφοδίων. Κατήρχοντο δὲ καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι Κρήτες, ὅπως ἀγωνισθῶσι παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συμπατριωτῶν των ὑπὲρ τῆς ἰδιαιτέρας των πακρίδος, ὡς καὶ πολλοὶ ἐθελονταί, πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἐνεθάρρυνεν ἔτι περισσύτερον τὸν ἀγῶνα.

Ὁ Μουσταφᾶς Πασσᾶς ἐξηκολούθει νὰ στέλλῃ προκηρύξεις εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἔπεμπεν ἀντιπροκηρύξεις διὰ τῶν ὁποίων καθίστα γνωστὸν τὸ ποῖον τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τὰς πράξεις του εἰς τὸ παρελθόν, συνεβούλευε τὸν λαὸν νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν του ἀπόφασιν καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ ἀγωνιζόμενος μετὰ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι αἱ χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, δὲν θὰ παρίδωσιν εἰς τὸ τέλος τὰ δίκαια τῆς Κρήτης.

Καὶ ὁ Κρητικὸς λαὸς βεβαίως δὲν ἠκολούθησε τὰς συμβουλάς τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Σουλτάνου, διότι εἶχε πλέον λάβει ἐπανειλημμένως πικρὰν πείραν τῶν ἀπατηλῶν ὑποσχέσεων τῆς Πύλης καὶ τῶν ἀπεσταλμένων της.

Ἄν εἰς τὴν ἀρχὴν ἀντὶ τῆς ἀπειλητικῆς ἀπαντήσεως, ἐστέλ-

λετο ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἰς Κρήτην μὲ εἰλικρινεῖς διαθέσεις, νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα μεταξὺ λαοῦ καὶ διοικήσεως, πολὺ πιθανὸν ἢ ἐπανάστασις νὰ προελαμβάνετο, διότι καὶ ὁ Κρητικὸς λαὸς δὲν θὰ ἦτο τόσο ἀσυνείδητος, οὔτε ἀπειροσ τῶν πραγμάτων, ὥστε νὰ ἀγνοῖ τὰς συνεπείας μιᾶς ἐπανάστασεως.

Ἦγάπα τὴν εἰρήνην καὶ ἤθελεν αὐτὴν, ὅπως πάντες οἱ λαοὶ ἤθελεν ὅμως καὶ ἐπόθει Διοίκησιν εἰλικρινῆ, ἀμερόληπτον, πατρικὴν, πονοῦσαν τὸν τόπον ἐπὶ τοῦ ὁποίου τόσαι συμφοραὶ εἶχον ἐπιπέσει, τόσαι φρικαλεότητες καὶ ὄργια τυραννικὰ ἐτελοῦντο καθ' ἡμέραν σχεδὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, πρὸ τῶν ὀμμάτων αὐτῆς τῆς ἐπισήμου Διοικήσεως.

* * *

Ἄνεχώρησε λοιπὸν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀπὸ τὸν Ἀποκόρωναν ἡττημένος καὶ ταλαιπωρημένος καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ἀνέπνευσαν, διότι αἱ οἰκογένειαι τῶν πλέον ἠδύναντο νὰ παραμένωσιν εἰς τὰ διάφορα χωρία, χωρὶς νὰ διατρέχωσι τὸν κίνδυνον ἐνδεχομένης αἰφνιδιας ἐπιθέσεως ἐκ μέρους τῶν τούρκων. Εἰς τοὺς ὀπλαρχηγοὺς ὅμως ἐπεβάλετο νὰ παρακολουθῶσι τὰ ἔγνη τοῦ πέριξ τῶν Χανίων στρατοῦ, διὸ καὶ παρέλαβον πάντας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἀνδρας καὶ ἔσπευσαν πρὸς τὴν Μαλάξαν, τὸ σπουδαιότερον κέντρον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο νὰ ἐξορμᾷ καὶ παραβλάπτῃ καὶ τὰς δύο ἐπαρχίας, τὴν Κυθωνίαν καὶ τὸ Ἀποκόρωναν.

Ἡ κυρίως Μαλάξα εἶναι μία μακρὰ ὄροσειρὰ ἐν ἤδη κρασπέδου τῶν Λευκῶν Ὀρέων, στέφουσα πρὸς βορρᾶν τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων ἀπὸ Σούδας μέχρι τῆς κοιλάδος τοῦ Ἀλικιανοῦ, ὅπουθεν πάλιν στρέφεται πρὸς βορρᾶν καὶ συναντᾶται μὲ τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν Ὀρέων ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ Θερίσσου.

Ὀλίγον βορειότερον τῆς ὄροσειρᾶς ταύτης ὑψοῦται ἄλλη σειρὰ ἀποτελουμένη ἀπὸ λοφίσκους ὀπισθεν τῆς ὁποίας ὑπάρχει τὸ

χωρίον Κάμποι. Πρὸς δυσμὰς τούτου ἐκτείνεται ὁ δῆμος Κεραμιῶν ἀποτελούμενος ἐκ δεκατεσσάρων χωρίων.

Ἐπὶ τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Μαλάξης καὶ ἀκριβῶς ἄνωθεν τοῦ λιμένος τῆς Σούδας ὑπάρχει, ὀμόνυμον τοῦ ὄρους, μικρὸν χωρίον καὶ ἄνωθεν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κορυφῆς πύργος, κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Ἡ θέσις αὕτη δεσπόζει ὄχι μόνον τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων, ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρου τοῦ δήμου Κεραμιῶν καὶ ἑνὸς τμημάτος τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορωνῶν.

Οἱ χριστιανοὶ φθάσαντες εἰς Κεραμιὰ κατέλαβον διάφορα σημεῖα ἀπέναντι τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου τῆς Μαλάξης πρὸς νότον καὶ πρὸς δυσμὰς. Οἱ Σφακινοὶ καὶ οἱ Ἀποκορωνιώται ἐστρατοπέδευσαν ἄνωθεν τοῦ χωρίου Κοντόπουλα, οἱ δὲ Κυδωνιώται κατὰ τὴν θέσιν Ἀλίγανον, πρὸς δυσμὰς τοῦ ὄροπεδίου ἔνθα ὁ Πύργος τῆς Μαλάξης.

Ἡ θέσις αὕτη ἀπέχει τῶν Χανίων μόλις δύο ὥρας, διὰ τὸ ἐπισηφελὲς δὲ αὐτῆς, προτῆλθαι πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Κυδωνικῶν Ἀποκορωνιώται καὶ Σφακινοί. Ὁ ἄτακτος οὗτος στρατὸς τριῶν ἐπαρχιῶν κατεῖχε γραμμὴν ἐκτάσεως δύο περίπου ὥρων, ἀνήρχετο δὲ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ μόλις εἰς δύο χιλιάδας. Ἀργότερον κατέφθασαν καὶ ἄλλοι πολεμισταὶ ἀπὸ τὰ διάφορα χωρία καὶ ἀπετέλεσαν ἀριθμὸν ὄχι ἀνώτερον τῶν 3 χιλ. ἐν ὄλῳ. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀνεμένετο ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν καὶ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν νὰ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο εἶχον καταλάβῃ κατ' ὀμάδας τὰ ἐπικαιρώτερα σημεῖα ὅλης τῆς γραμμῆς ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχον ταχθῆ.

Ἀφοῦ ὁ Μαχμουὺτ πασσᾶς, εἶδεν ὅτι ἀπέτυχον ὅλα τὰ μέσα, τῶν ὁποίων εὐθὺς μετὰ τὴν καθοδὸν του ἔκαμε χρῆσιν, ἤτοι αἱ ἐπιστολαὶ τὰς ὁποίας ἔστειλεν εἰς παικαίους του φίλους καὶ προσεχέλαικούς, νὰ τὸν συνδράμωσιν εἰς τὴν εἰρήνευσιν τῆς νήσου καὶ αἱ προκηρύξεις του πρὸς ἀπάσας τὰς ἐπαρχίας, ἀπεφά-

σισε νὰ ἐξέλθῃ μόνος του ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ καὶ ἐξαγκα-
 γκᾶσῃ διὰ τῆς βίας τοὺς χριστιανούς εἰς ὑποταγὴν. Ἐπὶ κεφα-
 λῆς τριάκοντα χιλιάδων τακτικοῦ στρατοῦ ἐκτός τῶν ἐντοπίων
 τούρκων, ἐξῆλθε τῶν Χανίων καὶ διηυθύνθη πρὸς τὴν Μαλάξαν
 ἀπέναντι τῆς ὁποίας, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν εἶχον καταλάβῃ θέ-
 σεις οἱ χριστιανοί. Παρέταξε τὸ στρατὸν αὐτοῦ κατὰ μῆκος
 τῆς ὄρουσερᾶς καὶ ἀφ' οὗ κατέστρωσε τὸ σχέδιον τῆς μάχης
 ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τοῦ πυρός δι' ἐνός κανονιοβο-
 λισμοῦ. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπετέθη κατὰ φάλαγγας ἐναντίον
 τῶν ἡμετέρων ὑποστηριζόμενος δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ πυροβολικοῦ προ-
 ῆλασε τόσο, ὥστε ἔφθασεν εἰς μικρὰν ἀπὸ τὰς θέσεις τῶν χρι-
 στιανῶν ἀπόστασιν. Ἄλλ' ὅσον σφοδρὰ καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐπί-
 θεσις, ἐπὶ τοσοῦτον καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀντέταξαν κρατερὰν ἄμυναν
 καὶ δὲν μετεκινήθησαν ἀπὸ τὰς θέσεις των. Βεβαίως ἡ δύναμις
 τοῦ ἐπιτεθέντος τούρκικοῦ στρατοῦ ἦτο μεγαλειτέρα, οὐδὲ ἡδύ-
 νατο νὰ γίνῃ καμμία σύγκρισις ὑπὸ ἔποψιν ἀριθμοῦ μεταξὺ τῶν
 δύο μαχομένων ἀντιπάλων, αἱ θέσεις ὅμως τὰς ὁποίας κατεῖχον
 οἱ ἀμυνόμενοι ἦσαν τοιαῦται ὥστε, δὲν ἦτο εὐκόλον ἄνδρες ἐμ-
 πειροπόλεμοι καὶ γενναῖοψυχοὶ νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτάς εἰς
 τὴν πρώτην ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ μάχη ἐξηκολούθησε μίαν
 ὀλόκληρον ἡμέραν, χωρὶς οὔτε ὁ τουρκικὸς στρατὸς νὰ ἀναδιχθῇ
 νικητῆς οὔτε οἱ ἡμέτεροι νὰ ἠττηθῶσι.

Οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐξῆλθε τῶν
 Χανίων καὶ ἐπετέθη κατὰ τῶν χριστιανῶν μετὰ τόσο πολυαρί-
 θμου στρατοῦ ἐξηγοῦνται, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸ σχέδιον, τὸ
 ὅποion εἶχε καταστρώσει πρὶν ἢ ἀκόμη ἐξέλθῃ τῶν Χανίων.

Εἰς τὴν Μαλάξαν, ὡς προείπομεν, εἶχον συγκεντρωθῆ ὄλαι
 σχεδὸν αἱ πολεμικαὶ δυνάμεις τῶν τριῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου
 Κυδωνίας καὶ Σφακίων. Ἡττωμένων λοιπὸν κατὰ κράτος τῶν
 ἠνωμένων αὐτῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῶν χριστιανῶν, ἤθελον
 διασκορπισθῆ κατ' ἀνάγκην, τῆδε κακεῖσε οἱ πολεμιστὰὶ καὶ ὁ

τουρκικός στρατός τότε ήθελε διααιρεθῆ εἰς δύο τμήματα, ὧν τὸ μὲν θὰ ἐβάδιζε πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου καὶ Σφακίων, τὰς ὁποίας θὰ ὑπέτασεν ἄνευ ἀντιστάσεως, τὸ δὲ ἕτερον πρὸς δυζμάς, καὶ θὰ διήρχετο ὅλην τὴν Κυθωνίαν χωρὶς νὰ εὔρη καμμίαν ἀντίστασιν, θὰ ὑπέτασε ταύτην καὶ θὰ ἔσπευδε εἰς τὴν Κανδάνον νὰ ἐπιτεθῆ καὶ κατὰ τῶν Σελινιωτῶν ἀλίτινες ἐπολιόρκουν τοὺς ἐν Κανδάνῳ Ὀθωμανούς. Θὰ εὔρισκε καὶ τούτους μεμονομένους καὶ θὰ τοὺς κατέβαλε διότι ἐκ τῆς ἐπαρχίας τῆς Κισσάμου ἐπικουρίαι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σταλῶσι ἀφοῦ οἱ Κισσαμίται ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πολιορκοῦν τὸ Καστέλιον. Τέλος θὰ ἐβάδιζε καὶ πρὸς τὴν Κίσαμον τὴν ὁποίαν θὰ ὑπέτασσε τελευταίαν καὶ αὐτὴν οὖσαν μεμονομένην. Τοιοῦτον ἦτο τὸ στρατηγικὸν σχέδιον τὸ ὁποῖον εἶχε χαράξῃ ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς καὶ ἐπέδωκε τὴν ἐκτέλεσίν του. Ἦθελε νὰ διέλθῃ ἀπὸ τὰ κεντρικώτερα μέρη τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Δυτικοῦ τμήματος τῆς νήσου, νὰ καταλάβῃ καὶ ὑποτάξῃ ταύτας, χωρὶς νὰ εὔρη τὴν παραμμικρὰν ἀντίστασιν.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐπανελήφθη ἡ μάχη ἀφιχθέντων ἐκ Χανίων νέων ἐπικουριῶν στρατοῦ· τὸ σχέδιον τῶρα τῆς μάχης εἶχε τροποποιηθῆ καὶ ἰσχυρὰ τμήματα στρατοῦ διατάχθησαν νὰ ὑπερφαλαγγίσωσι τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ ὀρισμένα σημεῖα· τὸ στρατήγημα ὄντως ἐπέτυχε, διότι οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι, ἐγκαταλείψαντες τὰς θέσεις των εἰς τὸν ἐκθρόν, ὅστις ὄχι μόνον τὰς κατέλαβεν ἀλλὰ καὶ τοὺς κατεδίωξεν εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν πρὸς τὰ ὀρεινότερα μέρη. Τὸ ἔδαφος τὸ ὁποῖον ὁ στρατός κατέκτησε τότε δὲν τὸ ἐκράτησεν εὐτυχῶς, ἀλλ' ὑπεχώρησε πάλιν πρὸς τὸ ἐσπέρας ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ὄρειας τῆς Μαλάξης, ὅπουθεν εἶχεν ἐξορμηθῆ καὶ οὕτω ἔλαβον καιρὸν οἱ χριστιανοὶ νὰ κατέλθουν καὶ ἐπανακτήσουν τὰς προτέρας θέσεις των.

Ἡ εἶδησις τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης ταύτης μετεδόθη

αύθημερόν εις τὰς ἐπαρχίας Σέλιον καὶ Κίσσαμον καὶ μὲ ὄλην τὴν ἀπασχόλησιν τὴν ὁποίαν εἶχον εἰς τὰς πρωτεύουσας αὐτῶν, πολιορκοῦντες τοὺς ἐν αὐταῖς ἐντοπίους τούρκους καὶ τὸν τακτικὸν στρατόν, ἔσπευσαν ὅσοι ἠδύναντο νὰ δώσωσιν ἐνίσχυσιν εἰς τοὺς μαχομένους ἐν Μαλάξῃ καὶ κατορθώθη ὥστε, τὴν νύκτα νὰ καταρθάσωσιν ἐπικουρίαὶ περὶ τοὺς χιλίους Ἐγνώριζον ποῖον ἀποτέλεσμα θὰ εἶχεν ἡ παντελής ἡττα τῶν ἡμετέρων ἐκεῖ καὶ διὰ τοῦτο ἔσπευσαν περισσότερο τὴν προσοχὴν των πρὸς τὴν Μαλάξαν, τὸ κέντρον οὕτως εἰπεῖν τοῦ πολέμου.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἐπομένης, ὅταν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἶδον ὅτι οἱ χριστιανοὶ εἶχον ἐπανακτήσῃ τὰς θέσεις των, ἐπανάλαβε τὴν κατ' αὐτῶν ἐπίθεσιν, μὲ ὅλας τὰς δυνάμεις τὰς ὁποίας διέθετεν ἐλπίζων καὶ τὴν φορὰν ταύτην νὰ τοὺς ἐκτοπίσῃ. Ἀπήντησεν ὁμως παρὰ προσδοκίαν μεγάλην ἀντίστασιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὀφείλετο εἰς τὰς νέας ἐπικουρίας αἰτινες εἶχον καταφθάσῃ τὴν προηγουμένην νύκτα, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ ὁ τουρκὸς στρατάρχης. Ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο μετὰ μεγάλης ὀρμῆς καὶ πρὸς στιγμὴν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἔκλινεν ὑπὲρ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, χάρις ὁμως εἰς τὴν δεξιὰν διεύθυνσιν τῶν ὀπλαρχηγῶν κατορθώθη ἐν τμῆμα στρατοῦ, τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος, νὰ ὑπερφαλαγκισθῇ καὶ ἠναγκάσθῃ τοῦτο νὰ τραπῇ εἰς ἄτακτον ὑποχώρησιν συμπαρασεῖραν καὶ ὄλην τὴν ἄλλην γραμμὴν. Οἱ ἡμέτεροι ἀνεπήδησαν τότε ἀπὸ τὰ ὀχυρώματά των καὶ κατεδίωξαν τοὺς ὑποχωροῦντας μέχρι τῶν ἐπὶ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων χωρίων Μουρνιαῖς καὶ Τζουμπανᾶ, ἀπεχόντων ἀπὸ τὴν πόλιν τῶν Χανίων μόλις μίαν ὥραν· περικιτέω δὲν ἠδύναντο νὰ προχωρήσωσι, διότι δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτοὺς τοῦτο τὸ ἔδαφος καὶ ἐπανήλθον εἰς τὴν κορυφογραμμὴν τῆς Μαλάξης πρὸς δυσμὰς τοῦ Πύργου. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐνῶ ἀνεμένετο νέα ἐπίθεσις τοῦ στρατοῦ, οὐδεμίαν τοιαύτη κίνησις παρετηρήθη.

Ἐν τούτοις οἱ ἡμέτεροι παρεσκευάζοντο διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον

πρὸς ἄμυναν, ὅτε αἰφνηθῶς βλέπουσι τὸν τουρκικὸν στρατὸν νὰ διευθύνηται πρὸς τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ ὄροπέδιου τῆς Μαλάξης δίοδον. Ἐσκέπτετο ἄραγε νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν, ἢ ἄλλου τινος στρατηγικοῦ σχεδίου θὰ ἐπελαμβάνετο τὴν ἐκτέλεσιν ; τοῦτο θὰ τὸ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω.

Κατὰ τὰς δύο ταύτας μάχας τὰς ὁποίας διηύθυνεν ὁ Χατζῆ Μηχάλης ὁ γέρον Κωσταρὸς ὁ γέρον Χριστόδουλος, Μαθιὸς Μολωνογιαννάκης, Μάντακας, Τζοντολάμπης Καρκαβάτζος καὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ τῶν Σρακίων, Ἀποκορώνου καὶ Κυδωνίας ἐφρονέθησαν ἀρκετοὶ χριστιανοὶ ἐν οἷς ὁ Ι. Βολανάκης, Ἐμμ. Μαυρογεννάκης, Ἀντώνιος Ψαθογιαννιώτης, Στυλιανουδογιάννης, Ἐμμ. Καγκανάκης, Ἀντ. Γιανναράκης ἀδελφὸς τοῦ Χατζῆ Μηχάλη, ἄπαντες Κυδωνιῆται καὶ ἄλλοι πολλοὶ ὧν τὰ ὀνόματα δὲν ἐνθυμούμεθα. Οἱ πληρωθέντες ἐπίσης ἦσαν ἀρκετοὶ, ἐν οἷς ὁ Σελινιωτοπαναγιώτης ἐξ Ἀλικιανοῦ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ γέροντος Κωσταροῦ. Καὶ αἱ δύο αὗται μάχαι ἐγένοντο κατὰ τὸ πρῶτον δεκαήμερον τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, 1866.

Αἰτία διὰ τὴν ὁποίαν ὁ τουρκικὸς στρατὸς, ὅπως ἀπροσδοκῆτως καὶ ἐσπευσμένως, ἐγκατέλειψε τὴν Μαλάξαν ἦτο ἡ ἐξῆς.

Ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου ἐστάλη εἰδήσεις, ὅτι οἱ ἐν Κανδάνῳ πολιορκούμενοι ἐντόπιοι ὀθωμανοὶ καὶ ὁ τακτικὸς στρατός, διατρέχουσι σοβαρὸν κίνδυνον. Ἡ πολιορκία αὐτῶν ἡμέραν παρ' ἡμέραν καθίστατο στενοτέρα, καὶ τὰ ὄρια αὐτῶν εἶχον περιορισθῆ ἤδη τόσον, ὥστε ἐφοβοῦντο αἰφνηθῆαι τινὰ ἐπίθεσιν παρὰ τῶν χριστιανῶν, ὅτε θὰ κατεστρέφοντο πάντες.

Εἶχε συμβῆ ὅμως εἰς αὐτοὺς ἐπιτὸς τούτων καὶ ἄλλο δυστύχημα σοβαρὸν. Οἱ πλησίον τῆς Κανδάνου ὑδρόμυλοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἤλθον τὸν σῆτον των, κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κισσάμου Α. Σκαλίδη κατέχοιτος μετὰ τριακκοσίων Κισσαμιτῶν καὶ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων Κακοδίαι καὶ Πελεκάνου τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα πρὸς δυσμὰς τῆς Κανδάνου.

Ὁ κίνδυνος λοιπὸν οὗτος, τὸν ὁποῖον διέτρεχον οἱ Σελινιώται Τούρκοι, ἠνάγκασε τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν νὰ σπεύσῃ πρὸς σωτηρίαν των· τὸ ἀρχικόν του σχέδιον, νὰ εἰσβάλῃ ἀπὸ Μαλάξαν εἰς Ἀποκόρωνα καὶ ἀκολούθως εἰς Σφρακία, ἐγκατέλειψε, διότι τὸ ἐθεώρησε κινδυνῶδες καὶ θὰ ὑφίστατο ὁ στρατὸς του μεγάλως ἀπώλειας. Πρὶν ἐγκαταταλείψῃ ἕμως τὴν Μαλάξαν δὲν παρέλειψε νὰ ἀφίσῃ ἀρκετὰ ἴχνη τῆς ἐκεῖ μεταβάσεώς του. Ἐπυρπόλησε τὰ χωρία Μαλάξαν, Κοντόπουλα, Γέρω Λάκκον καὶ τινα ἄλλα τοῦ δήμου Κεραμιῶν.

Ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν θὰ ἠκολούθη διὰ τὴν μετάβασίν του εἰς Κάνδανον, δὲν ἦτο ἐκείνη τὴν ὁποίαν εἶχε χαράξῃ ἐν τῷ πρώτῳ του σχεδίῳ. τὴν ἐπιτόμησε νὰ διέλθῃ διὰ τῶν πεδινῶν χωρίων Κυθωνίας καὶ Κισσάμου, διότι αὕτη ἦτο δι' αὐτὸν ἡ ἀσφαλεστέρα ὁδός.

Ἡ εἰδήσις τῆς ἐκστρατείας ταύτης τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν χριστιανῶν καὶ ἀμέσως δύο περίπου χιλιάδες πολεμιστὰὶ ἀνεχώρησαν καὶ ἔσπευσαν εἰς Κάνδανον ὅπου καὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν, οἵτινες ἐπολιόρχουν τοὺς αὐτόθι τούρκους.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀποτελούμενος ἀπὸ τριάκοντα περίπου χιλιάδας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἐνοπιῶν, ἐξεκίνησεν ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν ἐκ Χανίων καὶ ἔφθασεν εἰς Κάνδανον μετὰ πορείαν μιᾶς καὶ ἡμισείας ἡμέρας, χωρὶς καθ' ὁδὸν νὰ ἐνοχληθῇ ὑπ' οὐδενός, δι' οὓς λόγους ἀνωτέρω ἐξεθέσαμεν· ὅλη ἡ καταφυγὴ καὶ ὠραία κοιλάς τῆς Κανδάου κατελήφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ὅταν οὗτος ἐστρατοπεδεύσεν ἐν αὐτῇ.

Οἱ ἡμέτεροι κατέχοντες τὰς πέριξ κορυφάς, ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοσοῦτου στρατοῦ καὶ εἰς τοιαύτην μάλιστὰ ἐκτεταμένην τοποθεσίαν. Ἡ ὀλίγη δύναμις αὐτῶν ἀνῆρ-

χето μόλις εἰς τρεῖς χιλιάδας, ἀποτελουμένη ἀπὸ Σελινιώτας Κισσαμίτας, Κυδωνιάτας καὶ Ἀποκορωνιώτας. Μὲ τόσον λοιπὸν μικρὰς δυνάμεις δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ἐπιχειρήσουν ἐπιθεσιν· ἄλλως τε καὶ τὸ ἔδαφος ἦτο ὅλως ἀκατάλληλον δι' αὐτοὺς καὶ ὁ ὄπλισμός των κατὰ πολὺ ὑστέρει τοῦ τουρκικοῦ. Ἐγκατελείφθη λοιπὸν πᾶσα ἰδέα ἐπιθέσεως εἰς τὸν Κάνδανον καὶ ἀπεφασίσθη εἰς Συμβούλιον τῶν ὀπλαρχηγῶν, νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ὀθωμανῶν, ὅταν θὰ ἀνεχώρουν καθ' ὁδόν.

Ἐντὸς τῶν δύο ἡμερῶν καθ' ἃς παρέμενεν ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰς τὴν Κάνδανον, οἱ ἐντόπιοι ὀθωμανοὶ ὠδήγησαν τὰς οἰκογενεῖας των εἰς τὴν Παλαιόχωραν, ἐπίνειον τῆς Κανδάνου καὶ τὰς ἐπεβίβασαν ἐπὶ τῶν ἀτμοπλοίων, τὰ ὅποια εἶχον καταπλεύσει ἐκ Χανίων. Ἀφέθησαν τότε ἐλεύθεροι οἱ ἄνδρες τοῦ βάρους τούτου καὶ ἔχοντες μόνον τὰ κτήνη καὶ τὰς ἀποσκευὰς των, παρέλαβεν αὐτὰς κατεθέντος ἐντῷ μέσῳ τοῦ στρατοῦ, ἀνεχώρησαν διὰ Χανία. Οἱ χριστιανοὶ τοὺς παρηκολούθησαν κατὰ πόδας καὶ κατὰ διαστήματα ἐπητίθεντο κατ' αὐτῶν, σχετικῶς ὅμως πολὺ μικρὰν ζημίαν τοὺς ἐπροξένησαν. Εἰς δύο τρία σημεῖα συνήψαν μετὰ τῆς ὀπισθοφυλακῆς ἀληθεῖς μάχας, τὰ ἀπογελέσματα ὅμως αὐτῶν δὲν ὑπῆρξαν τοιαῦτα οἷα τὰ ἀνέμενον εἰς χριστιανοί. Οἱ φονευθέντες καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ Κανδάνου μέχρι Χανίων διήμερον πορείαν τοῦρκοι στρατιῶται θὰ ἀνῆλθον μόλις εἰς ἑκατὸν, ἐφονεύθησαν ὅμως καὶ ἐπληρώθησαν καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων περὶ τοὺς 15 ἐν οἷς καὶ ὁ ἐκ Λέκκων πληρεξούσις Ν. Νικολούδης. Μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς Χανία οἱ περισσότεροι τῶν χριστιανῶν ἐπέστρεψαν εἰς τὰ χωρία των, διύτι καὶ αἱ τροφαὶ των εἶχον ἐξαντληθῆ καὶ τὰ ἐνδύματα καὶ αἱ ὑποδήσεις των εἶχον φθαρῆ. Μόνον ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Σελίνου Κριάρης, μετὰ πεντήκοντα περίπου Σελινιωτῶν παρέμεινε εἰς τὸ χωρίον Σικηνὲ τῆς Κυδωνίας διὰ νὰ φυλάξῃ τὴν πρὸς τὸ Σέλιον διόδου διότι ὑπῆρχε φόβος μὴ οἱ Σελινιωταὶ τοῦρκοι ἔχοντες πλέον ἐξησφα-

λισμένης τὰς οἰκγενείας των εἰς Χανίαν καὶ τὰς ἀποσκευάς των, ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν Κάνδακον διὰ τὴν ἐκδικηθῶσι, ἀπέναντι τῶν ὅσων εἶχον ὑποστῆ κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας των.

Οἱ ἀπελθόντες εἰς τὰ χωρία των χριστιανοὶ εἶχεν ἀποφασισθῆ ὅταν παρεσκευασθῶσι ἀπὸ τρόφιμα καὶ λοιπὰ χρειώδη, τὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια, διότι εἶχε καταρτισθῆ τὸ ἐξῆς σχέδιον, οἱ μὲν Κισσαμίται θὰ ἐστρατοπέδευον εἰς τὸ Μόδι, χωρίον τῆς Κυδωνίας κείμενον πρὸς δυσμὰς τοῦ παταμοῦ Πλατανιά, οἱ Κυδωνιάται εἰς τὸ χωρίον Ἀλικιανοῦ, δύο ὥρας ἀπέχον τῶν Χανίων, οἱ Σελινιώται εἰς τὸν Σιηνέ, ἐν τεταρτον ἀπέχων τοῦ Ἀλικιανοῦ οἱ Σφακιοὶ εἰς Κεραιμιά, οἱ δὲ Ἀποκορωνιώται εἰς τὰ Μεγάλα χωράφια, θέσις συνορεύουσα τὰς δύο Ἐπαρχίας Κυδωνίαν καὶ Ἀποκόρωναν.

*
* *

Ἄτυχῶς ἡ ἐκτέλεσις τοῦ σχεδίου δὲν ἐγένετο, διότι οἱ χριστιανοὶ ἐβράδυναν τὰ ἐπιστρέψωσιν ἐκ τῶν χωρίων των καὶ ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ἐν γνώσει διατελῶν τῆς κατατμήσεως τῶν δυνάμεων τῶν χριστιανῶν, ἐξῆλθε τῶν Χανίων ἔχων τὴν τεσσαράκοντα περίπου χιλιάδας στρατῶν καὶ ἐξεστράτευσεν κατὰ τοῦ ὄρεινοῦ χωρίου Λάκκοι, εἰς τὸ ὅποιον καὶ εἰσέβαλεν ἀμαχητέ. Αἱ οἰκογένειαι τῶν Λακκιωτῶν μόλις ἐπρόφθασαν τὰ ἀπέλθωσιν εἰς τὰ ὑπερκειμένα Λευκὰ ὄρη, ἐγκαταλείψασαι εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἐχθροῦ πᾶν ὅτι εἶχον πολύτιμον καὶ μὴ εἰς τὰς οἰκίας των.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἰσελθὼν εἰς τοὺς Λάκκοις, δὲν ἐπέτρεψεν ἀμέσως τὴν λεηλασίαν τοῦ χωρίου, ἀλλὰ διεμήνησεν εἰς τοὺς Λακκιώτας τὰ προσέλθωσιν εἰς ὑποταγὴν καὶ κατοικήσουσιν εἰς τὰς οἰκίας των. Εἰς τὴν διακρίνωσιν ὅμως οἱ ἀνδρεῖοι Λακκιώται ἀπήντησαν διὰ πυροβολισμῶν κατὰ τοῦ στρατοῦ. Εἰς

μόνον, ὁ Ἀντώνιος Γαλάνης (Γαλαναντώνης κατὰ τὴν ἐγχώριον συνήθειαν τῶν Κρητῶν νὰ συγχωνεύσιν εἰς μίαν λέξιν ὄνομα καὶ ἐπώνυμον) ἐξ ἐπισήμου οἰκογενείας τῶν Λάκκων, ἐτόλμησε νὰ συμβουλευέσθαι ὑπακοὴν εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ, διὰ νὰ ἐξοικονομήσῃσι τὴν περίστασιν τότε, ἡ πρότασις τοῦ μως παρεξηγήθη καὶ ἐφρονεύθη αὐθωρεῦν πο τοῦ συγχωρίου του Μιχ. Μάντακα ἐξ ἐγκρίτου καὶ αὐτοῦ οἰκογενείας τῶν Λάκκων.

Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς ἐκ τῆς στάσεως ταύτης τῶν Λακκιωτῶν ἐξωργίσθη καὶ διέταξε τὴν λεηλασίαν τοῦ χωρίου. Τὰς συνεπειὰς μιᾶς τοιαύτης ἐντολῆς τοῦ διοικητοῦ τοῦ στρατοῦ ἕκαστος δύναται νὰ φαντασθῇ. Αἱ οἰκίαι ὅλαι ἐστερήθησαν τοῦ πλούτου τὸν ὅποιον περιελάμβανον, καὶ ἀκολούθως ἐπυρπολήθησαν· αἱ εἰκόνες τῶν ἐκκλησιῶν κατεστράφησαν· δὲν ἀπέφυγαν δὲ τὴν καταστροφὴν καὶ αὐτὰ τὰ νεκροταφεῖα· οἱ τάφοι ἀνεσκάφησαν καὶ τὰ ὅστα τῶν νεκρῶν διεσκορπίσθησαν.

Οἱ ἱστορικοὶ Λάκκοι εἶναι τὸ ὄρεινότερον σχεδὸν χωρίον τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν Ὀρέων καὶ κατοικεῖται ἀπὸ διακοσίας περίπου οἰκογενείας. Περιβάλλεται ἀπὸ γηλόφους πολλοὺς καὶ ὑπὸ ἔποψιν στρατηγικὴν εἶναι θέσις ὀχυρωτάτη. Τὸ ἀνώμαλον τοῦ ἐδάφους καὶ τὸ ὄρεινόν τῆς θέσεως συντελοῦσιν ὥστε οἱ Λάκκοι νὰ ὑστερῶσι πολὺ ὡς πρὸς τὰς προσόδους τῶν ἄλλων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας. Ἡ σπουδαιότερα πρὸς ὁδος τῶν Λακκιωτῶν εἶναι ἡ κτηνοτροφία, καὶ διὰ τοῦτο οἱ κάτοικοι τῆς διακρίνονται ἀνέκαθεν ὡς ἐπιτήδειοι τυροκόμοι, παρασκευάζοντες τὸν ὀνομαστὸν τυρὸν τοῦ Ὀμαλοῦ, τὸ λεγόμενον *Μαλιτικο*. Διὰ τὸ στενὸν χωρὸν τοῦ τύπου πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔχουν κατέλθῃ εἰς πεδινώτερα μέρη τῆς ἐπαρχίας ὅπου ἐνεκατεστάθησαν, ἢ ἔχουν μετοικήσει εἰς ἄλλας γειτονικὰς ἐπαρχίας, ὡς εἰς τὴν ἔφορον Κίτσαμον εἰς τὴν ὁποίαν σήμερον κατοικοῦν πολλοὶ Λακκιῶται ἔχοντες ἀρκετὰ κτήματα.

Οἱ Λακκιῶται καὶ οἱ κάτοικοι τῶν παρακειμένων χωρίων

Ὀρθονίου, Κερανοσκαφιδίων, Μεσκλῶν, Θερίστου καὶ ἐν γένει ὅλης τῆς ἐπαρχίας ἀφοῦ ἐξησφάλισαν τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ ὄρεινά μέρη, ἤτοιμάζοντο, σύμφωνα μὲ τὰς ὀδηγίας τὰς ὁποίας εἶχον λάβει παρὰ τῆς Ἐπιτροπῆς, νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ. Ἡ θέσις τῶν Λάκκων ἦτο ἐπισημὰς διὰ τὸν τουρκικὸν στρατὸν καὶ οἱ χριστιανοὶ ἤλπιζον νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς αὐτὸν μεγάλας ζημίας. Τὸ τοιοῦτον ὅμως εἶχεν ἀντιληφθῆ ἐγκαίρως ὁ ἔμπειρος στρατιωτικὸς καὶ ἐγκατέλειπε τοὺς Λάκκους. Κατῆλθεν εἰς τὰ Μεσκλὰ, ἔρημα κατοίκων καὶ ἀφοῦ ἐπυρπόλησε τὰς οἰκίας, ἀνῆλθε τὴν 25 Σεπτεμβρίου εἰς τὸν Θερίστον ὅπου καὶ ἐστρατοπέδευσε, παραδώσας καὶ ἐκεῖ τὰ πάντα εἰς τὴν καταστροφὴν ὅπως καὶ εἰς τοὺς Λάκκους.

* * *

Ἐνταῦθα ὅμως δὲν ἔμεινεν ἀνενόγητος. Οἱ Κυδωνιάται κατῆλθον τοῦ Θερίστου καὶ κατέλαβον τὴν ὄχυράν θέσιν α' Ἀλιᾶ-κεσῶ ὑπὸ τοὺς Χατζημιχάλη, Ἀναγνώστου καὶ Νικ Μάντατα, Ἐμμ. Σκουλά, Ἄντ. Μπολάνη, Ἐμμ. Τζεπέτη, Β. Φικίτου, Λιθιοπέτρου, Παπαντώνη, Τράχαλη, Στρατῆ, Παπίλαρη καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν. Ἐκεῖ ἔσπευσαν ἀκολούθως οἱ Σελινιώται ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Κριάρην καὶ Κορκίδην, οἱ Κισσαμίται ὑπὸ τοὺς Α. Σκαλίδην καὶ Ἰω. Ἀναστασάκην (οἱ δύο ἕτεροι Γεωρ. Καμπούρης καὶ Γιαννουδοβαρδῆς ἔμειναν εἰς τὴν Κίσαμον πολιορκοῦντες τοὺς ἐν Καστελλίῳ Τούρκους, οἵτινες καθ' ἑκάστην ἐπανελάμβανον τὰς ἐξόδους των, διὰ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν καταστροφὴν τῶν πέριξ χωρίων) οἱ Ἀποκορωνιώται καὶ οἱ Σφακινοὶ ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς των Γέροντος Κωσταροῦ, Ἄντ. Σήφακα, Μαθ. Μυλωνογιαννάκη, Ἀναγν. Ἀλικαμπιώτου, Χριστοδοῦλου, Παυλῆ Μωράκη, Τζοντολάμπη, Καρκαθάτζου, Καβροῦ, τῶν ἀδελφῶν Γιανναρομιχάληδων, τῶν Καυκκιάδων, τῶν ἀδελφῶν

Παλεογεωρκάκηδων, Μπουγιουκαλάκη, Παπαδοπετράκη, καὶ ἄλλων. Οἱ Κεραμιανοὶ μετὰ τῶν Ἀποκορωνιωτῶν καὶ Σφακιανῶν κατέλαβον τὰς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Θερίσου καὶ πρὸς τὴν Δρακῶναν θέσεις· οἱ δὲ λοιποὶ τὰς πρὸς βορρὰν καὶ δυσμὰς.

Οὕτω αἰφνιδίως ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εὗρέθη ἀπέναντι ἰσχυροῦ ἀντιπάλου, ἐνῶ ἤλπιζεν ὅτι εἶχεν ἐνσπῆρει πανταχοῦ τὸν πανικὸν καὶ οἱ χριστιανοὶ εἶχον διασκορπισθῆ εἰς τὰς ἐπαρχίας των.

Ἡ ἔναρξις τῆς μάχης ἐδόθη διὰ συνθήματος καὶ ἤρχισεν ἐκατέρωθεν τὸ πῦρ ἀδιάκοπον. Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς τὴν περισσotέραν προσοχὴν του εἶχε στρέψει πρὸς τὴν θέσιν α' Ἀλιᾶ-κες», διότι ἐκεῖ ἐφαίνετο ἡ μεγκλητέρα δύναμις τῶν χριστιανῶν καὶ κατ' αὐτῆς συνεπῶς διηθύνοντο τὰ περισσotότερα πυρὰ τοῦ πυροβολικοῦ. Οἱ ἡμέτεροι εἶχον κατορθῶσει νὰ πλησιάσωσι τὸν ἐχθρὸν καὶ ἔβαλον κατ' αὐτοῦ ἀσφαλῶς. Ἐν τῇ στενοχωρίᾳ του ὁ τουρκικὸς στρατὸς προσεπάθησεν ἐξ ἐφόδου νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς χριστιανούς καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ὅμως ἐπανειλημμένας ἐφόδους τὰς ὁποίας ἔκαμεν. οὐδὲν κατόρθωσεν. Οἱ ἡμέτεροι ἐκράτησαν τὰς θέσεις των καὶ ἐξηκολούθησαν νὰ μάχωνται κρατερῶς ἀμυνόμενοι. Ἡ μάχη ἀρχίσασα τὴν πρωῒαν διήρκεσε μέχρι τῆς 3ης μ.μ. ὥρας, ὅτε ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς παρατηρήσας ὅτι εἰς μάτην ἀποδεκατίζει τὸν στρατὸν του, ἀφοῦ μάλιστα οἱ χριστιανοὶ ὀλονέν ἐνισχύοντο διὰ τῆς προσελεύσεως ἀνὰ πᾶσαν ὥραν νέων πολεμιστῶν, ὑπεχώρησε καὶ ἐκίνησε πρὸς τὴν ἀγοῦσαν εἰς Κεραμιά διὰ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν δῆμον τοῦτον καὶ καταστρέψῃ ὅλα αὐτοῦ τὰ χωρία. Εὐτυχῶς ἐπρόλαβαν οἱ ἡμέτεροι καὶ τοῦ ἀπέφραξαν τὴν ὁδὸν διὰ ταχυτάτης κινήσεως, τὸν ἠνάγκασαν δὲ νὰ τραπῆ πρὸς τὴν ὀροσειρὰν τῆς Μαλάξης καὶ νὰ στρατοπεδεύσῃ πάλιν πλησίον τοῦ πύργου.

Πόσοι ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν μάχην ταύτην τοῦ Θερίσου ἄγνωστον, διότι ὅλους τοὺς νεκροὺς καὶ τραυματίας παρέλαβεν ὁ

τουρκικός στρατός· κατὰ τὰς πληροφoρίας ἕμως αἵτινες ἀργότερον ἐλήφθησαν ἐκ Χανίων, τὰ στρατιωτικὰ νοσοκομεία τῶν Χανίων ἐπληρώθησαν ἀπὸ τραυματίας, δὲν ἐπῆρκουν δὲ οἱ ἰατροὶ τοῦ στρατοῦ νὰ τοὺς περιποιῶνται καὶ ἀπέθανον ἀρκετοὶ τραυματῖαι.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὡς ἐκ τῶν ὀχυρῶν θέσεων τὰς ὁποίας κατεῖχον ἐπληρώθησαν περὶ τοὺς εἴκοσι μόνον καὶ ἐφονεύθησαν δύο, ὁ γενναῖος Πατίλαρης ἀπὸ τὰ Μεσικλά τῆς Κυδωνίας καὶ ὁ Ἐμμ. Λουπάκης ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου.

* *

Ἄς μὴ φανῆ παράδοξον εἰς τοὺς ἀναγνώστας μας διατί καθ' ὅλας τὰς μάχας, ὁ ἀριθμὸς τῶν νεκρῶν καὶ τραυματιῶν εἶναι τόσοσ ὀλίγος παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τοῦτο εὐκόλως ἐξηγεῖται, ὅταν λάβῃ τις ὑπ' ὄψει, πρωτίστως, τὴν ἐπικρατοῦσαν δυσαναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν χριστιανῶν. Ἐπειτα οἱ Κρήτες τηροῦσιν ὅλως ἰδικὴν τῶν τακτικῆν κατὰ τὰς μάχας. Πρὸ πάσης τοιαύτης ὀχυρώνονται πρῶτον ἐπὶ θέσεων καταλλήλων, μάχονται ἀπὸ χαρῶν καὶ γινώσκουσιν τελείως τὴν τέχνην τοῦ πολεμεῖν, εἶναι δεινοὶ σκοπευταί, δὲν ἐκτίθενται δὲ ποτὲ ἄνευ λόγων εἰς τὰ ἐχθρικά πυρά. Ἐν ἀνάγκῃ ἀφίνοσιν τὰς θέσεις τῶν καὶ ὑποχωροῦσι καὶ ὅταν ἴδωσιν εὐκαιρον τὴν περίστασιν ἐπαναλαμβάνουσιν τὴν ἐπίθεσιν μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος καὶ φροντίζουσιν τοῦτο μόνον, πῶς νὰ εὐρίσκωνται πάντοτε πλησίον τοῦ ἐχθροῦ διὰ νὰ τὸν ἀποδεκτίζωσιν. Τοῦτο ἐπραξάν καὶ εἰς τὴν περίστασιν αὐτήν. Τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν φεύγοντα μετὰ τοῦ στρατοῦ του, ἠκολούθησαν κατὰ πόδας καὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν ἐνοχλῶσι διὰ συγῶν ἐπιθέσεων κατὰ τῆς ὀπισθοφυλακῆς.

Καθ' ὃδὸν ἐφόνευσαν ἀρκετοὺς τούρκους στρατιῶτας. Ἀπόδει

ξίς δὲ τρανή, ὅτι ὁ στρατός οὗτος εἶχεν ὑποστῆ σημαντικὰς ζημίας κατὰ τὴν μάχην ταύτην εἶναι, ὅτι ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους ἡμέρας ἔμεινεν ἀπρακτός ἐπὶ τῆς Μαλάξης, καίτοι οἱ ἡμέτεροι εὐρίσκοντο εἰς τοὺς Κάμπους εἰς πολὺ πλησίον δηλ. ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ θεὰ τόσου πολυαριθμοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκίνει τὴν ἐκπληξὴν παντός. Ὅλο τὸ μεταξὺ Μαλάξης καὶ Κοντοπούλων (χωρίον τῶν Κεραμῶν) ὄροπέδιον, ἦτο κεκαλυμμένον ἀπὸ στρατιῶτας.

Μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ εἰς Μαλάξαν, ἐπέστρεψαν οἱ περισσότεροι χριστιανοεῖς Θερίστον διὰ τὰ ἐνταφιάσουσιν τοὺς δύο ἡρωϊκῶς πεσόντας Παπίλαρην καὶ Ἐμμ. Λουπάκη. Καθ' ἣν ὁμως ὥραν ἐψάλλετο ἡ νεκρόςμιμος ἀκολουθία ἐν τῇ κυριολεκτικῶς βεβηλωθέντι χωρίῳ (διότι ὅλοι οἱ τάφοι εἶχον ἀνασκαφῆ, ἐντὸς δὲ τοῦ ναοῦ ὑπῆρχον σωροὶ ἀκαθαρσιῶν καὶ ἐξεπέπετο φρικώδης δυσψόδις) ἠκούσθησαν αἰφνιδίως μακρόθεν φωναὶ «Τοῦρκοι Τοῦρκοι!» Ὅλοι ἐπίστευσαν ὅτι ὁ τουρκικός στρατός ἐπιστρέφει εἰς τὰ ἴδια καὶ ἔσπευσαν καὶ ἀνῆλθον εἰς τὰ ὑπερθεὶν ὑψώματα, εἰς τὰ ὅποια παρετάχθησαν πρὸς μάχην. Αἱ φωναὶ ὁμως αἱ ἴδιαι ἐξηκολούθουν καὶ ὀλίγον βραδύτερον ἠκούσθησαν καὶ αἱ λέξεις «Τρεχάτε τρεχάτε!» οὐδεὶς ἐγνώριζε τί συμβαίνει, ἀνέλαθε δὲ ὁ Κορκίδης μετ' ἄλλων ὀπλαρχηγῶν Σελινιωτῶν καὶ Θερισικῶν, γνωρίζοντων τὸ ἔδαφος, τὰ σπεύσωσι καὶ πληροφορηθῶσι περὶ τῶν συμβαινόντων. Τὴν δὲ συνέβαιεν· ἐλατὸν πεντήκοντα ἐκλεκτοὶ καὶ ἀνδρεῖται τοῦρκοι στρατιῶται εἶχον σταλῆ ἐκ Χανίων πρὸς τὸ ἐν Θερίστῳ σταθμεῖον τουρκικὸν στρατόπεδον. Οἱ στρατιῶται δὲν ἐγνώριζον ὅτι ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἶχεν ὑποχωρήσει εἰς Μαλάξαν καὶ ἤρχοντο κατ' εὐθείαν ἀμέριμνοι. Τούτους περιεκύκλωσαν οἱ ἡμέτεροι κατὰ τὴν θέσιν «Καμπιά» πρὸς βορρᾶν τοῦ Θερίστου καὶ ἀφοῦ τοὺς προσεκάλεσαν τὰ παραδοθῆσι καὶ ἠρνήθησαν, συνήφθη κρατερὰ μεταξὺ τῶν μάχη κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφονεύθησαν πάντες. Ἐκ τῶν

χριστιανῶν ἐφονεύθησαν ὁ ὀπλαρχηγός Ἀνδρέας Μπολάνης, ὁ ἐκ Φερίσου Φιωτάκης καὶ ὁ Πεντάρης ἐξ Ἀγίας Εἰρήνης. Οἱ φονευθέντες τοῦρκοι στρατιῶται ἦσαν πάντες μεγαλόσωμοι καὶ ρωμαλατοὶ ἄνδρες, ἔφερον δὲ μεθ' ἐαυτῶν ἀρκετὰ πράγματα ἐπισκευᾶς κ.τ.λ. τὰ ὅποια παρέλαβον οἱ νικηταὶ καὶ τὰ μετέφερον εἰς Θέρισον, ὅπου τὰ διένειμαν ἀδελφικώτατα. Ἡ ἀμοιβὴ τῶν χριστιανῶν κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην δὲν ἦτο σχετικῶς εὐκαταφρόνητος, εἰς τοιαύτας μάλιστα περιστάσεις.

Ἐνῶ ὁ Μουσταφᾶς παρέμενεν εἰς Μαλλάξαν, οἱ ἡμέτεροι κατήλθον ἀπὸ τοὺς Κἄμπους καὶ προσέβαλον ἐν τμήμα τοῦ στρατοῦ του κατὰ τὴν θέσιν Στύλος καὶ Σταμνὰ ἀνατολικῶς τῆς Μαλλάξης. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἣτις ὑπῆρξε πεισματώδης ἐφονεύθησαν ἐκατέρωθεν σχετικῶς πολλοί. Μετὰ τὰς μάχας ταύτας οἱ Κισσαμίται καὶ Σελινιωταὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, διὰ νὰ προμηθευθῶσι τρόφιμα, τὰ ὅποια τοῖς εἰχλον ἐξαντληθῆ τελείως.

Ἐνταῦθα ἴσως γεννᾶται εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ ἀπορία διὰ τὸ ζήτημα τῶν τροφῶν· πῶς δηλ. ἕκαστος Κρῆς πολεμιστῆς ἠδύνατο νὰ φέρῃ μεθ' ἐαυτοῦ τρόφιμα τὰ ὅποια νὰ τὸν ἐπαρκέσουν, ἔστω καὶ διὰ τρεῖς μόνον ἡμέρας. Ὅσοι δὲν γνωρίζουν τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τῶν Κρητῶν, τὰς ἐξεις των, τὴν δίκαιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν διάγουσιν, τὴν σκληραγωγίαν των καὶ τὴν ἀντοχὴν εἰς πᾶσαν κακουχίαν, πολὺ δικαίως ἀποροῦσι.

Λοιπὸν ὁ Κρῆς μεταβαίνων εἰς τὸ στρατόπεδον, εἰς τὸ ὅποιον ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ τέσσαρας ἢ καὶ πέντε ἡμέρας, ἔκαμνε τὴν ἐξῆς προμήθειαν τροφίμων. Ἐντὸς σάκκου, (σακκουλιῶ) ἐξ ἐκείνων τοὺς ὁποίους ὄλοι οἱ χωρικοὶ Κρητῆτες φέρουσιν εἰς τὴν βράχην των, ἔθετεν τέσσαρα τὸ πολὺ καύκαλα παξιμαδί (καύκαλον ἀνεμάζουον οἱ Κρητῆτες τὸ ἡμισυ ἐνὸς ἄρτου εἰς δύο κεχωρισμένου) ὀλίγην ποσότητα τυροῦ καὶ ὀλίγας ἐλαίας. Μετὰ αὐτὰ ὁ σκληραγωγημένος ὁ Κρῆς διέρχεται τέσσαρας καὶ πέντε ἡμέ-

ρας, χωρὶς νὰ ἐκφέρῃ καμμίαν διαμαρτυρίαν πείνας. Διὰ τὴν ὑπόδησίν του, ἐν ᾗ περιπτώσει αὕτη ἐλάμβανεν ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἀνάγκην ἐπιδιορθώσεως, ἔφερον ἐντὸς τοῦ σάκκου σουβλὲ μὲ ὀργυιᾶν (κλωστὴν λινὴν τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦσι οἱ ὑποδήματοποιοὶ ῥάπτοντες τὰ ὑποδήματα) καὶ τεμάχια πετσιῶν. Τὸν σάκκον τοῦτον φέρει ἐπὶ τῆς ῥάχεως του ὁ Κρῆς πολεμιστὴς καὶ ὅταν βραδίῃ καὶ ὅταν ἡσυχάζῃ καὶ ὅταν μάχεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ καὶ ὅταν κοιμᾶται τὴν νύκτα.

*
*

Οἱ ἀναγνώσται ἴσως ἀποτεινῶσι πάλιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἐρώτησιν, τί συνέβαιεν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐν ταῖς Ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις τῶν τμημάτων Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου. Βεβαίως καὶ ἐκεῖ καθ' ἑκάστην συνεκροτοῦντο μάχαι αἱματηραὶ καὶ διεδραματιζόντο γεγονότα. ἄξια νὰ καταλάβωσι διακεκριμένην σελίδα εἰς τὴν Κρητικὴν Ἱστορίαν. Τὴν λεπτομερεῆν ὁμῶς ἀφήγησιν καὶ περιγραφὴν αὐτῶν δὲν ἀναλαμβάνομεν. Μόνον αὐτόπται μάρτυρες δύνανται νὰ ἐκθέσωσι ταῦτα καὶ τοιοῦτοι δὲν ὑπῆρξαν ἡμεῖς· συνεπῶς δὲν θὰ ἔλθωμεν νὰ πικρυσιάσωμεν ἀνκρηβείας εἰς τοὺς ἀναγνώτας μας· τὸ ἔργον ἀπόκειται εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ὀπλαρχηγοὺς τῶν τμημάτων τούτων μετὰ τὴν πεποιθήσιν δὲ ὅτι δὲν θὰ ἀφίσουν νὰ ῥιφθοῦν εἰς τὴν λήθην τόσον σπουδαῖα καὶ σοβαρὰ γεγονότα, ἡμεῖς μόνον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς θὰ ἀναφέρωμεν τὰ σπουδαιότερα τούτων.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου εἶχον ἀποβιβάσθῃ διὰ πλοιαρίου μικροῦ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Μυλοποτάμου (Αὐλοποτάμου) ὁ Κορωναῖος. Μόλις ἀπεβιβάσθη ἤθελεν ἀμέσως νὰ λάβῃ πείραν τῶν Κρητικῶν πολέμων καὶ ἤρχισε νὰ παρακινή τοὺς κατοίκους τοῦ τμήματος Ρεθύμνης, νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως Ρεθύμνης. Οἱ χριστιανοὶ παρέστησαν εἰς αὐ-

τὸν τὴν ἔλλειψιν πολεμοφοδίων ἐπαρκῶν καὶ ὄπλων ὑποφερτῶν, τὰ ὅποια ἀπητοῦντο διὰ νὰ ἐπιχειρήτωσι τοιαύτην ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Τούρκων, ὑπερεχόντων ὄχι μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ καὶ τὴν ποιότητα τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων. Τὰ ὀλίγα πολεμοφοδία τὰ ὅποια ἔχομεν, τῷ ἔλεγον, τὰ φυλάττομεν, ὅπως ἐμποδίζωμεν τοὺς τούρκους, ὡσάκις ἀποπειρῶνται νὰ ἐξέροχωνται τοῦ φρουρίου, διὰ νὰ καταστρέψωσι τὰ χωρία μας.

Ὁ Κορωνάιος ὅμως ἐπέμεινε καὶ οἱ Ρεθύμιοι φιλοτιμηθέντες ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης καὶ ἔφθασαν εἰς τὰ πρόθυρα αὐτοῦ. Οἱ τούρκοι ἐξήλθον καὶ ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν ὀρμητικώτατα, συνήθη δὲ μάχη λυσσώδης καὶ αἱματηρὰ κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κορωνάιος ἐκινδύνευσε νὰ συλληφθῆ ὑπὸ τῶν τούρκων. Τοῦτον ἔσωσε ἀπὸ βεβαίαν αἰχμαλωσίαν καὶ θάνατον ἴσως, ὁ ἀρχηγὸς Ρεθύμνης Γεώργιος Δασκαλάκης, χορηγήσας εἰς αὐτὸν τὴν ἡμίονόν του, τὴν ὁποίαν ἵππευσε καὶ οὕτω ἐσώθη. Ὁ Κορωνάιος ἔμεινεν ἔκπληκτος διὰ τέχνην τῶν Κρητῶν ὀθωμανῶν καὶ χριστιανῶν περὶ τὸ μάχεσθαι, ἔμεινε δὲ ἔκτοτε οὗτος ἐν Ρεθύμνῃ, διευθύνων μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν τὰ πολεμικὰ γεγονότα τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Κέντρον τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν τῶν χριστιανῶν τῆς Ρεθύμνης ἦτο ἡ Ἱερὰ Μοῦ ἢ τοῦ Ἀρκαδίου.

*
**

Ἄλλ' ὅς ἐπκνέλωμεν ἤδη εἰς τὸν ἐν Στύλῳ καὶ Σαμονᾷ τῆς Μαλακίης ἐστρατοπεδευμένον τουρκικὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν.

Μετὰ τὰς μάχας τὰς ὁποίας ἀνερέξαμεν ἀνωτέρω, ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐκίνησε μεθ' ὅλης αὐτῆς τῆς στρατιᾶς πρὸς τὴν στρατηγικὴν θέσιν τοῦ Ἀποκαρώνου Βρύστεις· οἱ ἡμέτεροι ἐστρατοπεδευμένοι εἰς τοὺς Κάμπους τῆς Κυδωνίας ἐκίνησαν καὶ αὐ-

τοὶ τὴν τρίτην (3) Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους διὰ τὴν ἐπαρ-
χίαν τοῦ Ἀποκορώνου καὶ κατέλαβον τὰς παρὰ τὸ χωρίον Με-
λιδόνι θέσεις. Ἐκεῖ ὅταν ἐφθασεν ὁ στρατός, ἐπετέθη κατ' αὐτῶν,
ἵνα τοὺς ἐκτοπίσῃ· δὲν τὸ κατόρθωσεν ὁμῶς, διότι οἱ χριστιανοὶ
ἀντέταξαν κρατερὰν ἀμυναν καὶ παρέμενον εἰς τὰς θέσεις των
καίτοι ἦσαν κατὰ κάποι καὶ εἶχον ἀνάγκην τροφίμων, ἀφοῦ ἀνέ-
μενον ὅτι τὴν πρώτην θὰ ἐπετίθετο ἐκ νέου κατ' αὐτῶν ὁ τουρ-
κικὸς στρατός.

Δευτέραν ὁμῶς ἐπίθεσιν δὲν ἐπεχείρησε τὴν ἐπομένην ὁ Μου-
σταφᾶ πασᾶς, τὸ μὲν διότι εἶδεν, ὅτι αἱ θέσεις τὰς ὁποίας κα-
τεῖχον ἦσαν ὄχυραί, τὸ δὲ διότι ἠλπίζεν ὅτι ὕστερον ἀπὸ τόσας
ἡμέρας θὰ εἶχον ἀνάγκην τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ θὰ διε-
σκορπίζοντο μόνοι των. Οὐδεὶς ὁμῶς τῶν χριστιανῶν ἀνεχώρη-
σεν. Ἐγραψαν οἱ ὀπλαρχηγοὶ εἰς τὰ διάφορα χωρία, νὰ τοῖς ἀπο-
σταλῶσι τροφαὶ ἐπαρκεῖς, ὅπερ καὶ ἐγένετο, καὶ νὰ σπεύσωσι
ὅσο τὸ δυνατόν περισσότεροι πολεμισταί, διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ
ἀποκρούσωσι τὸν ἐπιτιθέμενον ἐχθρόν. Ἐν τῷ μεταξύ κατέφθα-
σαν ἐκεῖ καὶ οἱ Σελινιώται καὶ Κισσαμῖται ὑπὸ τοὺς ἀρχη-
γούς των,

Τὴν 5 Ὀκτωβρίου ὁ τουρκικὸς στρατός ἐπανέλαβε τὴν ἐπίθε-
σιν κατ' αὐτῶν ὀρμητικώτερον παρὰ ὅσον ἠλπίζετο.

Αὐτοὶ οἱ ἀξιωματικοὶ ξιφῆρεις ἐκτύπων τοὺς στρατιώτας καὶ
τοὺς ὄθουν πρὸς τὰ ἐμπρός, ὁ δὲ στρατηγὸς Ἰσμαήλ πασᾶς (ἔτε-
ρος οὗτος τοῦ γενικοῦ Διοικητοῦ Ἰσμαήλ πασᾶ πρὸ τῆς ἐλεύ-
σεως τοῦ Μουσταφᾶ) διέτρεχεν ἑπιππος τὰς τάξεις τοῦ στρα-
τοῦ, ἐκτεθειμένος εἰς τὰ πυρὰ τῶν χριστιανῶν, καὶ ἔδιδε
τὰς καταλλήλους ὁδηγίας καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς στρατιώτας.
Κατὰ τὴν μάχην ταύτην, ἣτις διήρκεσεν ἀπὸ πρωῒς μέχρι τῆς
3ης μ.μ. ὥρας, ἐφονεύθησαν πολλοὶ τοῦρκοι στρατιῶται, διότι
εἶχον ἀναγκασθῆ ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν των, νὰ ἐκτεθῶσι εἰς τὰ
χριστιανικὰ πυρὰ, ὡς καὶ ἀξιωματικοί. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἰσμαήλ

πασᾶς ἐπληρώθη καὶ ἐπέθανεν ἀκολούθως ἐκ τοῦ τραύματος εἰς Χανία.

Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐφρονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν ἀρκετοὶ ὧν τὰ ὀνόματα ἀδυνατοῦμεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα μὴ ἐνθυμούμενοι αὐτά. Μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς μετέβη καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς τὸ χωρίον Νίπος καὶ ἤρχισεν ἐκεῖθεν τὴν καταστροφὴν τῶν χωρίων. Ἦτο λυπηρὸν τὸ θέαμα καὶ σπαραξικάρδιον, νὰ βλέπῃ τις τὰς οἰκογενεῖς νὰ σπεύδωσι ὅπως σωθῶσιν εἰς τὰ ὄρη, νὰ φέρωσι μαζὺ των αἱ γυναῖκες τὰ ἀνήλικα τέκνα των, αἱ κόραι νὰ σύρωσι τὰς γραίας μητέρας των καὶ τοὺς ευφλοῦς γέροντας πατέρας των, νὰ ὀδηγῶσι ζῶα, νὰ φέρωσι τροφὰς πρὸς συντήρησίν των, καὶ νὰ ἀφίνωσιν ὀπισθεν τὰς οἰκίας των πλουσίας εἰς πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ περιλάβῃ ὁ οἶκος ἐνὸς κτηματίου Κρητός, διὰ νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸ πῦρ τοῦ κατακτητοῦ.

Διὰ τὰς τοιαύτας ὅμως τραγικὰς σκηναῖς καὶ φοβεράς καταστροφὰς ἀπαιτοῦνται ὁλόκληροι τόμοι βιβλίων διὰ νὰ τὰς περιλάβωσι ἐν γενικαῖς μόνον γραμμαῖς.

Κατὰ τὴν 1ην Ὀκτωβρίου εἶχεν ἔλθῃ εἰδήσις ἐκ Σφακίων ὅτι ὁ Ἰωάννης Ζυμβρακκάκης ἀπεδιβάσθη εἰς τὸ Λουτρὸν, λιμένα τῆς ἐπαρχίας ταύτης, φέρων μαζὺ του ἀρκετὰ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ πυροβόλα τινα καὶ ἀκολουθούμενος ὑπὸ 60 ἐθελοντῶν. Ἡ εἰδήσις ἐπροξένησε μεγάλην χαρὰν, τόσον διὰ πολεμοφόδια τῶν ὁποίων εἶχον μεγάλην ἔλλειψιν, ὅσον καὶ διὰ τὰ πυροβόλα (τὰ ὁποῖα ὅμως ἀκολούθως ἔμειναν ἄχρηστα).

Προχωρῶν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς καὶ καταστρέφων πᾶν τὸ προστυχόν, ἔφθασεν εἰς τὴν στρατηγικὴν θέσιν τῶν Βρυσῶν ὅπου καὶ ἐστρατοπέδευσε. Ἐκεῖ εἶχε πλέον ὁ στρατός του ὅλας τὰς ἀνέσεις, διότι νερὰ ὑπῆρχον ἄφθονα καὶ ἡ θέσις ἦτο ὀχυρωτάτη καὶ ὅλως ἀκατάλληλος δι' ἀνταρτικὸν στρατόν, νὰ προσέλθῃ καὶ συνάψῃ μάχην, ἀπέναντι τόσῃς ἰσχυρᾶς δυνάμεως. Οἱ χριστιανοὶ

ἤρχισαν νὰ κατέρχωνται εἰς τὸ χωρίον Βαφέ, μίαν ὄρην μακρὰν τῶν Βρυσῶν, πολὺ ὀλίγοι ὅμως, διότι οἱ μὲν Ἀποκορωνιῶται κατεγίνοντο νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ παρακείμενα ὄρη καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων. οἱ δὲ Σφακιανοὶ ἔσπευσαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν των, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν καὶ αὐτοὶ τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἀσκύφου χωρία, ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο, μήπως ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς εἰσβάλη καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν των διὰ νὰ τὴν καθυποτάξῃ καὶ τὴν ἐξολοθρεύσῃ.

* * *

Κατὰ τὴν 11ην τέλος τοῦ αὐτοῦ μηνὸς κατῆλθε καὶ ὁ Ἰωάν. Ζομβρακιάκης ἐκ Σφακίων, ἔχων μετ' ἑαυτοῦ τοὺς ἐθελοντάς καὶ περὶ τοὺς διακοσίους Σφακιανούς, ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν χωρίων των (οἱ Σφακιανοὶ δὲν εἶχον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγῶνος γενικὸν ἀρχηγόν), ἔφθασαν ἐπίσης αὐθημερόν καὶ ἰσαριθμοὶ περὶ τοῦ Ἀποκορωνιῶται, πρὸς τὸ ἑσπέρας δὲ ἐκ Σελίνου ὁ Κριάρης καὶ Κορκίδης, ἐκ Κυθωνίας ὁ Χατζῆ Μιχάλης, Ἀναγ. Μάντακας καὶ ἐκ Κισσάμου ὁ Α. Σκακλίδης καὶ Γιαννουδοβαρδάκης πάντες μὲ ἀρκετοὺς πολεμιστάς.

Ὅλοι οἱ συναθροισθέντες πολεμισταὶ ἐν ὕλῃ ἀνῆρχοντο εἰς ὀκτακοσίους περίπου, δύνამις ἀνεπαρκῆς νὰ ἀντιμετοπίσῃ ἐχθρὸν ἐκ τριάκοντα καὶ πλέον χιλιάδων. Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐφαίνετο ἐκ τῶν κινήσεων τοῦ ὑπ' αὐτὸν στρατοῦ, ὅτι παρεσκευάζετο διὰ πολεμικὴν τινὰ ἐπιχείρησιν. Ἐστειλεν ἰππεῖς καὶ ἔκαμνεν κατοπτεύσεις εἰς διάφορα σημεῖα καὶ ἐν γένει πυρετώδης κινήσεις ἐπεκράτει εἰς ὅλο τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον. Τοῦτον παρηκολούθουν μετὰ προσοχῆς οἱ χριστιανοὶ, μέχρις οὗ τέλος ἐβεβαιώθησαν ὅτι εἶχεν ἀπόφασιν νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτῶν. Προσεκάλεσε τότε εἰς πολεμικὸν Συμβούλιον τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ

ὄπλαρχηγούς ὁ Ζυμβρακῆκης καὶ ἀπεφασίσθη, ἐπεὶ δὴ τὸ ἔδαφος ἦτο ὅλως ἀκατάλληλον, διὰ τὰ ἀντιστῶσι τόσον ὀλίγοι χριστιανοὶ ἐναντίον τόσοῦ στρατοῦ, καὶ ἀποσιρῆθῃσι τοῦ χωρίου. Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ὅμως εἶχε πληροφορηθῆ περὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ζυμβρακῆκη καὶ φοβούμενος μήπως, ἂν ἀναβάλῃ τὴν ἐπίθεσιν, συγκεντρωθῶσι περισσότεροι χριστιανοὶ, ἔσπευσε τὴν κατ' αὐτῶν ἐπίθεσιν. Οἱ ἡμέτεροι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην περιέπεσον εἰς ἀσύγνωστον σφάλμα ἐξ ἀκατανόητου φιλοτιμίας. Ἀντὶ μὲ τοῦ πρώτου πυροβολισμοῦ καὶ ἀποσιρῆθῶσιν, ὡς εἶχεν ἀποφασισθῆ, ὤρμησαν πρὸς τὰ ἐμπρός, προηγηθέντος τοῦ Κριαῆρη καὶ κατέλαβον, ἕκαστος ὅπως ἠδυνήθη, θέσεις κάτωθεν τοῦ χωρίου. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπετέθη ὀρμητικώτατος καὶ ἤρχισε πῦρ ἀδιάκοπον ἐκατέρωθεν, συμμετέχοντος καὶ τοῦ πυροβολικοῦ. Πανταχόθεν σχεδὸν εἶχον πολιορκηθῆ οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ μόνον μία μικρὰ δίοδος τοῖς εἶχεν ἀφεθῆ πρὸς ὑποχώρησιν καὶ τοῦτο βεβαίως ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ἐχθροῦ, διότι ἄλλως θὰ καταλαμβάνετο καὶ αὕτη καὶ θὰ συνελαμβάνοντο πάντες αἰχμάλωτοι.

Ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ταύτης, ἣτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο περὶ ὥρας, ὑπῆρξεν ἡ ἄτακτος ὑποχώρησις καὶ φυγὴ τῶν ἡμετέρων. Κατ' αὐτὴν μεταξὺ πολλῶν ἄλλων ἐφρονεύθησαν ὁ Ἰωακεῖμ Καλαμακρίδης ἱερομόναχος ἐκ Σελίνου καὶ οἱ μετὰ τοῦ Ζυμβρακῆκη κατελθόντες ἐξ Ἑλλάδος ἐθελονταὶ ἀξιοματικοὶ Πάικος καὶ Βαρνάβας. Ἐπίσης συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ὁ Μάνος καὶ ὁ Βαρδιδῆς, οἵτινες ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπουθεν μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ καὶ κατόπιν πολλῶν μέσων ἀφῆθησαν ἐλεύθεροι. Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην παρ' ὀλίγον καὶ συλληφθῆ καὶ ὁ Παρθένιος Περίδης, διότι ἔμεινε τελευταῖος εἰς τὸ χωρίον Βαφῆ, κατώρθωσεν ὅμως χάριν εἰς τὴν ὠκυποδίαν του καὶ τὸν ἑαυτὸν του καὶ σώσῃ καὶ ἓνα ἀξιοματικὸν τοῦ Ζυμβρακῆκη, ὅστις εἶχεν ἀποκάμει ἐκ τοῦ κόπου καὶ ἐκάθητο ὄπισθεν

μιας πέτρας, άνωθεν τοῦ χωρίου, μὴ γνωρίζων ὅτι αἱ τοῦρκοι εὐ-
 ρίσκονται τόσον πλησίον. Τοῦ ἀνήγγειλε τὸν κίνδυνον τὸν ὅποιον
 διέτρεχεν. οἱ Τοῦρκοι ἀπεύχον μόλις ἑκατὸν βήματα, καὶ τότε
 ἠγέρθη καὶ ἀνεχώρησε μετ' αὐτοῦ. Ὀλίγον μακρὰν τοῦ χωρίου
 ὁ Περίδης εὔρεν ἀδέσποτον τὴν ἡμίονον ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦσαν
 φορτωμένα τὰ φυσίγγια τὰ ὅποια εἶχε φέρει ὁ Ζυμβρακάκης.
 Ἡ ἡμίονος ἦτο δύστροπος καὶ ὁ ὁδηγὸς αὐτῆς ἠναγκάσθη νὰ
 τὴν ἐγκαταλείψῃ διὰ νὰ σωθῇ. Ὁ Παρθένιος προσεκάλεσε τὸν
 πλησίον αὐτοῦ βαδίζοντα Τιρτίρην ἐκ Περβολίων νὰ λάβωσι
 μαζύ των τὴν ἡμίονον, διὰ νὰ μὴ ἀπολεσθῇ τὸ πολύτιμον φορ-
 τίον τὸ ὅποιον ἔφερεν, ἢ ἀπόπειρά των ὅμως ἀπέτυχε, διότι τὸ
 φορτηγὸν ζῶον δὲν ἐβάδιζεν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ τὸ ἐγκατα-
 ταλείψουν καθ' ἣν στιγμὴν οἱ τοῦρκοι εἶχον πλέον καταφάσῃ
 καὶ κατέσχον τὰ πολεμοπόδια. Δύο λεπτὰ ἂν παρέμενον ἀκόμη,
 θὰ συναλαμβάνοντο αἰχμάλωτοι ἢ θὰ ἐφονεύοντο, πρᾶγμα τὸ ὅ-
 ποιον ἄλλως τε ἐνδεχόμενον νὰ ἐπάθαινον ἂν μὴ οἱ πρῶτοι
 τοῦρκοι, οἵτινες κατέφθασαν, ἐφίστων ἔλην τὴν προσοχὴν των ἐπὶ
 τοῦ φορτίου τῆς ἡμίονου τὸ ὅποιον ἐξέλαβον ὡς λάφυρα πολυ-
 τιμα.

* *
*

Τοιοῦτον λυπηρὸν πέρας, διὰ τοὺς Χριστιανούς εἶχεν ἡ μάχη
 αὕτη τοῦ Βαφέ, χάρις εἰς τὴν μὴ ὄριμον σκέψιν τῶν ὀπλαρχη-
 γῶν, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν περὶ τὴν φιλοτιμίαν των, νὰ μὴ ἀκολου-
 θήσῃσι τὴν ἀρχικὴν σκέψιν τῆς ὑποχώρησεως ἐκ τοῦ ἀκατα-
 λήλου καὶ κινδυνώδους τούτου ἐδάφους, ἀφοῦ ἐγνώριζον πόσον
 μεγάλην ἐθνηρικὴν δύναμιν εἶχον ἀπέναντί των. Ἐὰν ἀπεσύ-
 ροντο εἰς τὰς ἄνωθεν τοῦ χωρίου ἀνωμάλους θέσεις, τὸ ἀποτέ-
 λεσμα τῆς μάχης δὲν θὰ ἦτο οἷον ὑπῆρξε, ἢ καὶ ἂν ἠττῶντο ὅ-
 περ τὸ πιθανώτερον, ἢ ὑποχώρησις θὰ ἐγίνετο μὲ ἄνεσιν καὶ

οὔτε θὰ ἐφρονέοντο τόσοι χριστιανοί, οὔτε θὰ συνελαμβάνοντο οἱ προσηθέντες δύο αἰχμάλωτοι. Πρὸς τούτοις, ὁ ἐχθρὸς θὰ ὑφίστατο τοῦλάχιστον ἑξήμις τινος, ἐνῶ κατὰ τὴν διεξαχθεῖσαν μάχην ἐλάχιστα σχετικῶς ἔπαθε.

Τὴν γενναιοῦτητα ἦν ἐπέδειξαν κατὰ τὴν μάχην ταύτην οἱ ἡμέτεροι δὲν δύναται κανεὶς νὰ διαμφισθητήσῃ, ἀλλὰ μήπως ἡ γενναιοῦτης τῶν Κρητῶν δὲν ἦτο γνωστὴ πρότερον καὶ ἔπρεπε νὰ καταδειχθῇ καὶ ἐπισημοποιηθῇ καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην; Οἱ τῆδε κακέτισε διασκορπισθέντες κατὰ τὴν ἄτακτον φυγὴν ἤρχισαν ἀκολούθως νὰ συναθροίζονται εἰς τὸν μίαν ὄραν ἀπέχοντα ἀπὸ τοῦ Βαφῆ Μελισσόκηπον τοῦ Κωσταροῦ. Ἐκεῖ ὅταν ἕκαστος κατέφθανε διερωτᾶτο μετὰ τῶν ἄλλων περὶ τῶν τῆς μάχης, διότι ἕκαστος ἐνόμιζε τὸν συμπολεμιστὴν του φονευέντα. Ἄφοῦ πάντες συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἀνεχώρησεν μετὰ τοῦ Ζυμβρακάκη καὶ μετέβησαν εἰς τὸ χωρίον τῶν Σφακίων Ἀσκύφου, κατυρεῖς καὶ λυπημένοι καὶ συσχεπτόμενοι περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐκεῖ ὅμως εὔρον ἄλλην ἐνόχλησιν, εὔρον τὰς ἀντιδράσεις κατὰ παντός πολεμικοῦ σχεδίου τοῦ Τζιριντάνη, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο κεκηρυγμένος ἀναφαιδὸν κατὰ τοῦ ἀγῶνος καὶ διετέλει εἰς στενάς σχέσεις μετὰ τῶν Διοικητῶν, διότι οὕτω ἤθελε νὰ ἐκδικηθῇ τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μανουσογιαννάκη μετὰ τῆς ὁποίας εὕρισκετο εἰς διάστασιν καὶ εἶχεν ἔλθῃ πολλάκις εἰς ἔριδας.

Ὅχι δὲ μόνον αὐτὸς δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς συνεπαρχιώτας του εἶχε προσελκύσῃ πρὸς τὸ μέρος του καὶ πάντοτε ἐφρόντιζε νὰ παρεμβάλλει προσκόμματα εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐπίστευεν ἴσως ὅτι ἡ ἐπανάστασις θὰ ἔπιπτε ταχέως καὶ οὗτος ἤθελε βραβευθῇ καὶ ἀνταμειφθῇ ἐπαρκῶς διὰ τὰς ἐκδουλεύσεις του πρὸς τὴν τουρκικὴν διοίκησιν· ἠπατήθη ὅμως καὶ ἠναγκάσθη τότε νὰ εἴπῃ δημοσίᾳ ὅτι εἰς ἄλλην περίστασιν θὰ εἶναι αὐτὸς ὁ πρῶτος ἐπα-

νασιάτης. Δέν ἐπέζητην ὁμοίως ὁ ἀτυχῆς ἐπὶ πολὺ, διότι ἀπέθανεν ἀπὸ τὴν λύπην του, τόσον διότι τὸν περιεφρόνον χριστιανοὶ καὶ ὀθωμανοὶ καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ συνεπαρχιωῦται του, ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Ὄθωμανικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὸ πρόσωπον του, ἣτις ὅταν ἀπεκατεστάθησαν τὰ πράγματα διώρησεν εἰς τὰς καλλιτέρας δημοσίας θέσεις, πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς, ἐκείνους οἵτινες διέπρεψαν ὡς ἐπαναστάται τοὺς δὲ ὑπηρέτησαντας αὐτὴν ἀπελάκτισεν ἀσπλάγχχνως.

Διὰ τὸν Τζιριντάνην λέγουν πολλοὶ ὅτι ὡς ἄνθρωπος δέν ἦτο κακός. Δέν ἀρνούμεθα τὸ τοιοῦτον· εἰς τὴν περίστασιν ὁμοίως ταύτην δέν δυνάμεθα νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἔσφαλε μεγάλως. Ἰσως εἶχεν αὐτὸς ἄλλας προβλέψεις καὶ ἄλλα σχέδια· ὅταν ὁμοίως εἶδεν ὅτι ὀλόκληρος ἡ πατρίς του ἐξηγέρθη κατὰ τοῦ κατακτητοῦ καὶ ὕψωσε τὴν σημασίαν τῆς Ἐλευθερίας ὥφειλε νὰ σπεύσῃ καὶ αὐτὸς νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὰς πτυχὰς αὐτῆς.

Τὸ χωρίον Ἀσκύφου, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον ἀνέλθει οἱ ἐπαναστάται μετὰ τὸ ἀτύχημα τοῦ Βαφὲ κεῖται ἐπὶ ἐκτεταμένου ὄροπεδίου, καταφύτου ἀπὸ ἀμπέλους καὶ ἄλλα καρποφόρα δένδρα. Κατοικεῖται ὑπὸ διακοσίων περίπου οἰκογενειῶν καὶ εἶνε διηρημένον εἰς πολλὰς συνοικίας ἀποτελοῦσας μικρὰ χωρία ἕκαστον τῶν ὁποίων ἔχει καὶ ἰδικιτέραν ὀνομασίαν. Εἰς τοῦτο ὡς καὶ εἰς ἄλλα χωρία τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας εἶχον καταφύγει αἱ περισσότεραι οἰκογένειαι τοῦ Ἀποκορώνου.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς γνωρίζων τοῦτο ἐδράξατο τῆς περιστάσεως νὰ κυριεύσῃ ἀμαχητὶ τὰ Σφακιά. Ἐστειλε πρὸς τοῦτο τὸν ἀρχαῖον φίλον του καὶ σύμβουλον τῶν Σφακίων Ἀνδρέαν Κοπάσσην, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχε μείνη μετὰ τῶν τούρκων, καὶ ἀπήτησε ἀπὸ τοὺς Σφακκιανούς ὑποταγὴν ἐὰν ἤθελον νὰ μὴ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν των με ἐχθρικός διαθέσεις.

Οἱ Σφακκιανοὶ εὐρέθησαν εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν, ὁ χειμὼν εἶχεν ἀρχίσει τὰς ἡμέρας ἐκείνας βαρύτατος, αἱ οἰκογένειαι τῶν

ὡς καὶ αἱ καταφυγεῖσαι ἐξ Ἀποκορώνου, εὐρίσκοντο εἰς τὰ διάφορα χωρία· ὁ Τζιριντάνης ἐξ ἄλλου συνεννοημένος μετὰ τοῦ Κοπάση καὶ ἄλλων τινων ἀπετέλουν ἐν μέγα ἐμπόδιον καὶ ἀπεφάσιζαν νὰ προσποιηθῶσιν ὑποταγὴν. Ἀπέστειλαν λοιπὸν πρὸς τὸν Μουσταφᾶ πασᾶ, διακείμενον εἰς τὸ Νίπος τοῦ Ἀποκορώνου, προκρίτους ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων χωρικῶν τῆς Ἐπαρχίας διὰ νὰ δηλώσωσι πρὸς αὐτὸν ὅτι ἡ ἐπαρχία των ὑποτάσσεται. Ὁ ταῦρκος πασᾶς τοὺς ἐδέχθη εὐγενῶς καὶ τοὺς παρέθεσε καὶ πλοῦσιον γεῦμα. Ἀκολουθῶς τοὺς ἄφησε νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν των, εἰπὼν πρὸς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των τὰ ἐξῆς :

« Πηγαίνετε εἰς τὴν ἐπαρχίαν σας καὶ κάθεστε ἡσυχῶν· μὴ ἀκούετε τοὺς κατεργαρέους τῆς Ἑλλάδος, διότι θὰ ἀφανισθῆτε χωρὶς νὰ ὀφεληθῆτε τίποτε. »

Ὅταν ἐπέστρεψαν οἱ ἀπεσταλμένοι καὶ ἀνεκοίωσαν τοὺς λόγους τοῦ Μουσταφᾶ, ἀμέσως ὁ Τζιριντάνης καὶ ὁ Κοπάσης εἶπον ὅτι, ἀφοῦ ἡ ἐπαρχία των ὑπετάχθη, πρέπει καὶ οἱ ἐκ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν εὐρισκόμενοι ἐν Σφακκίαις ἐπαναστᾶται ν' ἀπέλθωσιν, ἵνα μὴ ἐνοχοποιηθοῦν τὰ Σφακκιά, ὅτι διατηροῦν καὶ ὑποστηρίζουν τοὺς ἐπαναστάτας.

Εἰς τὴν πρότασιν ὅμως ταύτην τῶν περὶ τὸν Τζιριντάνην καὶ Κοπάση ἄλλοι Σφακκίανοι ἀντετάχθησαν. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπικολούθησε ἡ ἐπομένη μεγάλη σύγχυσις καὶ ταραχὴ, ἕνεκα τοῦ ἐξῆς περιστατικοῦ. Ἡ βροχὴ ἣτις ἔπιπτε ἦτο τόσον ὀχθηδαία, ὥστε οὔτε ἀπὸ ἀποστάσεως εἴκοσι βημάτων ἠδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὰ ἀντικείμενα. Αἰφνηδῶς διεδόθη ὅτι τουρκικὸς στρατὸς ἐφθασεν ἀπέναντι τοῦ Ἀσκύφου. Οἱ πολεμισταὶ κατατράχθησαν διότι ἠδυνάτουσαν νὰ ἀντιταχθῶσι κατὰ τοῦ ἐπερχομένου ἐχθροῦ ὑπὸ τοιαύτην βροχὴν μὲ ὄπλα διὰ πυρολίθων (τὰ κοινῶς λεγόμενα ἐν Κρήτῃ ἀνύχια) ὅπως ἄχρηστα καθιστάμενα, καὶ ἤρχισαν νὰ φεύγουν τῆδε κακῆσε. Τοῦτο ἐπίστευσε καὶ αὐ-

τὸς δὲ Ζυμβρακάκης καὶ ἀπέστειλεν ἕνα τῶν ἱξιωματικῶν του, νὰ μεταβῆ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὅπου ἦσαν τὰ πολεμοφοῦδια καὶ τὰ ἀνατινάξῃ εἰς τὸν ἀέρα, διὰ νὰ μὴ περιέλθωσιν εἰς χεῖρας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Τοῦτον ἠμπόδισε ὁ Παρθένιος Περίδης, παραστήσας εἰς αὐτὸν τὸ ἀδύνατον τῆς εἰσβολῆς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν τοιαύτῃ ὥρᾳ. Πρότεινε νὰ σταλῶσιν ἄνδρες εἰδήμονες τοῦ τόπου καὶ ἐξακριβώσωσι πρῶτον τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀκολουθῶν νὰ γίνῃ σκέψεις περὶ τοῦ πρακτέου· τοῦτο καὶ ἐγένετο, ἀπεδείχθη δὲ ἀνακριθῆς ἡ κυκλοφορήσασα αἰφνηδῶς διάδοσις.

Ἡ φήμη ὅμως διέτρεξεν ὡς ἀστραπὴ ὀλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν, μεταδοθεῖσα ἀπὸ τοὺς πρῶτους φυγόντας ἐξ Ἀσκήφου, καὶ αἱ οἰκογένειαι ἐγκατέλειψαν τὰς οἰκίας των καὶ ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὄρη. Μόλις πρὸς τὸ ἐσπέρας ἐβεβαιώθη, ὅτι ἦτο ψευδής καὶ ἐπέστρεψαν ὅλοι εἰς τὰς κατοικίας των. Εἶχον ὅμως ὑποφέρει τὰ πάνδεινα διότι ἔφρουγον πρὸς τὰ ὄρη ὑπὸ ραγδαιοτάτην βροχὴν.

Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας περὶ τὴν δεκάτην ὀγδόην (18) Ὁκτωβρίου εἶχε καταπλεύσῃ εἰς Ἐμπρόσγιαλον, πρωτεύουσαν τῶν Σφακιῶν, ἀτμόπλοιον ἐξ Ἀθηνῶν κομίζον ἄλευρα καὶ διπυρίτην. Ὁλίγους μόνον σάκκους εἶχεν ἀποβιάσῃ καὶ παρουσιάσῃ ὁ Τζιριντάνης καὶ διεβεβαίωσε τὸν πλοίαρχον ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔπεσε, συνεπῶς εἶναι περιττὴ ἡ ἀποβιάσις τοῦ φορτίου. Τοὺς λόγους τοῦ Τζιριντάνη ἐπεβεβαίωσε καὶ εἰς τῶν ἐθελοντῶν ὅστις ἔχε φύγει ἐξ Ἀσκήφου κατὰ τὴν γενομένην σύγχυσιν. Περὶ κάλεσε τὸν πλοίαρχον καὶ τὸν παρέλαβεν ἐντὸς τοῦ ἀτμοπλοίου ὅπου καὶ διηγήθη εἰς αὐτὸν ὅσα δῆθεν εἶδε καὶ ἤκουσε. Τὴν προσποιητὴν τῶν Σφακιανῶν ὑποταγὴν εἰς τὸν Μουταφᾶ πασᾶ, παρέστησεν ὡς ἀληθῆ καὶ οὕτω ὁ ἐπιπόλαιος πλοίαρχος ἐπέισθη καὶ διακόψας τὴν ἐκφόρτωσιν τῶν ἀλεύρων ἀνεχώρησε.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὑπῆρχε με-

γάλη ἔλλειψις ἄρτου εἰς τοὺς ἐν Ἀσκύφῳ εὐρισκομένους ἐπαναστάτας τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν Κυδωνίας, Κισσάμου, καὶ Σελίνου ὡς καὶ εἰς τοὺς περὶ τὸν Ζυμβρακάκη ἐθελοντάς.

Διὰ τοῦτο καὶ ἀπεστάλη ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα ἀνδρῶν εἰς Ἐμπρόσγιαλον πρὸς τιμωρίαν τοῦ Τζιριντάνη καὶ παραλαβὴν τῶν ὀλίγων σάκκων οἵτινες εἶχον ἀποβιβασθῆ. Ὅταν οὗτοι ἐφθασαν οἱ σάκκοι τῶν ἀλεύρων δὲν εἶχον ἀκόμη παραληφθῆ ὑπὸ τοῦ Τζιριντάνη καὶ τοὺς παρέλαβον, εἰς τὴν τιμωρίαν ὅμως αὐτοῦ ἀπέφυγον νὰ προβῶσι, πρὸς ἀποφυγὴν ἐμφυλίου πολέμου, διότι καὶ αὐτὸς εἶχε περὶ ἑαυτὸν ἀρκετοὺς ὄπαδους συγγενεῖς του καὶ μὴ.

Καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ ἐξάρωμεν ἐναυθὰ τὴν γενναϊοδωρίαν τοῦ ἐν Ἀσκύφῳ Παύλου Μωράκη· οὗτος εἶχε κτήματα μεγάλα εἰς τὸ ἐν Ἀποκορώνῳ χωρίον Κουρνᾶ καὶ βλέπων πόσον ὑπέφερον οἱ ἐν Σφακίοις ἐπαναστᾶται, ἔσπευσε εἰς τὸ χωρίον καὶ ἐκόμισε τέσσαρα φορτία ἀλεύρου ἐκ τῆς ἰδιαίτης του ἀποθήκης. Διὰ τῆς ποσότητος ταύτης καὶ τῆς κομισθείσης ἀπὸ Ἐμπρόσγιαλον οἱ ἐπαναστᾶται καὶ οἱ ἐθελονταὶ ἐξοικονομήθησαν καὶ ἐμετρίασαν ὀλίγον τὴν πείναν, ἣτις τοὺς κατεῖχεν ἐπὶ δύο ὀλοκλήρους ἡμέρας.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω τὰ ὅποια διηγήθημεν, τῆς καταστροφῆς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπιφέρει εἰς τόσα χωρία τῶν ἐπαρχιῶν Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου καὶ τῆς προσποιητῆς ὑποταγῆς τῶν Σφακιανῶν, τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ὡς ἀληθῆ, ἔσπευσε νὰ ἐξαγγεῖλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ Εὐρώπην διὰ τῶν ἐν Χανίοις Προξένων, ὅτι κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐπελήφθη τοῦ ἔργου τῆς τακτοποιήσεως τῶν τῆς νήσου. Ἡ διανοίωσίς του αὐτῆ βεβαίως ἦτο ψευδής, διότι εἰς τὴν Κυδω-

νίαν αὐτῶν καθημερινὰ ἀφίμαχίαι καὶ συγκρούσεις ἐξηκολούθουν τὸ δὲ Καττέλλιον τῆς Κισσαμῦτος ἐπολιόρκουν στενωτέρον οἱ Κισσαμῖται καὶ καθ' ἑκάστην ἐκεῖ ἐλάμβανον χώραν αἱματηραὶ μάχαι. Τὸ ἔργον τοῦ ἐν τούτοις εἰς τὰς Δυτικὰς ἐπαρχίας ἐθεώρησε περικυβερτούμενον καὶ ἐκίνησε πρὸς τὸ τμήμα τῆς Ρεθύμνης διὰ νὰ καθυποτάξῃ τὰς αὐτῶν ἐπαναστατημένας ἐπαρχίας Μυλοποτάμου (Αὐλοποτάμου) Ἀμαρίου καὶ Ἀγίου Βασιλείου. Ὡς καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις εἶπομεν τὸ κέντρον τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ τμήματος τούτου ἦτο ἡ Ἰερὰ Μονὴ τοῦ Ἀρχαδίου, κειμένη ἐπὶ ὄροπέδιου, καὶ παράτους πρόποδας τοῦ Ψηλορίτη (Ἰδης) καὶ ἔχουσα εὐρυτάτην περιοχὴν καὶ περιβαλομένη μὲ σπερεὰ τείχη ἐν εἴδη φρουρίου. Εἰς τὴν Μονὴν ταύτην εἶχον καταφύγη καὶ πολλὰ οἰκογένεια τῶν πεδινῶν μερῶν, ἐν αὐτῇ δὲ εὕρισκετο καὶ ὁ Κορωναῖος Πρὸς τὸ ἐπαναστατικὸν λοιπὸν τοῦτο κέντρον τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ἔσπευδεν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, φρονῶν ὅτι ὅταν καὶ τοῦτο ἤθελε καταστρέψει, τὸ ζήτημα τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Κρήτης ἔλθουσε, αὐτὸς δὲ ἤθελεν ἀνακηρυχθῆ ἐπίσημος ἐν Κωνσταντινουπόλει «Κρητικὸς» ὡς ἄλλος ῥωμαῖος Σκηπίων.

Εἶπομεν ἀνωτέρω περὶ τῆς ἐπιμονῆς τῶν περὶ τὸν Τζιριντάνην Σφακιανῶν, ὅπως οἱ ἐν Σφακίαις ἐπαναστάται ἀπέθλωσαν ἐκ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, κατόπιν τῆς ὑποταγῆς τῆς εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, διὰ νὰ μὴ χαρακτηρισθῇ ἐπαναστατημένη καὶ ἐνοχοποιηθῶσιν. Οἱ Κισσαμῖται, οἱ Σελινιώται, οἱ Κυδωνῖται καὶ ὁ Ζυμβρακάκης μετὰ τῶν ἐθελοντῶν ἀνεχώρησαν πράγματι ἀκολουθοῦσης καὶ τῆς ἐπιτροπῆς διὰ τῆς ὄρεινῆς ὁδοῦ τοῦ Ἀποκορώνου, τῆς ἀγούτης πρὸς τὸ χωρίον Καρὲς. Ὅταν διέρχοντο ἀπὸ τὰ Πεμόνια παρηνόχλησαν δι' ἀκροβολισμῶν τὸν ἐκεῖ ἐκεῖ σταθμεύοντα τουρκικὸν στρατὸν, ὅστις ὅμως δὲν ἐκινήθη καθόλου ἀπὸ τῆς θέσεώς του, οὐδὲ ἐδίειξε σημεῖα ἐπιθέσεως. Εἰς τὸ χωρίον Καρὲς εἶχον καταφύγη τότε περὶ τοὺς διακοσίους

Κισσαμίται υπό τὸν Φρουδάκη, κατηθύνοντο δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων ἵνα συνδράμωσι τοὺς αὐτόθι ἐπαναστάτας, κατὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ διὰ τὸν ὁποῖον εἶχον πληροφορηθῆ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακία. Τὴν ὑποταγὴν τῶν Σφακιανῶν δὲν εἶχον πληροφορηθῆ ἐν Κισσάμῳ. Ἄφου οὕτω εὐρέθησαν ἐν Καρὲς ἀρκετοὶ ἐπαναστᾶται, ἀπεφάσισαν νὰ προσβάλουν τὸν εἰς Πεμόνια τουρκικὸν στρατὸν τὸν ὁποῖον ὁ Μουσταφᾶς φεύγων διὰ Ρεθύμνην εἶχεν ἀφήσῃ νὰ κρατῆ τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου εἰς ὑποταγὴν.

Ἡ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐγένετο, ἐπλησίασαν δὲ τοῦτον τόσον πολὺ οἱ ἐπαναστᾶται, ὥστε ὁ υἱὸς τοῦ Κριαρᾶ Γεώργιος καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Χατζῆ Μιχάλη Παναγιώτης ὄρμησαν νὰ ἀρπάσουν τὴν τουρκικὴν σημαίαν καὶ παρ' ὀλίγον νὰ τὸ ἐπετύγχανον. Οἱ τουρκοὶ εἶχον σχεδὸν πορικυκλωθῆ στενῶς, κατὰ σύμπτωσιν ἡμῶς, ἐνῶ ἐπρόκειτο νὰ κριθῆ ἡ τύχη τῶν ἤρχισε ραγδαίωσιν βροχῆ, ἣτις κατέστησεν ἀχρηστὰ τὰ ὄπλα τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐξώρμησαν καὶ ἐπετέθησαν πεισματωδῶς κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, τραπέντων εἰς φυγὴν. Οἱ τουρκοὶ ἐπρὶ χῶρησαν μέχρι τοῦ Μελιδονίου, ἐφόνευσαν τὸν γαμβρὸν τοῦ Σήφακ καὶ παρ' ὀλίγον νὰ συλλάβωσι καὶ τὸν ταγματάρχην Φρουδάκην ἐκ Κισσάμου, ὅστις εἶχε κατελθῆ ἐξ Ἑλλάδος διὰ νὰ ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς πατρίδος του, φέρων μαζύ του καὶ τινὰς ἐθελοντάς.

Ὁ καιρὸς ἐξηκολούθη βροχερὸς καὶ οἱ ἐπαναστᾶται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀναχωρήσωσι, μετέβησαν δὲ τὴν 25 Ὀκτωβρίου καὶ ἐστρατοπέδευσαν μετὰ τῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὸ χωρίον τῆς Κυδωνίας Δρακίωνα, ὅπου παρέμενον διαρκῶς οἱ δύο Παρθένιοι, Περίδης καὶ Κελαϊδῆς, ὁ Μπουμπουλάκης ἐξ Ἡρακλείου καὶ τινες ἄλλοι ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν· οἱ ἄλλοι κατηθύνθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπαναστάσεως.

(Σ. Π. Π.) Ταῦτα ἀναφέρω ἐνταῦθα ὄχι τόσον διὰ τὴν σπου-

δαιότητά των, ὅσον ἵνα καταδειχθῆ ὅτι μετὰ τὴν ἤτταν τοῦ Βαφῆ καὶ μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σφακιανῶν, τὸ ἐπαναστατικὸν θῆρος τῶν ἄλλων ἐπρχιῶν, οὐδὲως εἶχε καταπέσει, ἀλλὰ τοῦναντίον ἐξηκολούθει νὰ δικτηρῆται ἀκαμπτον.

*
* *

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐγκαταλείψας ἐν τμήμα τοῦ στρατοῦ του ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώνου, ἀνεχώρησε διὰ τὸ Ἀρκαδίον, κέντρον ἐπαναστατικὸν τοῦ τμήματος Ρεθύμνης. Ἐν τῇ Μονῇ ἦσαν αἱ ἀποθήκαι τῶν πολέμοφοδίων καὶ τροφῶν, περιλαμβάνουσαι τοιαῦτα ἐν ἀφθονίᾳ. Ἡ Μονὴ αὕτη εἶναι μία ἀπὸ τὰς πλουσιωτερας Μονὰς τῆς Κρήτης· εἰσκομίζει κατ' ἔτος ἄφθον ἔλαιον, διάφορα γεννήματα καὶ εἶχε τότε χιλιάδας ποιμνικα. Ἐντὸς αὐτῆς συνοιρίζοντο οἱ πολεμισταὶ τεσσάρων ἐπαρχιῶν καὶ ἐκράτουν ἐνᾶκμῃ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ τμήματος.

(Σ. Π. Π.) Εὐρισκόμενος παρὰ τῇ Συνελεύσει, ἣτις εἶχεν ὡς ἔδραν τότε τὴν Δρακόναν τῆς Κυθωνίας, δὲν δύναμαι νὰ γνωρίζω πῶς ἐσκέφθησαν οἱ ἐντῇ Μονῇ πολεμισταὶ, ὅταν ἔμαθον τὴν προσέγγισιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ μετὰ τοσοῦτου στρατοῦ καὶ τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, καὶ ποῦ ἐστηρίζοντο ὥστε νὰ ἀποφασίσωσι νὰ ἐγκλεισθῶσιν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ πολιορκηθέντες κατόπιν νὰ μάχωνται κατὰ τοῦ ἐπελθόντος ἐχθροῦ, ἀφοῦ ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχον καὶ τόσα γυναικόπαιδα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἀποστείλωσι πρὸ τῆς πολιορκίας εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη. Τὴν ἀκριβῆ ἐξιστόρησιν τῶν ὄλων τούτων ἀφίνω εἰς τοὺς ἀρχηγούς τοῦ τμήματος Ρεθύμνης. Ἐγὼ περιορίζομαι εἰς εἰκασίας, αἱ ὁποῖαι ἐλπίζω νὰ μὴ ἀπέχωσι πολὺ τῆς ἀληθείας.

Οἱ ἐν τῷ Ἀρκαδίῳ ἀφοῦ ἔμαθον τὴν ἀπόφασιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἀφοῦ ἐγινώριζον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης τοῦ Βαφῆ καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σφακιανῶν, ἔστω προσποιητὴν ἢ καὶ ἀληθῆ,

(οἱ Σρακίανοι ἐν τούτοις ἐθεωροῦντο ἤδη ὑποτεταγμένοι) ἀφοῦ οὐδεμίαν ἐλπίδα ἐπικουρίας εἶχον παρ' αὐτῶν, ἠδύναγτο πρὶν νὰ καταφθάσῃ ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ τοὺς πολιορκήσῃ, νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ Ἀρκάδιον, ἐκκενοῦντες καὶ τὰς ἀποθήκας αὐτοῦ καὶ νὰ μεταφέρωσι τὸ στρατόπεδον τῶν ἀλλαγῶν, ὅπου καὶ ἂν ἐνικῶντο δὲν θὰ ὑφίσταντο τὴν πανολεθρίαν ἣν ὑπέστησαν. Δὲν τὸ ἔπραξαν. Ποῦ στηριζόμενοι ὅμως ἀπεφάσισαν νὰ πολιορκηθῶσι διὰ νὰ φέρωσι ὡς ἐφρόνουν μεγάλην φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρὸν, ἂν δὲν εἶχον πυροβόλα· Ἐστηρίχθησαν ὡς φαίνεται εἰς τὸ ἀπροσμάχητον τῶν τειχῶν τῆς Μονῆς καὶ εἰς τὴν ἐπικουρίαν τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν, αἵτινες θὰ ἔσπευδον ὅταν θὰ ἐμάνθανον τὴν πολιορκίαν. Ἀληθῶς δὲν ἐπέκριντο παραλόγως. Ἐπικουρίαι θὰ ἔσπευδον καὶ τὸ Ἀρκάδιον θὰ ἐγένετο ἴσως πρόξενον καταστροφῆς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἀντὶ τοῦτο νὰ ἀνατιναχθῆ εἰς τὸν ἀέρα καὶ νὰ διχιδραματισθῆ ἓν ἐκ τῶν τραγικωτέρων γεγονότων, τὰ ὅποια ἔχει νὰ ἀποδείξῃ ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία. Αἱ ἀδιάκοποι ὅμως βροχαὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἠμπόδισαν τὰς ἄλλας ἐπιρχίας νὰ σπεύσωσιν ἐγκαιρῶς ἐπίκουροι. Δὲν ἠλπίζον ἄλλως, ὅτι τόσον ταχέως θὰ συνέβαινον ὅσα συνέβησαν. Ὅταν ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἔφθασεν εἰς Ἀρκάδιον τὴν 4 Νοεμβρίου καὶ ἐπολιορκήσεν ἀπὸ ὄλα τὰ σημεῖα τὴν Μοῦν ἣν ἐπρότεινεν εἰς τοὺς πολιορκουμένους νὰ παραδουθῶσι. Ἐν τῇ Μονῇ εὐρίσκοντο περὶ τοὺς πεντακοσίους (κατ' ἄλλους περὶ τοὺς ἐννεακοσίους) ὧν τριακόσιοι ἦσαν πολεμισταί, ὁ δὲ ὑπόλοιπος ἀριθμὸς ἀπετελεῖτο ἀπὸ γυναικόπαιδα. Οἱ πολιορκούμενοι ἀπέριψαν μετὰ περιφρονήσεως τὰς προτάσεις τοῦ τούρκου στρατάρχου καὶ διεμήνυσαν αὐτῷ, ὅτι εἶχον ἐντὸς τοῦ φρουρίου τῶν ἀρκετὰ ὄπλα, νὰ τιμωρήσωσι πάντα ἐχθρὸν, ὅστις ἤθελεν ἀποπειραθῆ νὰ παραβιάσῃ τὸ ἄστυλόν των εἰς τὸ ὅποιον, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἐκκλησίας, εἶχον καταφύγει τόσαι προσφιλεῖς ὑπάρξεις ἔχουσαι ὡς προμάχους 300 γεννήτορας, ἀδελφοὺς καὶ συζύγους.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη ἐξώργητε τὸν τούρκον πασᾶν καὶ ἤρμησεν

οὔτος ἀμέσως τὸν βομβαρδιμὸν κατὰ τῆς Μονῆς. Ὁ πολυάριθ-
 μος στρατὸς κατὰ φάλαγγας ἐπετίθετο κατὰ τῶν πολιορκουμέ-
 νων, οἵτινες ἐκ τῶν ἐπάλλξεων τοῦ φρουρίου τῆς Μονῆς ἔβαλον
 εὐστόχως κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Τὸ ὄρεινόν πυροβολικὸν τοῦ στρα-
 τοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ τροξενήσῃ καυμίαν βλάβην εἰς τὰ ὄχυρά τῆς
 Μονῆς τείχη καὶ νεκροὶ πολυάριθμοι, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ
 ἄρκετοὶ ἐντόπιοι ὄθωμανοὶ ἐκάλυψαν τὴν πρώτην ἡμέραν τὸ πε-
 δῖον τῆς μάχης· οἱ πολιορκούμενοι πολὺ ἀσημάντους ὑπέστησαν
 ζημίας. Ὁ Μουσταφᾶ Πασσᾶς πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ λύσῃ
 τὸ ἐσπέρας τὴν πολιορκίαν συναινούντων καὶ τῶν ἐντοπίων ὄθω-
 μανῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἄρκετοὶ εἶχον φονευθῆ τὴν ἡμέραν ἐκεί-
 νην· θεωρήσας ὁμως τὸ τοιοῦτον καταϊσχύνην νὰ μὴ δυνηθῆ
 δηλ. νὰ κυριεύσῃ μίαν Μονὴν περικλείουσιν τόσοι ὀλίγους ὑπερη-
 σπιστάς, ἐνῶ αὐτὸς ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τόσοσ πολυαριθμοῦ στρατοῦ,
 μετέφερε ἐκ τοῦ φρουρίου τῆς Ρεθύμνης τὰ μεγαλείτερα τῶν ἐ-
 κεί τοπομαχικῶν πυροβόλων, τὰ ὁποῖα στήσας εἰς κατάλληλον
 μέρος ἐπανέλαβε τὴν ἐπομένην σφοδρότερον τὸν κανονοβολισμὸν
 κατὰ τῆς Μονῆς. Ἐν τῷ μεταξύ ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν
 τοῦ τμήματος Ρεθύμνης εἶχον σπεύσει περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας
 πολεμιστᾶι· αἱ συνεχεῖς ὁμως καὶ ραγδαῖχι βροχαὶ τοὺς ἐκρά-
 τουν ἐν ἀδρανείᾳ καὶ ἴσταντο ἄοπλοι θεαταὶ τοῦ ἐκτυλισσομένου
 δράματος. Ὅποια συγκίνησις, ὁποῖα λύπη, ὁποῖα ψυχικὴ ἀγωνία
 κατεῖχε τοὺς ἄνδρας αὐτοὺς βλέποντας, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἔλ-
 θωσιν ἐπίκουροι τῶν πολιορκουμένων ἀδελφῶν των· τὰ ὄπλα των
 μὲ πυρολίθους εἶχον καταστῆ ἐκ τῆς βροχῆς ἄχρηστα, ἄχρηστοι
 συνεπῶς ἦσαν καὶ αὐτοί. Δάκρυα κατέρρευον ἀπὸ τοὺς ὀφθαλ-
 μούς ὄλων, διότι πολλοὶ εἶχον ἀφήσῃ μετὰ εἰς τὴν Μονὴν τὰ τέ-
 κνα των καὶ τὰς συζήγους των. Ὁ γενναῖος καὶ ἀτρόμητος τῆς
 Μονῆς ἡγούμενος Γαβριὴλ ἔτρεχεν ἀνά τὰς ἐπάλλξεις τοῦ φρου-
 ρίου, ὅτε μὲν διανέμων πολεμοφόδια, ἄλλοτε μαχόμενος καὶ ἄλ-
 λοτε ἐνθαρρύνων τοὺς πολεμιστάς.

Ἡ μάχη ἐξηκολούθη κρατερὰ, ὅτε ἐν μέρος τοῦ φρουρίου κατέπεσεν, ὑποχωρήσαν εἰς τὰς μεγάλας σφαίρας τῶν τοπομαχικῶν πυροβόλων ὁ στρατὸς τότε ὤρμησε νὰ εἰσέλθῃ ἐκ τοῦ ρήγματος καὶ ἐν μιᾷ στιγμῇ ὅλος ὁ περίβολος τῆς Μονῆς ἐπληρώθη ἀπὸ στρατιώτας. Ἡ πάλῃ ἦτις συνήφθη πρὸ τοῦ ρήγματος μεταξὺ τῶν πολεμιστῶν καὶ τοῦ εἰσορμῶντος τουρκικοῦ στρατοῦ δὲν δύναται νὰ περιγραφῆ. Αἱ γυναῖκες μετὰ τῶν τέκνων καὶ θυγατέρων τῶν ἔσπευδον, ἄλλαι μὲν ἀγωνιζόμεναι παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν συζύγων καὶ ἀδελφῶν τῶν καὶ ἄλλαι καταφεύγουσαι εἰς τὰ ὑπόγεια κελιά τῆς Μονῆς, διὰ νὰ ἀποφύγῃσι πρὸς στιγμὴν τὴν ὀργὴν τῶν ἀγρίων ὀρδῶν τοῦ Μουσταφᾶ.

Καὶ ὁ ἡγούμενος Γαβριήλ ; Ὡ! ἐκεῖνος πλέον οὐδαμῶς ἐφαινετο. Ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς ἐκκλησίας, ἔπου ἡ πυριτιδαποθήκη, ἀνέπεμπε τὴν τελευταίαν πρὸς τὸν Ὑψιστὸν δέησιν καὶ ταυτοχρόνως ἐπλησίαζεν ἀνημμένον κηρίον εἰς τὴν πυριτιδα.

Ἡ καταστροφὴ τοῦ δράματος ἐπῆλθε. Ἡ Μονὴ ἀνετινάχθη εἰς τὸν ἀέρα καὶ ὑπὸ τὰ ἐρείπια αὐτῆς ἐτάφησαν γυναῖκες μὴ ἀτιμασθεῖσαι, παρθένοι κόραι φέρουσαι μαζὺ εἰς τὸν τάφον τὴν ἀγνὴν παρθεναίαν τῶν, μικρὰ τέκνα ἀποφυγόντα τὸν ἐξισλαμισμὸν καὶ γενναῖοι πολεμισταὶ τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν σφαγὴν. Πρῶτον θῆκε ὁ ἡγούμενος Γαβριήλ, ὁ ἀθάνατος ἥρωϊς, ἀληθὴς μάρτυς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως καὶ τῆς ὑπὲρ πατρίδος ἐλευθερίας.

Ὅλος ὁ στρατὸς, ὅστις εἶχεν εἰσέλθει τὴν στιγμὴν τῆς ἐκρήξεως εἰς τὸν περίβολον τῆς Μονῆς, ἐτάφη ὑπὸ τὰ ἐρείπια.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς πρὸ τῆς τοιαύτης καταστροφῆς ἔμεινεν ἐμβρόντητος, καθ' ἃ δὲ διηγοῦνται πιστώτατοι μάρτυρες, οὗτος ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἔμεινε περίλυπος κατὰ μόνας, οὐδένα τῶν ἐκ τῶν ἐπιτελείου του δεχόμενος εἰς ἀκρόασιν. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐντοπίων τούρκων ἡ ὀργὴ ἐναντίον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐξέσπασε καὶ ἀναφανδὸν ἤρχισαν νὰ ὑβρίζωσι τοῦτον, διότι πολλοὶ ἐγνόησι ὀθωμανοὶ ἐτάφησαν μαζὺ μὲ τοὺς στρατιώτας ὑπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ

Ἄρκαδιου. Ἐν τῇ πόλει τῆς Ρεθύμνης ὁ θρῆνος τῶν ὀθωμανίδων διήρκεσεν ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας, διότι εἶχον φονευθῆ ἄλλοι οἰκεῖοι τῶν κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἱστορικῆς ταύτης Μονῆς.

Τοιοῦτο δραματικὸν τέλος ἔσχεν ἡ πολιορκία τῆς Μονῆς τοῦ Ἄρκαδιου, τὴν 9ην Νοεμβρίου 1866. ὅλοι οἱ Κρήτες ἐπίστευσαν τότε ὅτι ἡ ὀλοκαύτωσις αὕτη ἐπιμαρτυροῦσα τὸν ἠρωισμόν καὶ τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπην τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, τοὺς πόθους τοῦ νὰ τύχῃ ἐλευθερίας, θὰ συνεχίνοι τὰς Χριστιανικὰς Δυνάμεις καὶ διὰ τῆς ἐπεμβάσεως αὐτῶν θά ἐπέτυγχάνετο τέλος ἡ ἔνωσις τῆς Κρήτης μετὰ τῆς μητρὸς τῆς Ἑλλάδος, ὑπὲρ τῆς ὁποίας τόσοι ποταμοὶ αἱμάτων εἶχον χυθῆ ἀπὸ τῆς ὑποδουλώσεως αὐτῆς μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης. Δυστυχῶς ἠπατήθησαν εἰς τὰς ἐλπίδας τῶν, διότι ἡ Κρήτη ἀφέθη καὶ πάλιν εἰς τὴν τύχην τῆς, νὰ μάχεται ἐπὶ τρισίαν ὀλόκληρον ἔναντίον τῆς ὀθωμανικῆς Ἀυτοκρατορίας, ἣτις δὲν ἔπυσε νὰ ἐπισωρεύῃ ἐν τῇ Κρήτῃ στρατιὰς ὀλοκλήρους διὰ νὰ παραδώσῃ τὸ πᾶν εἰς τὴν καταστροφὴν καὶ τὸν ὄλεθρον. Τὴν ἐσπέραν τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἄρκαδιου παρετηρήθη καὶ τὸ ἐξῆς μετεωρολογικὸν φαινόμενον· πλήθος διατόντων ἀστέρων διέσχισε τὸν οὐρανὸν καὶ ἐφαίνετο οὕτως ὡς νὰ ἐπυρπολεῖτο. Οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ ἔλεγον ὅτι οἱ διάττοτες ἀστέρες ἦσαν ἄγγελοι τοῦ οὐρανοῦ, οἵτινες κατήρχοντο νὰ συνοδύσωσι τὰς ψυχὰς τῶν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἠρωικῶς ὀλοκαυωθέντων ἐν τῇ ἱερᾷ Μονῇ τοῦ Ἄρκαδιου.

Ο Μουσταφᾶ Πασᾶς μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἄρκαδιου δὲν ἐβράδυνε νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρεθύμνης, φέρων μαζίη του γυναῖκα τινὰ καὶ παιδία, τὰ ὅποια εἶχον δικσωθῆ ἐκ τῆς καταστροφῆς. Ὅταν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, ἤκουσε ταὺς θρήνους καὶ τὰς ἐναντίον του κτακρυγὰς τῶν ὀθωμανικῶν αἰ-

κογενειῶν καὶ ἔμεινε περιωρισμένος ἐν τῷ διοικητηρίῳ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας μέχρις οὗ παρέλθωσιν αἱ πρῶται ἐντυπώσεις τῶν ἐντοπίων ὀθωμανῶν,

ἤλπιζε καὶ τὴν φορὰν ταύτην ὅτι περὶ ἐπαναστάσεως πλέον δὲν ἠδύνατο νὰ γείνη λόγος, ἀλλὰ καὶ πάλιν αἱ ἐλπίδες του διεψεύθησαν, διότι ἡ ἔντασις αὐτῆς εἶχε φθάσει πλέον εἰς τὸ κατακόρυφον ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις Κισσάμου, Σελίνου καὶ Κυδωνίας.

Οἱ Τούρκοι τοῦ Καστελλίου τοῦ Κισσάμου εἶχον ἀποστείλει τὰς οἰκογενεῖας τῶν ἐν Χανίᾳ καὶ ἔμενον οὗτοι ἐλεύθεροι διὰ πάσαν περίστασιν. Εἰς τὸ φρουρίον Καστελλίου εἶχον ἔλθει καὶ Σελινιώται τούρκοι νὰ ἐνισχύσωσι τούτους διὰ νὰ ἀπωθήσωσι τοὺς πελιορρηγὰς καὶ ἐξέλθωσι πρὸς τὰ χωρία πρὸς λεηλασίαν διότι καὶ οἱ Κισσαμίται τούρκοι, τετρακόσιοι τὸν ἀριθμὸν, εἶχον μεταβῆ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Κάνδανον ὅταν τοὺς ἐκεῖ ὀθωμανοὺς τοὺς ὠδήγησαν εἰς Χανία. Ὡς ἐπρεπε νὰ ἐξοφληθῇ ἡ πρὸς αὐτοὺς ἀπειλὴ αὕτη τῶν τούρκων Σελινιωτῶν. Ὅλοι ὅμως αἱ ἀπόπειραὶ τῶν διὰ νὰ ἐξέλθωσιν ἐκαταιοῦντο διότι εἰς Κισσαμον εἶχον κατελθεῖ καὶ πολλοὶ Σελινιώται, ἀπηλλαγμένοι οὗτοι πάσης ἐνασχολήσεως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῶν, ἀφ' οὗτου εἶχον ἀναχωρήσει οἱ τούρκοι τῆς Κανδάνου, καὶ ἔδωκαν μεγάλην ἐνίσχυσιν εἰς τοὺς Κισσαμίτας. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1866 σπουδαιοτάτη μάχη ἔλαβεν χώραν εἰς τὸν Φουρνάδο τῶν Μεσογείων οἱ τούρκοι πρὸ πολλοῦ ὄντες πολιορκημένοι ἐντὸς τοῦ φρουρίου τοῦ Καστελλίου καὶ ἠναγκασμένοι καθ' ἑκάστην νὰ συναπτῶσιν ἀψιμαχίας μετὰ τοὺς πολιορκουμένους αὐτοὺς χριστιανούς διὰ νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ζώνην τῶν, ὑφίσταντο μεγάλας ἀπωλείας καὶ διέτρεχον σοβαρὸν κίνδυνον ἀπὸ ἐνδεχομένην ἔφοδον τῶν Κισσαμιτῶν κατὰ τοῦ φρουρίου. Δι' οὗ καὶ ἔστειλαν ἀπεσταλμένους εἰς Χανία καὶ ἐζήτησαν ἐνίσχυσιν στρατιωτικὴν, διότι ὡς ἔλεγον διέτρεχον σοβαρὸν κίνδυνον. Ἐκ Χανίων ἀπεστάλη ἀρκετὴ

στρατιωτική δύναμις τὴν ὁποίαν ἠκολούθησαν καὶ πολλοὶ ἐντόπιοι τοῦρκοι Σελινιώται, θέλοντες νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς Κισσαμίτας, διότι κατὰ τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας ἐν Κανδάνῳ, οὗτοι ἐνίσχυσαν τοὺς περὶ τὸν Κριάρην καὶ τοὺς εἶχον προξενήσει τὴν καταστροφὴν. Ὅτε οἱ Σελινιώται τοῦρκοι ἦλθον εἰς Καστελιον καὶ εἶδον τὴν θέσιν τῶν ὀθωμανῶν καὶ τὸν ἰσχύον ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατεῖχοντο ἔλεγον πρὸς αὐτοὺς σκωπτικῶς, «ἦντα δὰ ντεντίμ ἐβάλανέ σας οἱ ρωμηοὶ καὶ κατ... στὰ τσεκάλια σας; ταῦτέρου θὰ δῆτε ἦντα θὰ τοὺς κάμωμε μεις» Πράγματι τὴν πρωίαν τῆς ἐπομένης τῆς ἀφῆξέως του ὁ τουρκικὸς στρατὸς μετὰ τῶν Σελινιωτῶν καὶ Κισσαμιτῶν τούρκων ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου καὶ εἰσῆλθον νύκτωρ εἰς τὰ Μεσόγεια. Ἀπόθησαν τὰς μικρὰς προφυλακὰς καὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν χωρίον Φουρνάδον, τοῦ ὁποίου ἤρχισαν νὰ καίωσι τὰς οἰκίας. Οἱ χριστιανοὶ τῶν Μεσογείων ἐν-ρομοὶ ἤρροζον τὰς οἰκογενεῖαι των καὶ τὰς μετέφερον εἰς τὰ ὑψηλότερα χωρία. Ἐφθασεν ἐγκαίρως ἡ εἰδησις εἰς τὰ ἐπάνω Μεσόγεια (Πόρο Μεσόγεια) καὶ ἔσοι εὐρίσκοντο ἐκεῖ ἔσπευσαν μὲ τὸν Σκαλίδην διὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς τούρκους νὰ καταστρέψουν καὶ ἄλλα χωρία τοῦ δήμου τούτου. Κατέφθασαν ἐπίσης καὶ ἀρκετοὶ ἐκ τοῦ χωρίου Λουσακίης, ἀκούσαντες τὴν μάχην ὡς καὶ ὁ Γεώργιος Δασκαλάκης καὶ ἀνερχομένων ἢ τῶν χριστιανῶν εἰς τετρακοσούς, ἔλαβεν ἡ ἄμυνα τῶν χριστιανῶν μεγαλειτέραν δύναμιν. Ἡ ὁρμὴ ὅμως μεθ' ἧς ἐπέτιθοντο οἱ τοῦρκοι ἦτο τοιαύτη, ὥστε ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐπέκειτο ἡ ὑποχώρησις τῶν ἡμετέρων· σημαιοφόρος τῶν ἐντοπίων ὀθωμανῶν ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Μεχμέτ ἀγὰ Φαύσκη, Χαλῆλ ὀνόματι, καὶ ὄλονέν ἔβαινε πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἡ μάχη ὅμως εἶχε γίνεαι γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς εἰς Παλαιόκαστρον ἐστρατοπεδευμένους Ἐννεάχωριανούς ὑπὸ τὸν ὀπλαρχηγὸν Γεώργιον Μπαουλὴν καὶ σπεύσαντες οὗτοι ἔφθασαν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς μάχης καὶ κατωρθώθη τότε νὰ ἀποκρουσθῶσιν οἱ τοῦρκοι μὲ σημαντικὰς ἀπώλειαις.

Ἐκ τῶν χριστιανῶν ἐφρονεύθησαν μεταξύ τῶν ἄλλων ὁ Κουφάκης ὁ Σχμψάκης ἐκ τοῦ χωρίου Ἄερινου τῶν Ἑννέα χωρίων, ἐπληρώθησαν δὲ ὁ Γ. Δασκαλάκης, ὁ Ἀντώνιος Κουντούρης καὶ ἄλλοι τινές. Μετὰ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν ὀθωμανῶν οἱ χριστιανοὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ Ἄνω Μεσόγεια. Ἐν Καστελίῳ ὅτε οἱ ἐντόπιοι τῆς ἐπαρχίας τοῦρκοι ἠρώτων τοὺς Σελινιώτας πῶς τοὺς ἐφάνησαν οἱ μπάλες τῶν Κισσαμιτῶν, ὁ Μεχκέτ Φούσκης εἶπε «Μὴ τὰ τέσσερα κιτάπικα καὶ ἀκούα δὲν ἔφαγα ζεστότερες μπάλες» τοτ' αὐτὸ εἶπε καὶ ὁ Σελήμ ἀγᾶς Φούσκης.

* *
*

Ὁ χειμὼν εἶχεν ἐπέλθει πλέον βαρὺς, ὑπερμεσοῦντος ἤδη τοῦ Νοεμβρίου· εἶχεν συμβῆ καὶ ἡ καταστροφή τοῦ Ἀρκαδίου καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶχε παρατηρηθῆ κατὰ τὰ νεκρωτικὰ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ τμήματά τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ πρωτεύοντες ἀρχηγοὶ τῶν τμημάτων τούτων Κόρακας, Ρωμάνος, Τσουδερός, Κορωνάτος καὶ λοιποὶ ἤλθον εἰς Κυδωνίαν, ἐνθα εἶχε τὴν ἔδραν τῆς ἡ ἐπιτροπῆ μετὰ τοῦ Ζυμβρακάκη, Χατζῆ Μιχάλη, Α. Μάντακα καὶ Κριάρη καὶ ἐν συνεδριάσει λαβούση χώραν εἰς τὸ χωρίον Μεσκλὰ τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας ἀπεφάσισαν τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἐπαναστάσεως· συντάξην δὲ καὶ πρωτόκολλον τὸ ὁπεῖον ὑπέγραψαν ἐκτὸς τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς καὶ πάντες οἱ παρατυχόντες ἐκεῖ ἀρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοί. Μετὰ τὴν ἔγγραφον ταύτην πράξιν ἀνήλθον εἰς τὸ ἄνωθεν τῶν Μεσκλῶν χωρίον Ζούρβαν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐκεῖ, διότι τὰ Μεσκλὰ εἶχον πυρποληθῆ ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ.

Ἐνῶ παρέμενον ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἤλθον ἀπεσταλμένος ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου καὶ ἔφερε τὴν εἰδήσιν, ὅτι ὁ Βυζάντιος ἀπεβιβάσθη ἐκεῖ ἐλθὼν ἐξ Ἑλλάδος δι' ἀτμοπλοίου, ἔφερε δὲ μαζὺ του ὄπλα, πολεμοφόδια καὶ τροφὰς ὡς καὶ πυροβόλα (τὰ

ὅποια ὅμως ἀτυχῶς ἔμειναν ἀχρητὰ, ὡς καὶ τὰ τοῦ Ζυμβρακάκη. Ἡ ἐπιτροπὴ συνεννοηθεῖσα μετὰ τῶν ἄλλων ὀπλαρχηγῶν, ἔγραψεν εἰς τὸν Ζυμβρακάκην νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἔλευσίν του εἰς Ζούρβαν μετὰ τῶν πολεμοφοδίων τὰ ὅποια ἔφερε μαζὶ του, ἀπέστειλε δὲ καὶ τὸν Κριάρην εἰς Σέλινον, ἵνα στρατολογήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους συνεπαρχιώτας του διὰ νὰ μεταβῶσιν ἀκολούθως εἰς Ἀποκόρωνα νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ αὐτοῦ μένοντος τουρκικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Μεχμέτ Πασᾶ. Ὁ Βυζάντιος ὅμως εἶχε παραπεισθῆ ὑπὸ τῶν Κισσαμιτῶν καὶ Σελινιωτῶν νὰ κτυπήσῃ μὲ τὰ πυροβόλα του τὸ Καστέλλιον τοῦτο ἐπιδάλλετο καὶ ὡς πράγματι ἦτο καὶ ἀληθές, τὸ φρούριον τοῦτο ἦτο μία πληγὴ διὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κισσάμου, διότι ἐξ αὐτοῦ καθ' ἑκάστην οἱ Τούρκοι ἐξήρχοντο καὶ προέβαινον εἰς ἐπιθέσεις κατὰ τῶν πέριξ χωρίων. Ὁ Βυζάντιος ἔγραψε εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὅτι θὰ μεταβῇ εἰς Καστέλλιον καὶ μετὰ τὴν ἄλυσιν τοῦ φρουρίου τούτου θὰ σπεύσῃ παρ' αὐτῆς.

Ὁ Ζυμβρακάκης, ὅστις εἶχε λάβῃ πείραν τῶν ἰδικῶν του πυροβόλων, εἶπεν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὅτι μὲ τοιαῦτα πυροβόλα εἶναι ἀδύνατον νὰ κυριευθῆ τὸ φρούριον ἐκεῖνο καὶ ἔγραψαν ἐκ δευτέρου εἰς τὸν Βυζάντιον νὰ παραιτηθῆ τῆς ἀδυνατοῦ ταύτης ἐπιχειρήσεως, δυστυχῶς ὅμως δὲν ὑπήκουσε.

* *

Ἡ πολιορκία τοῦ Καστελλίου ἀπεφασίσθη τὴν 23 Νοεμβρίου, κατῆλθον δὲ εἰς Κίσαμον οἱ Σελινιώται ὑπὸ τὸν Κριάρην, ἀκολουθοῦντος καὶ τοῦ Βυζαντίου μετὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν ἀνδρῶν. Οἱ Κισσαμίται ἀνέμενον τοὺς Σελινιώτας, συγκεντρωμένοι πάντες ὑπὸ τοὺς ἀργηγούς των Γεωρ. Καμπούρην, Α. Σκαλίδην, Γιαννοδοβαρδάκην, Ἰω. Ἀναστασάκην, καὶ Φρουδάκην. Ἐσπευσαν ἐπίσης καὶ πολλοὶ Κυδωνιάται ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς, μαθόντες

ὅτι ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ πολιορκία τοῦ φρουρίου τούτου, τὸ ὅποιον ὄχι μόνον ὄχυρὰ τείχη κέκτηται, καὶ σήμερον ἀκόμη, ἀλλὰ καὶ πυροβόλα εἶχε τοῦ τελευταίου τότε συστήματος, καὶ στρατὸν ἀρκετὸν καὶ ἐντοπίους τούρκους ὄχι ὀλίγους καὶ ἀπὸ τὰς δύο ἐπαρχίας Κισσαίου καὶ Σελίνου.

Τὸ σχέδιον τῆς πολιορκίας κατεστρώθη ἐν συμβουλίῳ, τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν μετὰ τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ ἀνέλαθεν ἕκαστος νὰ καταλάβῃ ὀρισμένην θέσιν· οἱ Σελινιώται καὶ Κυδωνιάται θὰ κατελάμβανον ἐν καιρῷ νυκτὸς τὰς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ φρουρίου θέσεις τῆς Καμάρας, ὅπου ὑπάρχουν μικρὰ οἰκίσματα γεωργῶν, καὶ τὸ ὕψωμα τῆς Βούβας μέχρι τῆς παραλίας κατα μῆκος τοῦ ποταμοῦ τῆς Καμάρας. Εἰς τὸ μέρος τεῦτο θὰ ἐτάσσοντο πρὸς ἐνίσχυσιν καὶ οἱ Κισσαμίται, οἵτινες κατόικουν τὰ ἀνατολικά χωρία τῆς ἐπαρχίας. Ὁ Βυζάντιος θὰ κατήρχετο καὶ θὰ ἔστηνε τὰ πυροβόλα του, ἀνεγείρων προχώματα, πρὸς βορρᾶν, εἰς τὸν συνοικισμὸν τῆς Κουνουπίτσας, οἱ δὲ λοιποὶ Κισσαμίται μετὰ τῶν Ἐνεσαχωριανῶν ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς των θὰ κατελάμβανον τὰς πρὸς δυσμὰς θέσεις ἤτοι τοὺς Μύλους μέχρι τῆς παραλίας τοῦ Μαύρου Μώλου.

Τὸ σχέδιον ὅπως κατεστρώθη ἦτο ὄντως πολὺ καλόν, ὑπέπεσαν ὅμως οἱ ὀπλαρχηγοὶ καὶ ἀρχηγοὶ καὶ αὐτὸς ὁ Βυζάντιος εἰς ἀσύγνωστον σφάλμα. Εἰς τὴν θάλασσαν ἐπεκράτει γαλήνη καὶ τουρκικὸν πολεμικὸν ἐστάθμευσεν εἰς τὴν παραλίαν πλησίον τοῦ φρουρίου· τὸ πολεμικὸν τεῦτο πλοῖον δὲν ἀνελογίσθησαν, ὅτι θὰ τοῖς ἐπροξένοι μεγάλας βλάβας καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωσι τὴν μετατροπὴν τοῦ καιροῦ εἰς τρικυμίαν, ὅτε θὰ ἠναγκάζετο τὸ πλοῖον νὰ ἀναχωρήσῃ διότι ὁ κόλπος τοῦ Καστελλίου ἐν καιρῷ τρικυμίας εἶναι ἀπροσπέλαστος εἰς πᾶν ἀτμόπλοιον.

Ἐποῦ τὰ πάντα παρεσκευάσθησαν, ἤρχιθεν ἡ κατὰ τοῦ φρουρίου ἐπίθεσις ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. (Ὁ Βυζάντιος παρὰ προσδοκίαν δὲν κατήλθεν ἐγκαίρως εἰς τὴν Κουνουπίτσαν καὶ πρὸς

στιγμὴν ἐξήγειρε τὴν ὀργὴν τῶν Κριάρη καὶ λοιπῶν ὀπλαρχηγῶν). Οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ τοῦρκοι ἐξεπλάγησαν πρὸ τόσοῦ ἀριθμοῦ πολιορκητῶν, διότι οὗτοι θὰ ἀνῆρχοντο εἰς τρεῖς περίπου χιλιάδας, εἶχον ὅμως καὶ τὸ θάρρος τοῦ ἐν τῇ παραλίᾳ πολεμικοῦ πλοίου καὶ ἠμύνοντο μετὰ θάρρους καὶ γενναϊότητος. Πολὺ περισσότερο ὅμως ἐξεπλάγησαν καὶ κατεπτοήθησαν ὅταν ἤκουσαν τοὺς πρώτους κρότους τῶν πυροβόλων. Ὅλα τὰ πυροβόλα τοῦ φρουρίου ἐτέθησαν εἰς χρῆσιν, τὸ δὲ ἀτμόπλοιο εἶχε λάβῃ κατάλληλον θέσιν καὶ ἐλειτούργουν ὅλα καὶ αὐτοῦ τὰ πυροβόλα. Εἰς τῶν πυροβολητῶν τοῦ Βυζαντίου, ἐπιδέξιος σκευευτῆς, εἶχε κατορθώσῃ εὐθὺς μετὰ τὸν πρῶτον πυροβολισμόν, νὰ διευθύνῃ τὰς σφαῖρας του εἰς τὸ κέντρον τοῦ τουρκικοῦ πυροβολείου, μετὰ τέσσαρας ὅμως ἕως πέντε βολὰς ἐφονεύθη ὑπὸ τουρκικῆς σφαῖρας καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἀκολούθως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτύχῃ καὶ αἱ σφαῖραι τῶν πυροβόλων ἢ ἐπιπτον εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἔμεινον πρὸ τοῦ φρουρίου. Οἱ πολιορκούμενοι ἀνεθάρρησαν μετὰ πάροδον ὀλίγης ὥρας καὶ ἐξῆλθον πρὸς ἐπίθεσιν κατὰ τῶν χριστιανῶν.

Τὴν πρόθεσιν των ὅμως δὲν ἐπραγματοποίησαν διότι οἱ πολιορκηταὶ καὶ δυνάμεις ἰσχυρὰς εἶχον καὶ θέσεις ὀχυρὰς κατεῖχον· πλὴν τί τὸ ὄρελος, διότι ἀφοῦ μετὰ πάροδον ὡρῶν τινῶν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ πολιορκηταὶ παρετήρησαν, ὅτι οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἠδύναντο νὰ φέρωσι, ἀλλὰ μᾶλλον ζημίας ὑφίσταντο ἀπὸ τὰ πυροβόλα τοῦ φρουρίου καὶ τοῦ πλοίου, εἶχον δὲ ὑποστῆ καὶ ἀρκετὰς ἀπωλείας, ἦρον τότε τὴν πολιορκίαν καὶ ἀνεχώρησαν. Τὸ πυροβολικὸν ἄλλως τε τοῦ Βυζαντίου οὐδὲν ἀποτέλεσμα ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρῃ. Οἱ πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μκύρου Μώλου τεταγμένοι Ἐννεαχωριανοὶ ὑπὸ τοὺς ὀπλαρχηγούς των, τοῦ γενναίου καὶ νοήμονος Κωνσταντίνου Γεωργιλᾶ καὶ ἄλλων, καὶ οἱ Μεσογυανοὶ καὶ Λουσακιανοὶ ὑπὸ τὸν Βαρδαντώνην ἀπεπειράθησαν ἐξ ἐφόδου νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς κάτωθεν τοῦ φρουρίου θέσεις καὶ καταλάβωσι τὰς θέσεις των, διότι τότε θὰ ἔμεινον ἀπρόσβλητοι

ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ φρουρίου ῥιπτομένων πυροβολισμῶν, ἢ ἐπιχείρησις ὅμως ἦτο εἰς ἄκρον κινδυνώδης καὶ παρητήθησαν αὐτῆς, ἀφοῦ εἶδον πλέον ὅτι καὶ ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα οἱ πολιορκηταὶ ἠτοιμάζοντο νὰ ἀπέλθωσι, βλέποντες ματαιουμένην τὴν ἐπιχείρησιν· οὕτω ἀπεμακρύνθησαν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον οἱ ὀπλαρχηγοὶ, χωρὶς νὰ κατορθωθῇ ἢ ἀπαλλαγῇ τῆς ὠραίας καὶ πλουσίας αὐτῆς ἐπαρχίης ἀπὸ μιᾶς ἀληθοῦς μάστιγος, διότι ὡς καὶ πρότερον, δὲν ἔπαυον αἱ συγκρούσεις τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ μετὰ τῶν περὶ χριστιανῶν καὶ καθ' ἡμέραν ἐφρονεῦοντο καὶ ἐπληγώοντο γενναῖοι ἄνδρες ὅπως ἀδίκως.

Κατὰ τὴν ἀδοξον ταύτην μάχην ἐφρονεύθησαν περισσότεροι τῶν τεσσαράκοντα χριστιανῶν καὶ ὅλοι σχεδὸν ἀπὸ τὰ πυροβόλα τοῦ ἀτμοπλοίου. Ἐκ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Κριάρη ἐφρονεύθησαν δύο ἱερεῖς ἐκ Σελίνου γενναῖοι πολεμισταὶ, ὁ Παπαῖ Γεώργιος Κασσέλος ἐκ τοῦ χωρίου Ἀγριλὲ καὶ ὁ Παπαῖ Ἰωάννης ἐκ Καμπανοῦ. Ἐπίσης ἐφρονεύθη καὶ ὁ ἀνδρεῖος Μαυροδημητράκης ἐκ Χανίων υἱὸς τοῦ ἐξ Ἀποκορώνου καταγομένου γενναίου Μαυροδημήτρη. Ἐκ τῶν Ἐνεαχωριανῶν ἐφρονεύθησαν οἱ Γιακουμῆς Σαψάκης καὶ Ἰω. Παντελακκάκης ἐκ τοῦ χωρίου Ἀερινοῦ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐκ τῆς λοιπῆς ἐπαρχίης Κισσάμου. Ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν Κυθωνιατῶν ἐφρονεύθησαν καὶ ἐτραυματίσθησαν τινές. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔπεσεν ἡρωικῶς καὶ ὁ ταγματάρχης Φρουδάκης, γενναῖος ἀνὴρ ὁ μόνος ἐπιζῶν τότε ἀπόγονος τῶν γενναίων ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, ἐκ τοῦ χωρίου Σπηλιά καταγόμενος. Ὁ ἀνὴρ οὗτος καίτοι πρεβεθηκῶς τὴν ἡλικίαν, ἤθελε διεδραματίσει σπουδαῖον πρόσωπον κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον τῆς πατρίδος του, διὸ καὶ δικαίως ἐθρήνησαν τὸν ἡρωϊκὸν του θάνατον ὄχι μόνον ἢ ἰδιαιτέρα ἐπαρχία του Κίσαμος, ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ δυτικαὶ ἐπαρχίαι τῆς νήσου. Τοὺς φρονευθέντας ἔθαψαν μετὰ τὴν μάχην οἱ ἐπαναστάται, ἀποδώσαντες εἰς αὐτοὺς τὰς προσηκούσας τιμὰς, μεθ' ὃ ἀπῆλθον πέντες περίλυποι, διότι δὲν κατόρθωσαν

νά ἐκδικήσωσι, ὅπως εἴβουρον ἐκεῖνοι, τὸν φόνον τῶσων προσφι-
λῶν καὶ ἡρωϊκῶν ἀδελφῶν των. Ἄλλὰ καὶ ἄλλο ἀποτέλεσμα
ἔσχε τὸ πέρας τῆς μάχης ταύτης. Ἀπεθάρρυνε κατὰ πολὺ τοὺς
ἐπαναστάτας τῶν τριῶν ἐπαρχιῶν, διότι ἤρχισαν τότε νὰ σκέ-
πτωνται ὅτι μὲ τόσον ἀτελεῖ ὄπλισμόν, μαγόμενοι ἀπέναντι
στρατοῦ, ὃχι μόνον πολυκριθμοτέρου ἀλλὰ καὶ ὄπλισμένου τε-
λειώτερον, δὲν θὰ κατόρθωνον ὅσους τὰ ἀτρόμητα αὐτῶν στήθη
ἐλέκλειον πόθους καὶ ὅ,τι ἡ ἀνδρεία των ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ.
Ἐἶχον ἔλθει πυροβόλα. Πλὴν τί τὸ ὄφελος; ἦσαν ἐντελῶς ἄχρη-
στα. Εἰς τὰ φρούρια δὲν ἔφερον καμμίαν βλάβην ὡς ἀπεδείχθη
κατὰ τὴν μάχην τοῦ Καστελλίου.

* *

Ὅταν ὁ Μουσταφᾶ πασπᾶς ἐπιστρέφεν ἐκ Ρεθύμνης εἰς Χα-
νιά καὶ ἔμαθεν, ὅτι τὸ φρούριον τοῦ Καστελλίου τῆς Κισσάμου
πολιορκεῖται στενῶς, βομβαρδιζόμενον μὲ τὰ πυροβόλα τὰ ὅποια
ὁ Βυζάντιος εἶχε φέρει μαζύ του ἐξ Ἑλλάδος, ἐτέθη ἐπὶ κεφα-
λῆς πολυαριθμοῦ στρατοῦ, καὶ ἐκίνησεν πρὸς τὴν Κίσαμον.
Σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν· καθ' ὁδὸν ὅμως ἔμα-
θεν τὴν ἀποτυχίαν τῶν ἡμετέρων καὶ ὅτι οὗτοι μόνον των ἐγκα-
τέλειψαν τὴν ἐπιχείρησιν ὡς ἀκατόρθωτον, καὶ ἐτράπη πρὸς τὸ
χωρίον Λάκκουσ τῆς Κυδωνίας, τὸ ὅποion ὡςπραηγουμένως ἐξε-
θέσαμεν εἶχε καταστρέψει τελείως κατὰ τὴν πρώτην κατ' αὐτοῦ
ἐκστρατείαν του. Κατὰ τὰς ἡμέρας ὅμως ἐκεῖνας οἱ ἡμέτεροι
εὗρισκοντο ἐν Ζούρβα περὶ τοὺς χιλίους ἐκ διαφόρων Δυτικῶν
ἐπαρχιῶν ὡς καὶ τινες ἐκ τῶν Ἀνατολικῶν, οἵτινες εἶχον ἀκο-
λουθήσῃ τοὺς ἀρχηγούς των. Ἐπίσης παρευρίσκοντο καὶ τινες
Σφακινοὶ οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐναντίον τοῦ Τζιριντάνη. Πάντες οὗτοι,
μόλις ἔμαθον τὴν προσέγγισιν τοῦ Μουσταφᾶ πασπᾶ, κατέλαβον
τὴν ἄνωθεν τῶν Λάκκων θέσιν Σαβουρὲ καὶ ὠχυρώθησαν ἐν

αὐτῆ. Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς διήλθε διὰ τοῦ χωρίου Σγινέ μετὰ τοῦ πολυαριθμοῦ αὐτοῦ στρατοῦ, ἀνῆλθεν εἰς τὰ Καρανοσκάφιδα καὶ ἀπεπειράθη διὰ τῆς θέσεως Σαβουρὲ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ χωρίον Λάκκουσ· τὴν θέσιν ὅμως ταύτην κατεῖχον οἱ ἡμέτεροι καὶ συνήφθη πεισματώδης μάχη ἢ ὅποια διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἰς μάτην προσεπάθησε νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς ἐπαναστάτας ἐκ τῶν θέσεών των. Οὗτοι ἀνθίσταντο κρατερῶς, ἠναγκάσθησαν ὅμως τέλος πρὸς τὸ ἐσπέρας, ἕνεκεν τῆς ἐλλείψεως τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων, νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ νὰ ἀφήσωσι τὸν Τοῦρκον στρατάρχηνα νὰ εἰσέλθῃ μετ' ἀλαλαγμῶν χαρᾶς εἰς τοὺς Λάκκουσ.

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς μόλις εἰσῆλθε κατέλαβε τοὺς περὶ τῶν Λάκκων λόφους καὶ καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἤναπτε πυρᾶς καὶ ἐθερμαίνετο διότι τὸ ψῦχος ἦτο δρυμίτατον καὶ ἡ χιών εἶχε κατέλθει εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Λευκῶν Ὀρέων. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ ὑπέστη ἀπωλείας σχετικῶς μεγάλας, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ὡμολόγησε ὅτι δὲν ἐπερίμενε τόσον κρατερὰν ἀντίστασιν τῶν χριστιανῶν κατ' αὐτοῦ, κατόπιν τῶν περιστατικῶν τὰ ὁποῖα μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης εἶχον λάβει χώραν καὶ τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μᾶλλον ἀποθαρρυντικὰ ἦσαν διὰ τοὺς ἐπαναστάτας. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐπληρώθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων, εἰς ἀξιωματικὸς Μαυροβούγιος ἐθ' ἰλοντῆς κατὰ τὸν βραχίονα γενναῖος ἀνὴρ, ὁ Ἀναγνώστης Βουγιουκαλάκης, ἀπὸ Καλικράτην τῶν Σοκίων, ὅστις καὶ ἀπέθανεν ἐκ τοῦ τραύματος τούτου εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Τσοντολάμπης ἐξ Ἀσκύρου καὶ ὁ Γεώργιος Σαρδιάκης ἀπὸ Καλικράτην. Οἱ ἡμέτεροι ἀφοῦ ὑπεχώρησαν ἀπὸ τὴν θέσιν Σαβουρὲ ἀνῆλθον εἰς τὸ χωρίον Ζούρδα κείμενον ἀπέναντι τῶν Λάκκων καὶ χωρίζομενον ἀπ' αὐτοῦ διὰ βαθεὸς φάραγγος, ὅπου εἶχε τὴν ἔδραν τῆς ἠ επιτροπῆ, καὶ παρευρίσκοντο καὶ ὁ Ζυμβρακάκης, ὁ Κορωναῖος, ὁ Κόρακας καὶ οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ τῶν δύο

Ἀνατολικῶν τμημάτων οἱ ὅποιοι, ὡς προηγουμένως εἶπομεν, μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ἀρκαδίου εἶχον καταφύγει εἰς τὸ τμήμα τῶν Χανίων. Ἐκεῖ ἤλθει ἡ εἰδήσις ὅτι ὁ ἐχθρὸς ἔμελε νὰ κατέλθῃ ἀπὸ τοὺς Λάκκους εἰς τὸ χωρίον Μεσκλὰ καὶ ἐκεῖθεν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν Ζούρβαν καὶ ἐπιτεθῆ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τὴν ὁδὸν ταύτην ἐπροτίμητε, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν κινδυνώδη διάβασιν τῆς μεταξὺ Λάκκων καὶ Ζούρβας φάραγγος. Οἱ ἡμέτεροι λοιπὸν ἔπρεπε νὰ σκεφθῶσι περὶ τῶν μέτρων τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ ληφθῶσι πρὸς ἄμυναν.

Ἀνηγέρθησαν ὀχυρώματα εἰς διάφορα σημεῖα ἐπὶ καταλήλων θέσεων καὶ ἠτοιμάζοντο διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἐπίθεσιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὅτε οἱ κάτοικοι τῆς Ζούρβας ἠνάγκασαν τοὺς ἐπαναστάτας νὰ ἀναζητήσωσιν ἄλλο πεδίου πρὸς μάχην. Εἶπον οὖν τὰ ὄρη ἦσαν χιονοσκεπῆ καὶ δὲν εἶχον ἐν ἀνάγκῃ ποῦ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰς οἰκογενεῖας τῶν εἰς τὸ χωρίον τῶν εἶχον καταφύγει καὶ αἱ οἰκογένειαι τῶν Μεσκλῶν, ἐὰν δὲ ὁ ἐχθρὸς ἤθελεν ἐκτοπίσει τοὺς ἐπαναστάτας, τὸ ὅποσον ἐθεώρουν ὡς βέβαιον, διότι οὗτοι ἦσαν ὀλιγάριθμοι, ἢ ἔπρεπεν αἱ τῶσκι οἰκογενεῖαι νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ χιονοσκεπῆ ὄρη καὶ ἀποθάνωσιν ἐκ τοῦ ψύχους, ἢ νὰ παραμείνωσιν εἰς τὸ χωρίον καὶ ὑποστῶσιν πᾶν εἶδος ἀτιμώσεως καὶ σφαγῆς. Αἱ παρκατάσεις αὗται τῶν κατοίκων τῆς Ζούρβας ἀφ' ἑνός, καὶ αἱ πληροφορίαι ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ὁ Μεχμέτ πασῶς εἶχεν ἐκκινήσει ἐξ Ἀποκορώνου μετὰ δέκα χιλιάδων στρατοῦ καὶ ἤρχετο νὰ ἐπιτεθῆ κατ' αὐτῶν ἐκ τῶν ὀπισθεν, ἠνάγκασαν τοὺς χριστιανούς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Ζούρβαν. Πολὺ πρὸ τῆς Ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, διὰ νὰ μὴ ἐνοήσῃ τι ὁ ἀπέναντι τῶν Λάκκων τουρκικὸς στρατός, ἀνεχώρησαν πάντες καὶ ἔφθασαν πρὸς τὸ ἐσπέρας εἰς τὴν θέσιν Φώκιες, ἀνωθεν τῶν Λάκκων, ὅπου ἐστρατοπέδευσαν καὶ ἔστησαν οἱ ὀπλαρχηγοὶ τὰς σημαίας τῶν, εἰς ὑψώματα τοιαῦτα, ὥστε νὰ εἶναι καταφανῆ ἀπὸ τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον, διὰ νὰ βεβαιωθῇ

καὶ ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς, ὅτι ἡ Ζούρδα ἐγκατελείφθη καὶ μὴ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῆς. Τὸ τουρκικὸν πυροβολικὸν ἀμέσως ἤρχισε νὰ βάλῃ ἐναντίον των, σημεῖον ὅτι θ' ἀπειρατο ὁ στρατός νὰ τοὺς ἐκτοπίσῃ καὶ ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἐνιαυθῶ ἀνήρχετο εἰς δύο περίπου χιλιάδας, διότι ἐν τῷ μεταξύ εἶχε καταρθείσῃ ὁ Βυζάντιος, οἱ Σελινιωταί, καὶ οἱ Κισσαμίται καὶ ἀρκετοὶ ἐθελονταί, ἀφίσκοντες τὴν πολιορκίαν τοῦ Καστελλίου ἢ ὁποῖα, ὡς εἶπομεν, τόσον οἰκτρῶς ἀπέτυχεν. Ἡ δύναμις αὕτη τῶν ἐπαναστατῶν ἦτο ἐπαρκής, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίσῃ, εἰς τὴν θέσιν μάλιστα ταύτην, ὅλον τὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους ἡμέρας ὁ Τοῦρκος στρατάρχης ἔμενεν ἀδρανής, ἀν καὶ συχνὰ ἐλάμβανον χώραν ἀψιμαχίαι μεταξύ τῶν προφυλακῶν, καὶ διάφοραι προκλήσεις ἐγένοντο εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν, διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ ἐπιτεθῇ ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἄλλ' ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς δὲν ἦτο ἄνθρωπος ἐστερημένος στρατηγικῶν γνώσεων. Τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπαναστατῶν εἰς οὐδὲν ὑπελόγιζε βεβαίως· ἔβλεπεν ὅμως τὸ ἀνώμαλον τοῦ ἐδάφους, τὸ ἀπροσμάχητον αὐτοῦ, τὰς ὀχυρὰς θέσεις τὰς ὁποίας κατεῖχον οἱ χριστιανοί, καὶ ὑπελόγιζε τὰς ζημίας τὰς ὁποίας θὰ ὑφίστατο ὁ στρατός του, ὅπως ἀδίκως εἰς μίαν τοιαύτην φανεράν ἐπίθεσιν. Ἄλλου μᾶλλον προσφορωτέρου στρατηγικοῦ σχεδίου ἔπρεπε νὰ ἐκδιώξῃ ἐκεῖθεν τοὺς χριστιανούς, Μία νυκτερινὴ ἐπίθεσις ἦτο κατ' αὐτὸν ἢ καταλληλοτέρα πάσης ἄλλης ἐπιχειρήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἐζήτησε τὰς καταλλήλους ὁδηγίας, περὶ τῶν διαφόρων τοποθεσιῶν, ἀπὸ τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸν στρατὸν αὐτοῦ τοῦρκους Κυδωνιάτας, ὡς γνωρίζοντας καλῶς τὰς ἀνωμαλίας τοῦ ἐδάφους τοῦ μέρους τούτου. Οἱ τοῦρκοι Κυδωνιάται ὑπεσχέθησαν νὰ ὀδηγήσωσι τὸν στρατὸν ἀσφαλῶς ἐν καιρῷ νυκτός, συνήλθον δὲ κατόπον καὶ εἰς συμβούλιον διὰ νὰ καταστρώσωσι τελειότερον τὸ σχέδιον τῆς νυκτερινῆς ἐκστρατείας. Λέγου

ὅτι ἐν τυχαίῳ γεγογός δύναται ἐν καιρῷ ἐκστρατείας νὰ ἀναδείξῃ τινὰ μέγαν στρατηγόν, ἢ τουναντίον νὰ γίνῃ παραίτιον νὰ ταφῆ ἀδόξως μεγάλη στρατιωτικὴ ἀξία. Τοῦτο ἀπεδείχθη ἀληθές εἰς τὴν περίστασιν ταύτην.

Οἱ Τούρκοι Κυδωνιάται συνεζήτουν φανερά εἰς τοὺς Λάκκους τὸ μελετόμενον σχέδιον τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ καὶ ἔλαβε γνώσιν ὄλων τῶν λεπτομεριῶν αὐτοῦ εἰς Λακκιώτης, ὅστις δὲν εἶχε προφθάσει μετὰ τῆς οἰκογενείας του κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ στρατοῦ νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ ἠναγκάσθη νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Μουσταφᾶ πασσᾶν καὶ νὰ ὑποκριθῆ ὑποταγὴν καὶ οὕτω νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος· ὁ Λακκιώτης οὗτος Κοντιλοχριστόδουλος ὀνόματι, ἔσπευσε ἐν καιρῷ νυκτός καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Κριάρην τὸ μελετόμενον σχέδιον τῶν τούρκων. Ὁ Κριάρης κατέστησε γνωστὸν ἀμέσως εἰς τοὺς ἄλλους ὄπλαρχηγούς τὸ πρᾶγμα. Οὗτοι ὅμως, δυστυχῶς, εἰς τὴν σωστικὴν ταύτην ἀναγγελίαν τοῦ Χριστοδούλου δὲν ἔδωσαν πίστιν, θεωρήσαντες ὡς ἀδύνατον τὴν νυκτερινὴν ἐπίθεσιν, ἐκ μέρους τακτικοῦ στρατοῦ, εἰς τοιαῦτα δύσβατα μέρη καὶ δὲν ἐτοποθέτησαν τοὺς ἐπαναστάτας εἰς τὰς καταλλήλους θέσεις, ἀλλὰ τοὺς ἄφησαν διασκορπισμένους εἰς τὸ ὄροπέδιον ἐκεῖνο τῶν Φωκῶν νὰ ἀναπαύωνται καθ' ὀμάδας, νὰ ἀνάπτωσι πυρὰς καὶ νὰ θερμαίνωνται. Πολλοὶ μάλιστα τούτων ἐκοιμῶντο καὶ πέριξ τῶν πυρῶν. Εἰς τοιαύτην ἀσύγνωστον ἀδιαφορίαν διετέλουν οἱ ἡμέτεροι, μὴ λονοῖσι πρερυρίσκοντο ἐκεῖ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ Κορυναῖος, Βυζάντις, καὶ Ζυμβρακάκης. Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς περὶ τὸ μεσονύκτιον τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς ὄλου τοῦ στρατοῦ του καὶ ἔχων ἡδηγούς τοὺς Κυδωνιάτας τούρκους ἐγκατέλειψε τοὺς Λάκκους καὶ περὶ τὴν χαρρυγιὴν οἱ ἡμέτεροι εὐρέθησαν πανταχόθεν σχεδὸν περικυκλωμένοι. Ὁ τουρκικὸς στρατός ἐπετέθη ὀρμητικῶς κατ' αὐτῶν καὶ ἕκαστος ἐφευγεν ἐντρομος ὅπου ἠδύνατο, χωρὶς νὰ ρίψῃ κανεὶς οὔτε ἓνα πυροβολισμόν. Πλεῖστοι ἐπληγώθησαν καὶ ἀρκετοὶ σχετικῶς ἐφρονεύθη-

σαν, εἶναι δὲ θαυμάσιον πῶς κατόρθωσαν νὰ σωθῶσιν οἱ λοιποί. Εἰς τοῦτο συντέλεσαν ἀφ' ἐνός μὲν διότι δὲν εὐρίσκοντο ἀπαν-
τες συσσωματωμένοι εἰς ἓν σημεῖον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀνωμαλία
τοῦ ἐδάφους ἢ ἡποία ἠμπόδιζε τὴν ἐλευθέραν κίνησιν τοῦ στρα-
τοῦ. Τοιοῦτον ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπερισκεψίας τῶν ἡμε-
τέρων ἀρχηγῶν, διότι ἐκ ἐλάμβανον ὑπ' ὄψει ὅσα ἀνήγγηλεν
ὁ Χριστόδουλος καὶ κατελάμβανον τὰς καταλλήλους τοποθεσίας,
ὅ,τι ἔπαθον αὐτοί, θὰ τὸ ὑφίστατο εἰς πολὺ μεγαλύτερον βαθμὸν
ὁ τουρκικὸς στρατός.

* *

Ἡ ἐπιτροπὴ ἣτις ἀπετελεῖτο τότε ἀπὸ τὸν Παρθένιον Περί-
δην, Παρθένιον Κελαϊδῆν, Ἰω. Χατζῆ Ρουσσάκην, ἦ Βουρδου-
μπᾶν, Στ. Μυλωνογιαννάκην, Ἄντ. Μπομπολάκην, Λεων. Λό-
γιον, Χαρ. Παπαδάκην, τὸν ἐκ Γυράζων τοῦ Μυλοποτάμου Ἀλέ-
ξανδρον καὶ ἄλλους τινὰς δέκα περίπου τὸν ἀριθμὸν ἀνεχώρη-
σαν, ἅμα οἱ ἡμέτεροι ἐστρατοπέδευσαν εἰς Φώκαις, εἰς τὸ Ἐπανο-
χώριον τοῦ Σελίνου οἱ λοιποὶ πληρεξούσιοι τῆς ἐπαναστατικῆς
τῶν Κρητῶν συνελεύσεως εἶχον ἀπελθῆ εἰς τὰς ἐπαρχίας των
ὡς προεῖρηται, ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ, πρὸς ἐνθάρ-
ρυνσιν τῶν κατοίκων. Ἡ ἐπιτροπὴ μετέβη εἰς τὸ χωρίον τοῦτο
τοῦ Σελίνου τὸ μὲν διὰ νὰ δύναται ἐλευθέρως νὰ ἐργάζηται
στέλλουσα ὀδηγητικὰς καὶ ἐνθαρρυντικὰς ἐγκυκλίους εἰς τὰς
δικαίρους ἐπαρχίας, τὸ δὲ διὰ νὰ στρατολογή ὅσους ἠδύνατο
ἐπαναστάτας καὶ τοὺς ἀποστέλλῃ εἰς τὸ ἐν Φώκαις στρατό-
πεδον.

Ὅταν ἐγνώσθη πλέον ὅτι ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἶχε στρατο-
πεδεύσῃ εἰς Λάκκους οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Σελίνου καὶ
ἰδίᾳ τῶν χωρίων Λάκκου, Σγουράφο, Ἁγίας Εἰρήνης, Ἐπανοχω-
ρίου, Πρινέ, Τζισκιχνῶν, Καμπανοῦ, Ἐργαστηρίου, Σκάφης, Μα-

ρουλιῶν, Μάζης, Πεμονίων, καὶ Μονῆς, πάντα ἀπετελοῦντα τὸ ἀνατολικώτερον τμήμα τῆς ἐπαρχίας, ἤρχισαν νὰ σκέπτονται περὶ τοῦ πρακτέου εἰς ἐνδεχομένην εἰσβολὴν τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ εἰς Σέλινον, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν βεβαίαν. Ὑπελόγιζον τὶ εἶχον νὰ πάθωσι τὰ χωρία των, τόσον ἀπὸ τὸν τακτικὸν τουρκικὸν στρατὸν, ὅσον καὶ ἀπὸ τοὺς Σελινιώτας τούρκους, οἵτινες τότε ἤθελον ἐκδικηθῆ, δι' ὅσα εἶχον ὑποστῆ κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἐν Κανδάνῳ πολιορκίας τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα Αὐγούστον. Ἠρχισαν λοιπὸν νὰ μεταφέρωσι τὰς οἰκογενείας των, οἱ μὲν εἰς Σαμαριὰν ἄλλοι εἰς Λειβαδὰν, ἄλλοι εἰς Κουστογέρακον καὶ ἄλλοι εἰς Τρυπητὴν (πρὸς νότον τῆς ἐπαρχίας καὶ οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης, ὀνομαστὴ τοποθεσία, διὰ τὰς κρύπτας τῆς καὶ τὴν ἀσφάλειαν ἀπὸ τὰς προσβολὰς πάσης κακοκαιρίας) τὰ περιπλέοντα τὴν παραλίαν τοῦ Σελίνου τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα ἔβλεπον τὴν μετανάστευσιν αὐτῆν τῶν οἰκογενειῶν καὶ τὴν προσφυγὴν εἰς τὰ ἀνωτέρω παράλια μέρη καὶ καθ' ἑκάστην ἔρριπτον κατ' αὐτῶν ὄχι ὀλίγους κανονιοβολισμοὺς καὶ ἐν καιρῷ μάλιστα νυκτὸς εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα ὅπου αἱ οἰκογένειαι ἤθελον ἀνάψῃ πυρὰς ὀρατὰς ἀπὸ τὴν θάλασσαν. Συνέβαινε μάλιστα καὶ τὸ περίεργον, ὥστε αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι ὅταν εἶδον ὅτι καὶ ἐν καιρῷ νυκτὸς τὰ τουρκικὰ πολεμικὰ ἐξηκολούθουν τὸν βομβαρδισμόν, ἤναπτον εἰς ὠρισμένα, καταφανῆ ἀπὸ τῆς θαλάσσης, ὑψώματα μεγάλης πυρὰς ἀκολούθως ἀπεμακρύνοντο εἰς ἀπόστασιν τινα καὶ διεσκέδαζον μὲ τοὺς κανονιοβολισμοὺς τοὺς ὁποίους τὰ πλοῖα διηθύνουν κατὰ τῆς πυρὰς παρὰ τὴν ὁποίαν ἐπίστευον ὅτι ἦσαν συγκεντρωμέναι χριστιανικαὶ οἰκογένειαι.

* *

Μετὰ τὸ λυπηρὸν γεγονός τῆς νυκτερινῆς ἐπιθέσεως τοῦ Μου-

σταφᾶ πασσᾶ εἰς τὴν θέσιν Φώκιος, τὴν ὀγδόην (8) ἀκριεῶς Δεκεμβρίου ἀφοῦ οἱ ἡμέτεροι εἶδον ὅτι αἱ ἀπώλειαι, τὰς ὁποίας εἶχον ὑποστῆ ἦσαν σχετικῶς μικραὶ, συνῆλθον δὲ καὶ ἐκ τοῦ τρόμου, ἀντὶ νὰ σπεύσωσι νὰ στρατοπεδεύσωσιν ἐκ νέου εἰς τὰς θέσεις Κακαῖς Πλευραῖς, Ποροσέλια καὶ ἄλλας ἐπικαίρους θέσεις, νὰ καταλάβωσι καὶ ἀναμείνωσι τὸν ἐχθρὸν, τὸναντίον διελύθησαν καὶ ὁ μὲν Ζυμβρακάκης μετὰ τῶν περὶ αὐτῶν ἐθελοντῶν, τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ τῶν ἄλλων Κυδωνιατῶν ἀνῆλθον εἰς τὸν Ὁμαλόν, ὁ δὲ Κορωνάιος, ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Γεννησαρλής ὅστις εἶχεν ἀφικθῆ ἐξ Ἑλλάδος τὰς ἡμέρας ἐκείνας μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς ἐθελοντῶν καὶ μέρος Κισσαμιτῶν εἰσῆλθον εἰς τὸ χωρίον τοῦ Σελίνου Ἀγίαν εἰρήνην καὶ ἐκεῖθεν μετέβησαν εἰς Λειβαδᾶν (ἄλλον εἶναι τὸ χωρίον Λειβαδᾶς καὶ ἄλλο τὸ χωρίον Λιβάδα. Ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσι περίπου δύο ὥρας, διότι τὸ μὲν κεῖται νοτιονατολικῶς οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης, τὸ δὲ πρὸς δυσμὰς καὶ περὶ τὰς δύο ὥρας μακρὰν τῆς παραλίας) καὶ Κουστογέρακο, ἔπου εἶχον καταφύγει ὡς εἶπομεν καὶ πλεῖστοι οἰκογενεῖαι τῶν Σελινιωτῶν ἀπο τὰ ἄλλα χωρία τῆς ἐπαρχίας.

Ὁ Παρθένιος Περίδης εὕρισκόμενος τότε εἰς Ἀγίαν Εἰρήνην πρόετρεπεν ὅσους εὕρισκε πολεμιστάς, νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸ στρατόπεδον, κατέβαλε δὲ καὶ μεγάλας προσπάθειάς νὰ πείσῃ τὸν Κορωνάιον καὶ τὸν Βυζάντιον νὰ καταλάβωσι τὴν ἀνωθεν τῆς Ἀγίας Εἰρήνης θέσιν Ποροσέλια, μὲ τοὺς ὀκτακοσίους ἐθελοντάς, τοὺς ὁποίους εἶχον καὶ τοὺς τετρακοσίους Κισσαμιῖταις, οἵτινες εὕρισκοντο ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Ἰω. Ἀναστακῆν. Οἱ δὲ Σελινιωταὶ ἀφοῦ ἤθελον ἐξασφαλίσει τὰς οἰκογενεῖας τῶν, θὰ μετέβαινον καὶ αὐτοί, ἄλλως τε θὰ εἰδοποιεῖτο καὶ ὁ Ζυμβρακάκης μετὰ τὸν ταχυδρόμον τὸν ὁποῖον εἶχεν εὔρη. Δυστυχῶς δὲν εἰσηκούσθη ἡ συμβουλή του καὶ οὕτω ἀπέφυγον οἱ τοῦρκοι μίαν μεγάλην ζημίαν τὴν ὁποίαν θὰ ὑφίσταντο. Διότι τὴν ἐπομένην ἡμέραν, τῆς εἰσβολῆς τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ εἰς Σελίνον ἤρχισε ραγ-

δαιοτάτη βροχή, τὴν ὁποίαν διεδέχθη ἄφθονος χιῶν καὶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς εὐρισκόμενος εἰς τόσον ὑψηλὰ μέρη καὶ ἐν ὑπαίθρῳ, ἤθελεν ὑποστῆ καταστροφὴν. Ἡ βροχὴ ἦτο τόσον βαρυσταγία, ὥστε ὁ ποταμὸς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης κατέστη ἀδιάβατος, ἑκατὸν δὲ στρατιῶται ἐξανγκασθέντες νὰ διέλθωσι τὸν ποταμὸν ἐπνίγησαν ὄλοι, ὡς καὶ τὰ φορτηγὰ ζῶα τὰ ὅποια ὠδήγουν.

Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἰσῆλθεν οὕτως ἀμαχητεὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Σελίνου, ἐνῶ ἀκόμη οἱ Σελινιωταὶ μετεκόμιζον τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ προλεχθέντα μέρη, καὶ κατεσκύνησεν εἰς τὸ χωρίον Λειβαδά. Ὁ στρατὸς ἐστρατοπέδευεν ἀπὸ Ἁγίαν Εἰρήνην μέχρι Καμπανοῦ καὶ Ροδοβανίου, ὅπου εὗρε πάσας τὰς οἰκίας ἐγκαταλελειμμένας καὶ ἐστεγάσθη προφυλαχθεὶς ἀπὸ τὸν χειμῶνα.

Οἱ ἡμέτεροι μετὰ τοῦ Κορωναίου, τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Γεννήσαρλη καὶ λοιπῶν ἐθελοντῶν καὶ Σελινιωτῶν ἐχόντων καὶ τὰς οἰκογενείας των, ὡς καὶ τὰ ὀλίγα μέλη τῆς ἐπιστροφῆς τῆς Συνελεύσεως, συναθροίσθησαν εἰς Λειβαδᾶ καὶ Κουστογέρακο νοτικανατολικῶς, ὅχι μακρὰν τῆς θαλάσσης, ὅπου μετὰ δύο ἡμέρας κατήλθεν ἐκ τοῦ Ὁμαλοῦ καὶ ὁ Ζυμβρακάκης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ἐθελοντῶν, ὁ Χιτζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν Κυλινατῶν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἀνατολικῶν τμημάτων Κόρακας, Ρωμάνος, Πλεύρης, Τζουδερός κ. λ. π.

Ἐπίσης ἐκ ταῖς ἐπαρχίαις Σφακίων ὁ Παῦλος Μωράκης καὶ τινες ἄλλοι ἀντίθετοι τοῦ κόμματος τοῦ Τζιριντάκη. Ἡ ὅλη δύναμις τῶν χριστιανῶν ἐνταῦθα ἀνήρχετο εἰς δύο (2) περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν. Πάντας τούτους μετὰ προθυμίας ἐδέχθησαν καὶ τοῖς παρέσχον ἄφθονα τροφίμα οἱ φιλόξενοι Σελινιωταὶ ἐπὶ ὅκτω ὀλοκλήρους ἡμέρας προσενεγκόντες κριοὺς, βόας, καὶ ἄρτον ὅσον εἶχον νὰ διαθέσωσιν ἐκ τῶν ἰδίων.

Ὁ ποταμὸς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης πηγάζων ἀπὸ τὸ ὄρος Ἀποπαγάδι κατέρχεται τὴν βαθεῖαν φάργγα καὶ ἐκβάλλει εἰς τὸν

ὄρμον Σούγιαν. (Σύαν) ἐπίνειον τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἐλύρου, τῆς ὁποίας ἀκόμη σώζονται τὰ ἐρείπια, (νῦν Ροδοβάνιον) χωρίζει πρὸς ἀνατολὰς τὰ χωρία Λειβαδᾶ καὶ Κουτσογέρακον. Ὁ ποταμὸς οὗτος ἐχώριζε καὶ τὰ δύο στρατόπεδα, τὸ χριστιανικὸν καὶ ὀθωμανικὸν εἰς ἀπόστασιν δύο περίπου ὥρων. Ἀπὸ τῆς κείτης τοῦ ποταμοῦ μέχρι τοῦ εἰρημένου χωρίου, ἡ ἀπόστασις εἶναι περίπου ἡμισσίας ὥρας, τὸ ἔδαφος ὅμως ἦτο ἀνώμαλον, ἀνηφορικὸν, ἄδενδρον καὶ ἄνευ κοιλωμάτων καὶ διὰ τοῦτο ὁ Μουσταφᾶ Πισᾶς εἶχεν ἐμπόδιον καὶ τὸν ποταμὸν, καὶ δὲν ἠδυνήθη ἀμέσως νὰ προσβάλλῃ τοὺς ἐπαναστάτας,

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὰ πλεῖστα γυναικόπεδα κατέφευγον, ἵνα ἀποφύγῃσι τὴν σφαγὴν καὶ τὴν ἀτίμωσιν, εἰς τὴν νότιον τῆς γῆσου παραλίαν, τὰ δὲ παραπλέοντα πολεμικὰ πλοία καθ' ἡμέραν σχεδὸν τὰ ἐβομβάρδιζον. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας συνέπεσεν νὰ διέρχεται ἐκ τῆς παραλίας τούτης ἀγγλικὸν πολεμικόν, διοικούμενον ὑπὸ τοῦ πλοίαρχου Μημ. τόσον δὲ συνεκινήθη ὁ πλοίαρχος, ὥστε προσήγγισεν εἰς τὴν παραλίαν καὶ παρελάβε δασαὶς ἠδυνήθη οἰκογενείας καὶ τὰς μετέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα χορηγήσας εἰς αὐτάς, καθ' ἕλον τὸν πλοῦν, πλεῖστα δασαὶς περιποιήσεις. Ἄγνωστον ἂν εἰς τὴν φιλάνθρωπον ταύτην ἐνέργειάν του ὁ πλοίαρχος προέβη, κατόπιν δ' αταγῆς τῆς Κυβερνήσεώς του, ἢ ἐκ πρωτοβουλίας λόγῳ φιλάνθρωπίας. Μετὰ τὸ ἀτμόπλοιον τοῦτο κατέπλευσε τὴν δεκάτην πέμπτην (15) Δεκεμβρίου καὶ μέχρι ῥωσικὸν πολεμικόν, ἀναπεπταμένως ἔχων τὰς κανονιοθυρίδας καὶ παρέλαβε πρὸ τῶν ὀνόματων τοῦ τουρκικοῦ στόλου οἰκογενείας καὶ τὰς μετέφερεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ ῥωσικὸν τοῦτο ἀτμόπλοιον παρέλαβεν καὶ τὸν ἐπίσκοπον Κισσάμου καὶ Σελίνου, ὅστις μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πολιορκίας τῆς Κισσάμου, εἰς ἣν εἶχε λάβῃ καὶ αὐτὸς μέρος, κατέφυγεν εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην. Ἡ παραλαβὴ αὕτη τῶν οἰκογενειῶν ὑπὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀτμπλοίων ἐνεθάρρυνε τοὺς χριστιανούς, διότι ἔμειναν οὕτω

ἐλεύθεροι μόνοι οἱ ἄνδρες νὰ καταγίνωνται εἰς τὰ πολεμικὰ των ἔργα, χωρὶς νὰ ἔχωσιν καὶ τὴν ἀπασχόλησιν νὰ φροντίζωσι καθ' ἡμέραν περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως καὶ διαθρέψεως τῶν οἰκογενειῶν των.

Ἐξηκολούθουν δὲ νὰ καταπλέωσιν τὰ εὐρωπαϊκὰ ἀτμόπλοια εἰς τὰ διάφορα παράλια τῆς Κρήτης καὶ νὰ παραλαμβάνουν γυναῖκας καὶ κούραις, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἔκαμε τοὺς χριστιανούς νὰ πιστεύωσιν ὅτι αἱ Χριστιανικαὶ Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, εἶχον λάθει πλεόν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Κρήτης καὶ περὶ τὸ τέλος θὰ συνηγούρου ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως. Αἱ ἐλπίδες ἡμῶς μετὰ τὰς ὁποίας αἰετοτε ἐν τῇ εἰλικρινείᾳ των ἐτρέφοντο οἱ Κρητῆς, καὶ τότε δυστυχῶς διεφύθησαν· οἱ ἐν Χανίοις Πρόξενοι οὐδέποτε ἀφ' οὗτου ἐκηρύχθη ἡ ἐπανάστασις, προέτρεψαν τοὺς χριστιανούς νὰ παραιτηθῶσι τοῦ ἀγῶνος των διὰ τῆς παραστάσεως ὅτι καὶ ἡ Κρήτη ὅλη ἐν καταστρέφετο αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις δὲν ἤθελον ἐπιτρέψει τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν.

Εἰς τὰ χωρία λοιπὸν ταῦτα τοῦ Σελίνου, ὅπου εἶχον συγκεντρωθῆ ἄρκετοι ἐπανάσταται καὶ ἀντιπροσωπεύετο διὰ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν τῆς ὅλης ἡ Κρήτης, ἐσχεδιάσθη ἐν Συμβουλίῳ κοινῷ ἡ ἐξηκολούθησις τῆς Ἐπανάστασεως κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον. Ὁ μὲν Ζυμβρακᾶκος μετὰ τῶν περὶ αὐτῶν ἐθελοντῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν καὶ ὀπλαρχηγῶν τοῦ τμήματος Χανίων θὰ ἐξηκολούθουν τὰς ἐπαναστατικὰς των ἐπιχειρήσεις ἐν τῷ τμήματι τούτῳ, ἀδιαφοροῦντες περὶ τῆς συμμετοχῆς ἢ μὴ εἰς τὴν ἐξηκολούθησιν τοῦ ἀγῶνος τῆς ἐπαρχίης Σφακιῶν, ὁ Κορωναῖος θὰ μετέβαινε εἰς Ρέθυμνον μετὰ τῶν ὀπλαρχηγῶν τοῦ τμήματος τούτου διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν καὶ ὁ Κόρακας μετὰ τὸν Βυζάντιον καὶ τινὰς ἐθελοντὰς ἐν Ἡρακλείῳ· καὶ ὁ μὲν Κόρακας εἶχε τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐντοπίων ὁ δὲ Βυζάντιος τῶν ἐθελοντῶν, ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν ἡμῶς πάντοτε τοῦ Κόρακα, διότι ἦτο ἀδαῆς τοῦ τόπου. Ἡ ἐπιτροπὴ δὲν ἦτο ἡ πρώτη φορὰ καθ' ἡν

ἔθετε ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἐντοπίων ὀπλαρχηγῶν ἀξιωματικούς. Καὶ ἀνωτέρους τοῦ Βυζαντίου σωματάρχας ἔθεσεν ἄλλοτε ὑπὸ τὴν ὄδηγίαν τῶν ἐντοπίων ἀρχηγῶν, διότι καὶ τὸ ἔδαφος δὲν ἐγνώριζον καὶ ἀδαεῖς ἦσαν τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὅποιον οἱ Κρήτες πολεμοῦσι.

Οὕτω ἀνεχώρησαν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Κρήτης ἀπὸ τὸ Κουστογέρακον καὶ Λειβαδῶν καὶ κατευθύνθησαν πρὸς τὸ μέρος τὸ ὅποιον ἕκαστος διατάχθη.

Ἡ ἀπὸ Κουστογέρακον μέχρι τῆς Ἁγίας Ρουμέλης τῶν Σφακίων ἀπόστασις εἶναι διήμερος. Ὁδὸς δὲν ὑπάρχει καμμία, ἀλλὰ μόνον ἀτραποὶ καὶ μονοπάτια, ἀπὸ τὰ ὅποια φορτηγὰ τινὰ μετὰ δυσκολίας διέρχονται. Οἱ ἐθέλονται ἀσυνειθιστοὶ εἰς ταιαύτας μακρυνὰς καὶ δυσχερεῖς πορείας ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα καθ' ὁδόν, ὅταν δὲ ἔφθασαν εἰς τὰ Σφακία δὲν εὗρον ἐπαρκεῖς τροφὰς διότι καὶ οἱ Σφακιανοὶ εἶχον ἐξαντληθῆ ἀπὸ τὰς οἰκογενείας, αἵτινες εἶχον καταφύγει αὐτοῦ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν τῆς Ρεθύμνης καὶ Ἀποκορώνου καὶ ἔφθασαν κυριολεκτικῶς εἰς ἀπελιπίτιαν. Δὲν ἦσαν συνειθισμένοι εἰς τὰς κακουχίας καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς ἔφθασεν εἰς Ἐμπρόσγιλον, (πρωτεύουσαν τῶν Σφακίων), τετρακῆσιοι περίπου ἐθέλονται ἐσυνθηκολόγησαν μετ' αὐτοῦ καὶ εἰσῆλθον εἰς τὰ τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα τὰ ὅποια τοὺς μετέφερον εἰς Πειραιᾶ.

Ἐπὶ ἔτι ὅμως καὶ πολλοὶ ἐθέλονται, οἱ ὅποιοι διέβλεπον τὰς κακουχίας τῶν Κρητῶν καὶ δὲν ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων, ἀλλ' ὑπέμειναν τὰς στερήσεις καὶ ἠγωνίσθησαν πάντοτε πρόθυμοι παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ. Οἱ συνθηκολογήσαντες μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ ἦσαν ὡς λέγουσιν ἀπὸ τοὺς ἀέργους τῶν Ἀθηναϊκῶν τριόδων, τοὺς ὁποίους ἐστρατολόγησε τὸ Ἀθηναϊκὸν κομιτᾶτον καὶ τοὺς ἀπέστειλεν εἰς Κρήτην διὰ νὰ πολεμήσῃ τὸν γενναιώτατον τουρκικὸν στρατὸν

τὸν ἐξοικειωμένον, τόσον εἰς τὰς κακουχίας καὶ τὰς στερήσεις τῶν ἐκτάκτων περιστάσεων, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἀπολαύσεις τῆς Ἀνατολικῆς εὐμαρείας.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως μετὰ τὴν ληφθεῖσαν ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν ὀπλαρχηγῶν τῆς Κρήτης ὅλης ἀπόφασιν εἰς τὸ Κουστογέρακον, ἀπέστειλεν ἐνθαρρυντικὰς ἐγκυκλίους πρὸς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ καθίστα δι' αὐτῶν γνωστὴν τὴν ἀπόφασιν τὴν ὁποίαν ἔλαβον οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Κρήτης μετ' αὐτῆς, νὰ ἐξακολουθήσῃ ἢ ἐπανάστασις, διότι δὲν εἶχεν ἀπολεσθῆ ἀκόμη ἡ ἐλπίς ὅτι ἡ Κρήτη δὲν θὰ ἐπετύγχανε τοῦ ποθομένου.

Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἦλθεν εἰδησις εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὅτι ὁ Πετροπουλάκης μὲ ἀρκετοὺς ἐθελοντὰς εἶχεν ἀποβιβάσθῃ εἰς Μυλοπόταμον φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ὄπλα ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα εἶχε καὶ ὁ τουρκικὸς στρατὸς (σισανέδες) καὶ ἀρκετὰ πολεμοφόδια. Ἡ τοιαύτη ἀφίξις τοῦ Πετροπουλάκη, εἰς τοιαύτας μάλιστα περιστάσεις ὅχι ὀλίγον ἐνεθάρρυνε τοὺς ἐπαναστάτας καὶ μάλιστα τοὺς ἐν Μυλοποτάμῳ καὶ ὅλους τοὺς ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης, οἵτινες εἶχον καταπτηθῆ ἔνεκεν τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἀρκαδίου.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω γεγονότα καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἀνεχώρησεν εἰς Ἀγίαν Ρουμέλην τῶν Σφακίων ὅπου ἔστησε τὴν ἑδρὰν τῆς καὶ τὸ μικρὸν τυπογραφεῖον, τὸ ὅποιον μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε κομισθῆ ἐξ Ἑλλάδος.

Τὸ χωρίον τοῦτο, καίτοι εἶναι παράλιον, δὲν προσβάλλεται ὅμως ὑπὸ τῆς θαλάσσης, διότι ἐπιπροσθεῖσι βραχῶδη ὑψώματα πρὸς τὴν περαλίαν.

Ἐνῶ ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς ἔμεινεν ἐστρατοπεδευμένος εἰς Σέλινον, ἐκίνησαν ἐκ Κισσάμου οἱ ἀρχηγοὶ Σκαλίδης, Γ. Καμπούρης καὶ Γιαννουδοβαρδάκης μὲ ἀρκετοὺς ἄνδρας πρὸς ἐπικουρίαν τῶν κινδυνευόντων Σελινιωτῶν, καὶ ἦλθον εἰς Κακοδίχι. Ἐκεῖ

παρέμειναν ὁ Γ. Καμπούρης καὶ Γιαννουῖοβαρδάκης, ὁ δὲ Σκαλίδης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἄνδρας ἐξηκολούθησε τὴν πορείαν του καὶ μετέβη διὰ τῆς Σούγιας πρὸς συνάντησιν τοῦ Κριάρη καὶ Κορκίδη εἰς Κουστογέρακον, ὅπου καὶ συνηντήθη μετ' αὐτῶν. Ἐνῶ διήρχετο κατὰ τὴν θέσιν Πηλαιόκαστρον, συνῆψε μικρὰν ἀψιμαχίαν μὲ τὰς προφυλακὰς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, αἵτινες εἶχον καταλάβει τὰς ἐπικαιρωτέρας θέσεις, πρὸς προφύλαξιν τοῦ κεντρικοῦ στρατοπέδου ἀπὸ πάσης αἰφνηδίας προσβολῆς.

..

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως ἐδρεύουσα τότε ἐν Ἀγίᾳ Ρουμέλῃ, καίτοι ἀπουσίαζον πολλὰ τῶν μελῶν αὐτῆς εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν, προέβη εἰς τὸν διορισμὸν ἑπταμελοῦς προσωρινῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν ὁποίαν ἀνετέθη ἡ διευθέτησις τῶν τοῦ ἀγῶνος. Διότι τὰ φράγματα εὗρισνοντο εἰς πολὺ ἀνώμαλον σημεῖον. Ἐκ τῶν μελῶν τούτων τῆς Κυβερνήσεως, ἐν πρόσωπον ἦτο ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων, ἐν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, ἕτερον ἐκ τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν Ρεθύμνης καὶ ἕτερον ἐκ τῶν II ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος τοῦ Ἡρακλείου.

Τὸν διορισμὸν ἐκάστου ἐκλεχθέντος μέλους τῆς Κυβερνήσεως συντάξασα καὶ σφραγίσασα ἡ Συνέλευσις ἀπέστειλεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν, διὰ ταχυδρομίου καὶ προσεκάλεσε αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν ἔδραν τῆς ἐπιτροπῆς, ὅπου αὕτη ἤθελεν εὗρεσθαι, διότι ὠρισμένην ἔδραν ὡς γνωστὸν δὲν εἶχε ποτέ.

Σημ. Ἀνακριβῶς ὅθεν λέγει ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῶν Σφακίων Γρ. Παπαδοπηράκης ὅτι ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐσηματίσθη πρώτην φοράν εἰς Καλλικράτην τῶν Σφακίων. Ἄλλὰ μήπως ἡ ἱστορία του ἔχει μόνον τὴν ἀνακριβείαν ταύτην. Ἐκτός τῶν τόσοσιν μομφῶν, τὰς ὁποίας ἐπιρρίπτει κατὰ τοῦ εἰλικρινεστάτου ἔργου τοῦ Κριτοβουλίδου, περιέχει τόσα ἄλλα, τὰ

ὅπου θεωροῦμεν καθήκον μας νὰ ἐλέγξωμεν ὡς ἀνακριβῆ. Ὁ Γρ. Παπαδοπετράκης δὲν εἶχε λάβει μέρος ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1866 καὶ διὰ τοῦτο ἀγνοεῖ πολλὰ πράγματα, ἄλλα δὲ ἀναφέρει ἐσφαλμένως καὶ ἄλλα ἐξ ἀγνοίας παραλείπει).

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως ἦτο καὶ νομοθετικὸν καὶ ἐκτελεστικὸν σωματεῖον μέχρι τοῦ σχηματισμοῦ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως· τὰ δύο ταῦτα σωματεῖα ἀπετέλουν τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τῆς νήσου, ἔχοντες ἰδίαν σφραγίδα ἕκαστον, μὲ τὸ στέμμα τοῦ βασιλέως Γεωργίου καὶ ἐν ὀνόματι Αὐτοῦ ἐργαζόμενα. Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐξελέγετο πάντοτε ἐκ τῶν μελῶν τῆς Συνελεύσεως. Αὕτη δὲ ἐξέλεγε μετὰ τῶν μελῶν αὐτῆς τὸν Πρόεδρόν της· εἶχεν ἴδιον γραμματεῖα καὶ εἰργάζετο πάντοτε ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τῆς Συνελεύσεως, ἣτις εἶχε τὸ δικαίωμα τῆς πύσεώς της, ἂν παρέβαινε τὰς ὁδηγίας της καὶ τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὴν μέλη ἐπανήρχοντο εἰς τὴν Συνέλευσιν ἣτις διώριζεν νέαν Κυβέρνησιν διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας. Ἐκαστον σωματεῖον ἐξέλεγε τὸν Πρόεδρον καὶ ἀντιπρόεδρον αὐτοῦ, ἐπίσης διὰ μυστικῆς ψηφοφορίας.

* *

Καὶ ταῦτα μὲν κατὰ παρέκβασιν ἐνταῦθα, ὡς ἐπανέλθωμεν ἤδη πάλιν εἰς τὸν Μουσταφᾶ ἐν Σελίνῳ.

Οὗτος ἀποῦ ἀνεπκύθη μὲ τὸν στρατὸν του ἐπὶ δύο περίπου ἡμέρας ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου, τὴν παραλίαν τῆς ὁποίας περιέπλεον δέκα τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ ἀρκετὰ φορτηγά, συννενοήθη μετὰ τοῦ εἰς Ἐμπρόσγιαλον τῶν Σφακίων διαμένοντος Τζιριντάνη καὶ ἐπιβιβάσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς τὰ πλοῖα, ἀνεχώρησεν τὴν 10 Ἰανουαρίου 1867 διὰ τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων τὴν ὁποίαν ἐθεώρει μετὰ τὴν μάχην τοῦ Βαφῆ ὑποτεταγμένην.

Ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἀποβιβάσθεις ἐστρατοπέδευσεν ἀπὸ Φραγκοκάστελον μέχρι Κομιτάδων καὶ Ἐμπρόσχιλον καὶ κατέλαβεν ὅλο τὸ πεδινὸν τοῦτο παράλιον μέρος τὸ ὅποιον ἔχει ἄφθονον ὕδωρ.

Ὁ Τζιριντάτης ὑπεδέχθη αὐτὸν φιλικῶς καὶ τὸν ἐβεβαίωσε περὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς ἐπαρχίης του. Τοῦ προσέθηκε συγχρόνως, ὅτι τινὲς Σφακινοὶ περιφέρονται ἀκόμη ἔνοπλοι εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ θὰ ἀναγκασθῶσιν εἰς τὸ τέλος νὰ ἡσυχάσουν.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ὅμως μαθὼν ἀκολούθως ὅτι ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως ἐδρεύει ἐν Ἀγίᾳ Ρουμέλῃ ἐξέφρασε παράπονα εἰς τὸν Τζιριντάνην ὅτι δὲν τοῦ εἶπε τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Τζιριντάνης τῷ ἐδήλωσεν ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ καὶ οἱ προσερχόμενοι ἐπαναστάται εἰς τὴν ἔδραν τῆς δὲν εἶναι Σφακινοί, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ἄλλας ἐπαρχίας καὶ ὅς στείλῃ στρατὸν νὰ τοὺς καταδιώξῃ Ἀθήμερον πράγματι ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς πληρώσας τρία ἀτμόπλοια στρατοῦ τὸν ἀπέστειλεν εἰς Ἀγίαν Ρουμέλην, μὲ ὁδηγὸν τὸν Ἀνδρέαν Κοπάσην ἀρχαίον φίλον καὶ Σύμβουλόν του ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Ὄταν τὰ ἀτμόπλοια προσήγγισαν εἰς τὴν παράλιον καὶ εἶδον περὶ τοὺς 210 ἐνόπλους ἐπαναστάτας ἤρχισαν τὸν βομβαρδισμόν κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἠνάγκασαν ἀνευ βλάβης τινος νὰ ἀποσυρθῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα. Ἡ ἐπιτροπὴ πάραυτα ἀνεχώρησεν ἐκ τοῦ χωρίου καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη εἰς τὰ ὅποια μὴ ἔχουσα ὁδηγὸν περιεπλανήθη ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια χωρὶς τροφίμα καὶ διέτρεξε σοβαρὸν κίνδυνον, ὅχι τόσο ἀπὸ τὰς κακουχίας ὅσων ἀπὸ τὴν πείναν. Κατὰ σύμπτωσιν συνήντησεν νέον τινα ἐκ τοῦ χωρίου Ἀράδενας, Μανούsson Καντιδάκην ὀνόματι, ὅστις τὴν ᾠδήγησεν εἰς τὸ χωρίον του ὅπου εὗρεν ἄστυλον καὶ περιποίησιν.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἀποβιβάσας τὸν στρατὸν του, κατέλαβε τὴν Ἀγίαν Ρουμέλην καὶ ἐθεώρει πλέον περαιωθὲν τὸ ἔργον

τῆς ὑποταγῆς ὀλοκλήρου τῆς νήσου. Αἱ ἐλπίδες του ὅμως καὶ πάλιν διεψεύσθησαν.

Διότι δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ στρατοῦ κατήλθεν ἐκ τοῦ Ὀμαλοῦ ἰσχυρὸν ἐπαναστατικὸν σῶμα ἐκ Κυδωνιατῶν, Σελινιωτῶν καὶ Κισσαμιτῶν καὶ τινων Σφακιανῶν ὑπὸ τὸν Γενικὸν Ἀρχηγὸν τοῦ τμήματος Χανίων Ι. Ζυμβρακᾶκην, τὸν Χατζημιχάλην καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς Α. Μάντακαν, Σπιριδάκην, Μαυρογένην, τοὺς πληρεξουσίους Ν. Μάντακαν, Κοκολογιάννην, Ν. Νικολούδην, τοὺς ἀρχηγούς Σελῖνον Κριάρην καὶ Κορκίδην μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὀπλαρχηγῶν καὶ πολεμιστῶν, τοὺς Ἀρχηγούς Κισσάμου Γ. Καμπούρην Α. Σκαλίδην καὶ Γιαννουδοβαράκην μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὀπλαρχηγῶν καὶ πολεμιστῶν, τὸν ὀπλαρχηγὸν Μιχ. Γιανναράκην μετὰ τινων Σφακιανῶν καὶ τοὺς μετὰ τοῦ Ζυμβρακᾶκη σωματάρχας ἐθελοντὰς Βοτσαρέους, Α. Πετρίτσην, Ἀριστοτέλην Βογιατζόγλου, Ν. Ψύχαν, Λώρην, Δ. Μπαϊρακτάρην καὶ Ἀναγνωστόπουλον.

Τὸ ἐπαναστατικὸν τοῦτο σῶμα ἰσχυρότατον ἠθέλησε νὰ ἐκδικηθῆ τὸν Μουσταφᾶ πασᾶ διὰ τὴν ἐν Φώκαις νυκτερινὴν ἐπίθεσίν του κατὰ τῶν ἀμερίμων ἐπαναστατῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι ἐκεῖ. Ἀφοῦ κατεστρώθη τὸ σχέδιον, ὁ μὲν Ζυμβρακᾶκης μετὰ τῶν Κυδωνιατῶν καὶ ἐθελοντῶν κατέλαβε νύκτωρ τὴν ἄνωθεν καὶ πρὸς Ἀνατολὰς τῆς Ἀγίας Ρουμέλης βραχῶδη θέσιν Πούντα, ὁ δὲ Κριάρης, ὁ Κορκίδης, ὁ Σκαλίδης, Γ. Καμπούρης καὶ Γιαννουδοβαράκης μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἀνδρῶν τὴν πρὸς δυσμὰς θέσιν Φασκομηλωπὴν.

Τὴν πρωΐαν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔστησε τὰ ὄπλα του εἰς πυραμίδας καὶ μετέβη ἀμερίμος νὰ λουσθῆ εἰς τὸν παρακείμενον ποταμὸν, τὸν κατερχόμενον ἐκ τῆς Σαμαρειᾶς καὶ ἐκβάλλοντα εἰς τὸ νότιον μέρος τῆς θαλάσσης. Οἱ ἐπαναστᾶται, κατέχοντες τὰς ἐκατέρωθεν τῆς ὄχθης τοποθεσίας, ἐκ συνήματος

ἐξεκένωσαν ὅλοι ταυτοχρόνως τὰ ὅπλα των κατὰ τῶν λουομένων στρατιωτῶν.

Ἡ σύγκρουσις καὶ ἡ ταραχὴ, ἣτις ἐπῆλθεν εἰς τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον δὲν περιγράφεται. Ἐντὸς τοῦ ποταμοῦ σύγκρουσις καὶ ὀχλοβοὴ τῶν στρατιωτῶν, οἵτινες ἄλλοι μὲν ἐξήρχοντο γυμνοὶ καὶ ἔτρεχον πρὸς τὸ στρατόπεδον, ἄλλοι πληγωμένοι προσελάλουν εἰς βοήθειαν καὶ ἄλλοι φονευθέντες, παρέρροντο ὑπὸ τοῦ ρεύματος τοῦ ποταμοῦ. Αἱ σάλπιγγες ἤρχισαν νὰ σημαίνουσι γενικῶν πρόσκλησιν τὸ δὲ πυροβολικὸν ἐτέθη εἰς χρῆσιν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀνακατάταξιν τῶν στρατιωτῶν. Ὅταν τοῦτο κατορθώθη, ὅλος ὁ στρατὸς ἐπετέθη ὀρμητικῶς κατὰ τῶν χριστιανῶν καὶ συνήθη κρατερὰ μάχην διαρκέσασα μέχρι τῆς ἑσπέρας, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς ἡμετέρους, οἵτινες μόνον τῶν τὴν νύκτα ἀπεσύρθησαν, διότι καὶ τροφῆς ἑστεροῦντο καὶ τὰ πολεμοροδία των εἶχον ἐξαντληθῆ.

Κατὰ τὴν αἰφνηδίαν ταύτην ἐπίθεσιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν μάχην ἐφονεύθησαν, ὡς ἐξηκριβώθη ἀργότερον, περὶ τοὺς πεντακοσίους (500) ἐκ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὑπέστησαν ἕμως καὶ οἱ ἡμέτεροι ἀπώλειαι· ἐφονεύθησαν οἱ ἐκ Λάκκων ὕπταρχοι Χριστόδουλος Ζουριδάκης καὶ Ν. Βολανάκης, ἐπληγώθησαν δὲ ὁ Ν. Νικολοῦδης πληρεξούσιος ἐκ Κυδωνίας καὶ ὁ ἐθελοντὴς λοχίας Παπαδάκης· ὁ Νιώτης ἐθελοντὴς, υἱὸς τοῦ ὕπταρχοῦ Νιώτη ἀποκατεστημένου εἰς Τολὸν τοῦ Ναυπλίου, ὁ Ι. Καντιλάκης καὶ Ι. Βολανάκης Κυδωνιάται.

Ὄττω οἱ ἡμέτεροι ἐξεδικήθησαν τὸν στρατηγικώτατον Μουσταφᾶ πασσᾶν διὰ τὰ ἐν Φώκαις συμβάντα εἰς βάρος τῶν χριστιανῶν.

Τὰ γεγονότα τὰ ὅποια ἔλαβον χώραν μετὰ τὴν μάχην τοῦ Βαφέ καὶ τὴν προσποιητὴν ἢ πραγματικὴν ὑποταγὴν τῶν Σφακίων, τὰ ὅποια ἀφηγήθημεν ἀποδεικνύουσιν ὅτι οὐδὲν ἢ ὑποταγὴ τῶν Σφακίων ἐπηρεάσε τὰς ἄλλας ἐπαρχίας καὶ ἰδίως τὴν Κυδωνίαν, τὸ Σέλινον καὶ τὴν Κίσσαμον, ὥστε νὰ σπεύσωσι καὶ αὐταὶ νὰ πρῶξωσι τὸ αὐτὸ, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας Σφακίων Γρηγόριος Πρωτοπαπαδάκης ἐν σελίδι 504 καὶ 505. Διότι μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σφακίων ἐγένετο ἡ μάχη τοῦ Ἄρκηδιου, συνεπῶς καὶ αἱ ἐπαρχίαι τῆς Ρεθύμνης ἐθεώρησαν μετ' ἀδικροφίας τοῦτο· προσέτι ἐγένετο ἡ αἰμακτηρὰ μάχη εἰς τὸ Κκιτέλλιον τῆς Κιστάμου καθ' ἣν σπουδαῖον μέρος ἔλαβον οἱ Σελινιώται καὶ Κυδωνιάται, ἐπίσης ἡ μάχη Πεμονίων καὶ Μελιδονίου ἐν Ἀποκορώνῳ, ἡ δευτέρα ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ εἰς Λάκκους καὶ ἡ ἀνωθεν τοῦ χωρίου τούτου κατὰ τὴν θέτιν Σαβουρὲ μάχη κατὰ τὴν 30 Νοεμβρίου, δηλ. μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς τῶν Σφακίων. Ἐξ ὧν τούτων ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τῶν Σφακίων περιέπεσον εἰς ἀσυγγνώστους ἀνακριθείας αἱ ὅποια γίνονται κατάφοροι ἀφ' ἑαυτῶν, ὅταν τις σκεφθῆ ἀπλῶς ὅτι ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς, μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν Σφακίων, θὰ ἦτο ἀνόητος νὰ ἐκστρατεύῃ ἐναντίον ὑποταγμένων ἐπαρχιῶν καὶ χωρίων.

Μετὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν Ἀγίᾳ Ρουμέλῃ ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς ἀνεγνώρισε τὸ σφάλμα του νὰ ἀποστείλῃ στρατὸν ἐν τῷ αὐτῇ τοποθεσίᾳ, εὐκόλως προσδραλλομένην ὑπὸ τῶν ἀνταρτῶν καὶ ἀνεκάλεσε τοῦτον εἰς Ἐμπρόςγαλον, ὅπου εἶχεν ἀποβιβάσθῃ περὶ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου καὶ ἔμενε καὶ ὁ ἐπίλοιπος στρατός.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως τὴν 10 Ἰανουαρίου 1867 ἐγκατέλειψε τὸ χωρίον Ροδακίνιον τῆς Ἀράδενος, εἰς τὸ ὅποιον δέμενε καὶ μετέβη εἰς τὸ Μουρί τῶν Σφακίων, ὅπου ἐφιλοξενήθη

εις τὸν πατριαρχικὸν οἶκον τοῦ ἀρχαίου ἀγωνιστοῦ τοῦ 1821 Δημητρίου Παπαδάκη ἢ Σκορδίλη. Ἐκεῖ ἐσκέφθη νὰ γράψῃ εἰς τὸν Ζυμβρκακὴν καὶ εἰς τὰς ἄλλας ὁμόρους ἐπαρχίας νὰ σπεύσωσι νὰ πολεμήσωσι τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν ἐντὸς τῶν Σφακίων. Τὸ ζήτημα τῶσων οἰκογενειῶν, αἵτινες ἔμενον εἰς τὰ διάφορα χωρία καὶ ὁ ἐνσκήψας βαρύτατος χειμῶν τὸν ἠνάγκασαν νὰ μὴ προέξῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς σκέψεως ταύτης.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς διέμενεν εἰς Ἐμπρόσγιαλον τῶν Σφακίων μέχρι τῆς 15 Ἰανουαρίου. Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν ἔπαυε καθ' ἑκάστην νὰ ἀποτεινῇ διαφόρους πολιτικὰς συμβουλάς εἰς τὸ κόμμα τοῦ Τζιριντάνη καὶ νὰ διδῇ ὑποσχέσεις διαφόρους περὶ γενναίων πρὸς αὐτοὺς ἀμοιβῶν, τὰς ὁποίας θὰ ἐχορήγη μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν πραγμάτων. Δὲν παρέλειπε δὲ νὰ δηλοῖ συχνὰ πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Σουλτάνου ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ δώσῃ εἰς ὅλην τὴν νῆσον προνόμια τὰ ὅποια θὰ ἦσαν ἀναγκάριετα, διότι τοιαύτην εἶχε πληρεξουσιότητα. Τὴν 15 Ἰανουαρίου παρεσκευάσθη πρὸς ἀναχώρησιν. Δὲν θὰ ἐπέστρεφεν ὅμως τότε διὰ θαλάσσης διὸ καὶ ἐπεβίβασε τὰς βαρεῖας ἀποσκευὰς τοῦ στρατοῦ ἐπὶ τῶν ἀτμοπλοίων καὶ ἀκολούθως ἐκίνησε διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τὸν Ἐμπρόσγιαλον μετ' ὅλου τοῦ στρατοῦ του, ἀποτελουμένου ἀπὸ 25 χιλ. Παρὰ τοῦ Τζιριντάνη ἔλαθε πάσας τὰς σχετικὰς ὁδηγίας περὶ τῆς πορείας τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν διαβεβαίωσιν συγχρόνως ὅτι οὐδεὶς τῶν Σφακτιανῶν ἤθελεν ἐνοχλήσῃ καθ' ὁδὸν τὸν στρατὸν· οὕτω ἐφῆσσε πράγματι ἐν Ἀσκύφῳ χωρὶς νὰ ἐνοχληθῇ οὐδαμῶς καὶ διενυκτέρευσεν ἐκεῖ.

Τὸ ἐναντίον ὅμως τοῦ Τζιριντάνη κόμμα τῶν Σφακτιανῶν δὲν ἤθελε νὰ ἀφήτῃ τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν νὰ ἐξέλθῃ τῶν Σφακίων πρὸς τὸν Ἀποκόρωναν ἀνενόχλητον καὶ πιστοποιηθῇ οὕτω ἐπισημώτερον, ὅτι ὁλόκληρος ἡ ἐπαρχία τῶν Σφακίων εἶχεν ὑποταχθῆ εἰς αὐτόν Ἀπεράτισαν λοιπὸν τινὲς νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ

ξμα τῆ ἐκκινήσει του ἐξ Ἀσκύφου. Τὴν ἐπομένην πράγματι 16
 Ἰανουαρίου, ὅταν λίαν πρῶτ' ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἐγκατέλιπε τὸ
 Ἀσκύφου καὶ ἔβαινε πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου, προ-
 σεβλήθη καὶ φηνηδίως ὑπὸ τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ διάφορα σημεῖα. Συ-
 νέπεσε δὲ συγχρόνως νὰ φθάσῃ καὶ εὐρεθῶσι κατὰ τὴν ἐπί-
 θεσιν ταύτην ὅστις ὁ Πετρονικολὸς ἐκ τοῦ χωρίου Γωνιάς τοῦ Ἀ-
 σκούφου ὅστις ἔβαινε πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου μετὰ
 δεκατεσσάρων ἀνδρῶν, ὁ ἐκ Ρεθύμνης ὄπλαρχηγὸς Βαρδάκης
 μετὰ μέντε (5) οἱ ὄπλαρχηγοὶ τοῦ Ἀποκορώνου Μαθίος Μυλω-
 νογιαννάκης καὶ Σήφακας με ἀρκετοὺς ἀνδρας καὶ οἱ πληρεξού-
 σιοι Ν. Νικολοῦδης ἐκ Κυδωνίας καὶ Ἀναγνώστης Παναγιωτά-
 κης ἐκ Κισσάμου μετὰ τῶν ὀπλιτῶν οἵτινες εὐρίσκοντο μετ' αὐ-
 τῶν παρὰ τῆ Ἐπιτροπῆ τῆς Συνελεύσεως. Ὁ ὀλικὸς ἀριθμὸς
 τῶν χριστιανῶν δὲν ὑπερέβαινε τοὺς τετρακοσίους, ἢ ἐπίθεσις ὁ-
 μως βοηθοῦντος καὶ τοῦ ἐδάφους ὑπῆρξε τότεν ὀρηκτικὴ, ὥστε ὁ
 τούρκικὸς στρατὸς ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἠμύνετο, ἠναγκάσθη νὰ στρέ-
 ψῃ τὰ νῶτα καὶ νὰ ζητήσῃ σωτηρίαν δια τῆς φυγῆς. Ἡ στε-
 νὴ διόδος τὴν ὁποίαν ἐπρόκειτο νὰ διατρέξῃ μέχρις οὗ φθάσῃ
 εἰς εὐρύτερον πεδῖον εἶναι τρίωρος καὶ ὀνομάζεται Κατρέας, εἰς
 πολλὰ δὲ σημεῖα αὐτῆς εἶναι τόσον στενὴ ὥστε μόλις δύο
 διαδᾶται δύανται νὰ διέλθῃσι συγχρόνως. Εἰς τὴν θέσιν ταύ-
 την οἱ Σφακιανοὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 εἶχον κατα-
 γάγει πολλὰς κατὰ τῶν τούρκων νίκας καὶ διὰ τοῦτο ἔκτοτε
 αὕτη ἦτο ὀνομαστὴ καὶ ὅταν ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ἀπεφάσισε νὰ
 διέλθῃ δι' αὐτῆς δὲν ἐδίστασε νὰ ἐκδηλώσῃ τοὺς φόβους του. Οἱ
 ἐπαναστάται καταδιώκοντες τὸν φεύγοντα προτροπάδην τουρκι-
 κὸν στρατὸν, ἐφθασαν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ καταφθάσῃσι
 τὴν ὀπισθοφυλακίην, νὰ ἀρπάξωσιν τὰ ὄπλα τῶν στρατιωτῶν ἀπὸ
 τοὺς ὄμους των καὶ νὰ τοὺς φονεύωσι τοιοῦτο τρόπον καταδιώξαν
 τὸν τουρκικὸν στρατὸν κατὰ τὴν τρίωρον αὐτοῦ πορείαν, μεγάλην
 φθορὰν ὑποστάντα. Ἐβεβηιώθη κατόπιν ἀσφκλῶς ὅτι ὁ ἀριθμὸς

τῶν φονευθέντων τούρκων ἀνήλθεν εἰς διακοσίους (Σ. Π. Π τοῦτο μοι εἶπεν ὁ γαλλὸς ἰατρός Βώμ.). ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐφονεύθησαν ὁ Μανοῦσος Σταβιανουδάκης καὶ Ἰωσήφ Ριτζάκης ἐξ Ἀσκούρου, Μιχαὴλ Ρωμανιάς ἐκ Καλλικράτους καὶ τινες ἄλλοι Καλλικρατιανοὶ, Χράλαμπος Γιοκλαμάς ἐξ Ἀσφένου καὶ Χατζῆ Κορνάλῆς ἐξ Ἀνωπόλεως.

Κατὰ τὴν καταδίωξιν ταύτην τῶν τούρκων ἔλαβεν χώραν καὶ τὸ ἐξῆς περίεργον γεγονός· ὁ Ἀνδρέας Γεωργιλῆς, ἐκ Καλλικράτους εἶχε κύων πιστώτατον ὅστις παρηκολούθει αὐτὸν κατὰ τὴν μάχην. Ὁ κύων βλέπων τὸν κύριόν του καταδιώκοντα ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς τούρκους, ὤρμα καὶ αὐτὸς κατ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἔδακνε, συνέλαβε μάλιστα ἓνα στρατιώτην ἀπὸ τὸν τράχηλον καὶ τὸν ἔρριψε κατὰ γῆς καὶ τὸν ἐκράτησεν μέχρις οὗτου κατέφθασεν ὁ κύριος του καὶ τὸν ἐφόνευσε σημειωτέον ὅτι ὁ κύων οὗτος ἦτο πελωρίου ἀναστήματος.

Ἡ ἐπίθεσις αὕτη κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ διεδόθη ἀμέσως εἰς τὰς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης καὶ ἔσπευσαν πολλοὶ ἐπαναστάται πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἡμετέρων, δὲν ἐπρόφθασαν ὅμως διότι αὕτη διήρκεσε μόλις τρεῖς ὥρας. Ὅταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν στενὴν δίοδον, ἐτράπη πρὸς τὴν Κράπην, μικρὸν ὄροπέδιον, ἐνθα ὑπάρχει μέγιστον φρέαρ μὲ ἀρκετὸν ὕδωρ. Ἐκεῖ πλέον ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐν ἀνοικτῷ πεδίῳ ἦτο ἀπρόσβλητος καὶ οἱ ἡμέτεροι δὲν ἐπροχώρησαν πέραν τῆς ἐξόδου τῆς στενοποῦ διόδου.

Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς ὅστις ἔως τότε δὲν ἔπαυε νὰ τηλεγραφῆ πρὸς τὴν Πύλην καὶ νὰ βεβαιοῖ τοὺς Προξένους τῶν Χανίων ὅτι ἡ ἐπαναστάσις κατεπνίγη, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Χανίων πε-

ρίλυπος. Ἄλλως πως ἐγνώριζε τὴν Κρήτην ὅταν τὸ 1847 εἶχεν ἀπέλθει αὐτῆς καὶ ἄλλως πῶς τὴν εὗρισκε τώρα. Οὔτε αἱ παλαιαὶ του γνωριμαὶ μετὰ προκρίτων χριστιανῶν, οὔτε ἡ βαθεῖα γνῶσις τῶν Κρητικῶν ἐθίμων, οὔτε ἡ μεγάλη του πείρα περὶ τὰ πολεμικὰ καὶ ὁ ἐκ ταύτης ἀληθῶς στρατηγικός του νοῦς, συνετέλεσαν ὥστε νὰ κατορθώσῃ ἐκεῖνο διὰ τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀποσταλῆ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Διὰ τοῦτο ἡ Πύλη ὅταν ἔμαθε τὴν ἀποτυχίαν αὐτοῦ ἔσπευσε καὶ τὸν ἀνεκάλεσεν ἀμέσως.

Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς λοιπόν, ὁ ἦρος αὐτῆς τόσων δραματικῶν σκηνῶν ἐγκατελείψει τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης. Ὁ χειμῶν εἶχε παρέλθῃ πλέον καὶ μετ' ὀλίγον τὸ ἔαρ θὰ ἤρχιζε νὰ σπείρῃ ἐν ἀφθονίᾳ τὰ ἔνθη του εἰς τὰς κλιτύας τῶν λευκῶν Ὀρέων καὶ τῆς Ἰδης.

Ὁ Κρητικὸς λαός, ὅστις διήλθεν ὀλόκληρον τὸν βερὺν χειμῶνα ἐπὶ τῶν χιόνων, καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ καὶ κατετρυχόμενος ὑπὸ παντοίων κακουχιῶν, χωρὶς νὰ λιποψυχήσῃ δὲν ἠδύνατο βεβαίως τώρα, ὅτε ἡ ἀνοιξὶς προσεμείδιξ αὐτῷ καὶ τὰ αἰσθηματὰ ἀνεξωγαγονοῦντο ζωηρότερον, νὰ καταδέσῃ τὰ ὄπλα του καὶ νὰ ἀποδεχθῇ τὸ πρῶν καθεστὸς τῆς τουργικῆς τυραννίας. Ἡ ἐπαρχία τῆς Ρεθύμνης ἡ πολλὰ παθοῦσα ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ πασσᾶ, ἐκράτει τώρα μὲ μείζονα ὑπερηφάνειαν τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ ὑπὸ τὰς πτυχὰς αὐτῆς συνεκτροῦντο περισσότεροι πολεμισταί.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῆς Σενελεύσεως ἅμα ἀνεχώρησεν ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ χωρίου Μουρί, ὅπου διεμενε καὶ μετεβῆ εἰς Νίμπριν (χωρίον ἐπίσης τῶν Σφακίων) ὅπου πρῶτην ἡδὴ φοράν προέβῃ εἰς τὴν τακτοποίησιν τῶν ἐργασιῶν τας. Ἐξέλεγε τότε τὸν Πρόεδρόν της καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξελέγη παμψηφεί τὴν 20 Ἰανουαρίου 1867 ὁ Παρθένιος Περίδης εἰς τὸν ὁποῖον εἶχον μεγάλην πεποιθήσιν πάντα τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς.

Ὁ Παρθένιος Περίδης ἠυχαρίστησε τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς διὰ τὴν τιμὴν μὲ τὴν ὁποίαν τὸν περιέβαλον, ἐκλέξαντα αὐτὸν πρόεδρον, εἶχεν ὅμως ἀπέναντί του γηραιὸν στρατάρχην ἀγωνιστὴν τοῦ 1821 καὶ τέως Πρόεδρον τῆς κατὰ τὸ 1858 ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς, τὸν Μανουσογιαννάκην καὶ ἐθεώρησε καθήκον ἐπιβεβλημένον νὰ προτείνῃ εἰς τοὺς συναδέλφους του, ὅπως χάριν τιμῆς ἀναθέσῃ τὴν προεδρείαν εἰς τοῦτον Ὁ Μανουσογιαννάκης ὅμως δὲν εἶέχθη προβαλὼν τὸ γῆρας του, καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ἐπέμειναν τότε νὰ ἀποδεχθῇ τὴν θέσιν τοῦ Προέδρου ὁ Περίδης ὅστις καὶ ἀπεδέχθη (πρόεδροι τῆς ἐπιτροπῆς ἐξελέγοντο κατὰ περιόδους καὶ ἄλλα μέλη, ἐξελέγησαν δὲ τοιοῦτοι ὁ Μιχαὴλ Τσουδερός καὶ Παναγῆς Σεργάκης, παρερχομένου ὅμως τοῦ μηνὸς ἐξελέγετο καὶ πάλιν ὁ Περίδης).

..

Ἀπὸ τώρα καὶ ἐντεῦθεν ἡ Ἐπιτροπὴ ὠνομάσθη ἐπίσημως Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν. Τὸ πρῶτον ἔργον τῆς Συνελεύσεως κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἦτο νὰ διοργανώσῃ ἰσχυρὸν ἐπαναστατικὸν σῶμα ἐκ Σφακιανῶν, Ἀποκορωνιωτῶν Ρεθυμνίων, Ἀμαριωτῶν καὶ Μυλοποταμιτῶν, τὸ ὅποσον ἀπέστειλε καὶ περιῆλθε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας μέχρι Μαλεβιζίου πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἧτις δὲν παρουσίαζε τὴσιν ζῶν ἡν περιστάσιν ταύτην εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας, καταπτοηθείσας ἀπὸ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀρκαδίου καὶ ἐντεῦθεν.

Ἐκτὸς τούτου διοργανώθη καὶ ἕτερον σῶμα ἐκ Ρεθυμνίων, Ἀγιοδασιλιωτῶν, Ἀποκορωνιωτῶν, Σφακιανῶν, καὶ Ἀμαριωτῶν περὶ τὰς δύο (2) χιλιάδας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Π. Μωράκη ἐξ Ἀσκύφου καὶ ἐξεστράτευσεν κατὰ τῶν ἐν Βαθυαίνῳ τῆς Ἀμπαδιάς ἐστρατοπεδευμένων τούρκων. Ἀτυχῶς ἡ ἐπίθεσις δὲν εἶχε σχεδιασθῆ στρατηγικῶς καὶ ἀπέτυχεν, κατεδίωξαν δὲ καὶ

ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ σῶμα τοῦτο ἀνδρας οἱ τοῦρκοι. Κατὰ μάχην ταύτην ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν πολλοὶ χριστιανοὶ ἐν οἷς καὶ ὁ Α. Πολέντας καὶ Γ. Παπαδοπετράκης ἀμφότεροι γενναῖοι μαχηταί.

Ὅλιγον περὶ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἡ Πύλη εἶχεν ἀποστείλῃ εἰς Κρήτην τὸν Σερβέρ ἐφένδην, ἀνθρωπον ἀρκετὰ πονηρὸν καὶ ἐπιτήδειον κόλακα. Ἡ Πύλη ἔθετε τῶρα εἰς ἐφαρμογὴν ἄλλο σχέδιον εἰρηνεύσεως τῆς νήσου. Ἄφου δὲν κατῴρθωσε διὰ τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ, μεταχειρισθέντος τὴν βίαν, νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Κρήτας, ἔπρεπε τῶρα νὰ μεταχειρισθῇ εἰρηνικὰ μέσα διὰ τοῦ καταλλήλου πρὸς τοῦτο Σερβέρ ἐφένδην. Οὗτος μόλις ἀφίκετο ἤρχισε νὰ δίδῃ διαφόρους ὑποσχέσεις καὶ προνόμια τὰ ὅποια ἡ Υ. Πύλη ἦτο διαθετεμένη νὰ χορηγήσῃ εἰς τὸν Κρητικὸν λαόν. Πρὸς τοῦτο ὅμως, ὡς ἔλεγε, παρίστατο ἀνάγκη ὁ Κρητικὸς λαὸς νὰ ἀποστείλῃ ἀντιπροσώπους εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπὸ ἐκάστην πόλιν καὶ ἐπαρχίαν δύο πρόσωπα ἐξ ἐκάστου θρησκευματος, ἤτοι δύο χριστιανούς καὶ δύο ὀθωμανούς διὰ νὰ λάβῃ τότε ἐπίσημον κῦρος ἡ χορηγήσις τῶν προνόμιων. Τοιούτους ὅμως ἀντιπροσώπους ἐκ τῶν χριστιανῶν δὲν εὑρίσκει καὶ συνέλεξεν ἀπὸ τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι διαμένοντας μετοίκους ἐπαρχιώτας, ἐξ πρόσωπα, οὐδὲν σημαίνοντα παρὰ τῷ λαῷ καὶ τὰ ἀπέστειλε διὰ τῆς βίας εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ὅταν οὗτοι ἀφίχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐγένοντο ἀντικείμενα χλεύης, ὅχι μόνον παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς ἀλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὀθωμανοῖς καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐδραπέτευσαν κρυφίως καὶ ἤλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ δὲ ἐναπομείναντες δὲν κατῴρθωσαν ἀπολύτως τίποτε διότι ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν καὶ ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ἔσπευσαν νὰ τοὺς ἀποκη-

ρύξουν και να δηλώσουν ότι οἱ τοιούτων αντιπροσωπεύουσαν γινώσκοντες τον Κρητικόν λαόν, ἐπέδωκαν δὲ και ἑγγράφον διαμαρτύρησιν πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις Προξένους.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην τῆς ἀποτυχίας τοῦ Μουσταφᾶ πασσᾶ ὁ Σουλτάνος ἐταξείδευσε μέχρι Λονδίνου, ἐνθα τῷ ἐγένετο ἐνθουσιωδὴς ὑποδοχή.

Τὸ ταξίδιον τοῦτο τοῦ Σουλτάνου Ἀζίζ συνετέλεσεν ὄχι ὀλίγον πρὸς βλάβην τῆς Κρήτης, διότι ἐνῶ παρὰ τοῖς λαοῖς τῶν ἄλλων κρατῶν ἤρχισε νὰ γενᾶται κάποια συγκίνησις διὰ τὰ δεινοπαθήματα τῆς Κρήτης και νὰ εὐρίσκωσι ἕδαφος κατακτίσεως οἱ ἀγῶνες αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας της, ἐξεδηλοῦτο πλέον σαφῶς ἡ εὐνοια τῆς κρατερᾶς Ἀγγλίας πρὸς τὸν Σουλτάνον και ἡ ἀποδοκιμασία αὐτῆς πρὸς τὴν Κρητικὴν Ἐπανάστασιν.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1867 ἡ Γενικὴ Συνέλευσις μετέβη ἀπὸ Νίμπρον εἰς Καλλικράτην, ὅπου προσῆλθον και πολλὰ ἄλλα μέλη τῆς Συνελεύσεως και ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ διορισμοῦ τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως εἰς τὸν ὅποιον εἶχε προβῆ ἡ Ἐπιτροπὴ ἐν Ἀγίᾳ Ρουμέλη. Τὰ μέλη τῆς διορισθείσης Κυβερνήσεως παρίσταντο τότε ἐκεῖ φέροντα και τοὺς διορισμοῦ των, Ἐκεῖ ἠγέρθη μακρὰ συζήτησις και οἱ προσελθόντες πληρεξούσιοι προέτειναν νὰ ἀκυρωθῇ ἡ γενομένη ἐκλογὴ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὀλίγα μόνον μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς προέβησαν εἰς τὸν διορισμὸν αὐτῆς και ὅτι τοιοῦτον δικαίωμα δὲν εἶχεν. Ἡ ἀκύρωσις τῆς ἐκλογῆς δὲν ἐπιζητεῖτο βεβαίως, διότι τὰ ἀποτελοῦντα τὴν προσωρινὴν Κυβερνήσιν μέλη ἦσαν ἀκατάλληλα διὰ τοιοῦτον ἀξίωμα, ἀλλὰ διότι τινὲς πλη-

ρεξούσιι ἤθελον νὰ τιτλοφορηθῶσι Κυβερνήται.

Ἡ ἔρις αὖ ἡ τότε μόνον κατέπαυσε, ὅταν οἱ δύο Παρθένιοι Περιόδης καὶ Κελαϊδῆς ἐδήλωσαν κατηγορηματικῶς ὅτι ἂν ἡ γενομένη ἐκλογή δὲν γίνῃ ἀποδεκτὴ οὗτοι θὰ περαιτηθῶσιν ἀπὸ τὴν Συνέλευσιν.

Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἀπεελεῖτο ὡς καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις εἵπομεν, ἀπὸ ἑπτὰ μέλη, δύο ἐκ τοῦ τμήματος Χανίων ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, δύο ἐκ τοῦ τμήματος Ρεθυμνης καὶ δύο ἐκ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου, καὶ ὄχι τέσσαρα ὡς γράφει ὁ Γρηγόριος Παπαδοπετρακῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Σφακίων. Ἡ Κυβέρνησις σχηματισθεῖσα ἐκ μελῶν τῆς Συνελεύσεως εἶχεν ἰδίαν σφραγίδα μὲ τὸ στέμμα τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου εἰργάζεται, ὡς καὶ ἡ Γενικὴ Συνέλευσις εἶχεν ἀπ' ἀρχῆς ἰδίαν σφραγίδα καὶ ἡ ὁποία μέχρι τοῦ διορισμοῦ τῆς Κυβερνήσεως ἦτο σῶμα νομοθετικὸν καὶ ἐκτελεστικόν, ὑπῆγετο δὲ εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς ἄπασα ἡ Κρήτη. Ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ Συνέλευσις ἐξέλεγον τοὺς προέδρους αὐτῶν ἐκ τῶν ἰδίων μελῶν.

..

Ἔχομεν ἀναφέρει εἰς τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ, ὅταν κατὰ τὸν Αὐγούστου τοῦ 1866 εὐρίσκειτο εἰς τὸ ὄρος τῆς Σουκιᾶς, ἀνωθεν τοῦ χωρίου Κουρνᾶ τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώου, εἶχεν ἀποκηρύξῃ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ τῆς Κρήτης καὶ ἐκήρυξε τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ συνθήματος « Ἐνωσις ἢ Θάνατος » καὶ ὅτι ὑπομνήματα διὰ τὴν ἀποκήρυξιν ταύτην εἶχον διαβιβάσθῃ εἰς τὰς Δυνάμεις.

Τῆς ἀποκηρύξεως ταύτης ἐγένετο πάλιν ὑπόμνησις, παρεδέχθη δὲ ταύτην καὶ ἡ σχηματισθεῖσα προσωρινὴ Κυβέρνησις, ἐκοινοποίησε δὲ τὸν διορισμὸν τῆς καὶ τὴν ἐκ νέου ἀποκήρυξιν τοῦ

Σουλτάνου καὶ τὴν ἔνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς Προξένους τῶν Χανίων.

(Σ. Π. Π. Ἐσφαλμένως συνεπῶς γράφει πάλιν ὁ Γρηγόριος Παπαδοπετράκης ὅτι πρώτην ἤδη φορὰν ἐσχηματίσθη ἐνταῦθα ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις καὶ ὅτι ξένη εἰσηγήσει ἐγένετο ἡ ἀποκήρυξις τοῦ Σουλτάνου, ἐνῶ πρό ἐπιτὰ ἀκριβῶς μηνῶν, ὡς εἶπομεν, εἶχε γίνῃ αὕτη ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς, οὗτης σώματος νομοθετικοῦ καὶ ἐκτελεστικοῦ. Ἐπίσης ἀνακριδὲς ὅτι ἡ ἀποκήρυξις αὕτη ἐπεσφραγίσθη ἐπὶ τοῦ ὄρους Συκιᾶς. Διότι τοῦ λοιποῦ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, οὐδέποτε τὰ δύο ταῦτα σώματα ἐπικινήθη ἐπὶ τοῦ εἰρημένου ἔρους, μὴ ὑπαρχούσης οὐδεμιᾶς ἀνάγκης πρὸς τοῦτο, ὅπως κατὰ τὸν Αὐγουστὸν τοῦ 1866 ὅτε καταδιωκομένη ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ πασσᾶ ἐκρύπτετο ἐκεῖ καὶ ἐξοικονομεῖ τὰ πράγματα διὰ νὰ μὴ ἀρχίσουν προῶως αἱ ἐχθροπραξίαι πρὶν ἢ ἐροδιασθῇ ὁ τόπος μὲ ἀρκετὰ πολεμικὰ ἐφόδια).

Ἡ γενικὴ Συνέλευσις διώρισε πρῶτον Γραμματέα τῆς Κυβερνήσεως τὸν Λεωνίδα Λόγιον, νέον ἐξ Ἡρακλείου εὐπαίδευτον, κτηματίαν καὶ κεκτημένον ἀρκετὰς νομικὰς γνώσεις.

Τὴν πρώτην προσωρινὴν Κυβέρνησιν ἀπέτέλεσαν τὰ ἐξῆς πρόσωπα. Κωστής Βολουδάκης Α. Παπαγιαννάκης, Α. Μανουσέλης ἐκ τοῦ τμήματος Χανίων, Α. Τσίχλης καὶ εἰς ἄλλος οὕτινος δὲν ἐνθυμούμεθα τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ τμήματος Ρεθύμνης Κ. Σκορδίλης καὶ Μιχαὴλ Φραγκάκης ἐκ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου.

Ἀφοῦ οὕτω κατηρτίσθη ἡ Κυβέρνησις, παρίστατο ἀνάγκη νὰ κανονισθῶσιν καὶ τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα. Μολονότι δὲ τὰ τμήματα καὶ αἱ ἐπαρχίαι εἶχον ἐκλέξῃ τοὺς Ἀρχηγούς των μόνον ἢ ἐπαρχίαι τῶν Σφακίων ἕνεκα μικροφιλοτιμιῶν δὲν εἶχε ἐκλέξει Γενικὸν ἀρχηγόν, ἀλλ' ἕκαστον χωρίον εἶχε τὸν Ἀρχηγόν του. Μόνον ὅταν ἀργότερον ἦλθεν ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Σταμάτιος Χρονουδάκης ἐξελέγη οὗτος ὑπ' ὅλης τῆς ἐπαρχίας Γενικὸς Ἀρχηγός. Κα-

θῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὸ ζήτημα τῆς Γενικῆς Ἀρχηγίας δὲν ἠμποδίζε τοὺς Σφακιανούς νὰ ἐκστρατεύωσιν ὅπου ἦτο ἀνάγκη.

Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις ἀνεγνώρισεν ὡς Ἀρχηγούς ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἕως τότε ὄλαι αἱ ἐπαρχίαι εἶχον ἐκλέξει πρὶν ἢ αὕτη καταρτισθῆ. Οὕτω Γενικός Ἀρχηγός τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων ἀνεγνωρίσθη ὁ Ἰωάννης Ζυμβράκης, ὁ Χατζῆ Μιχάλης Γενικός ἀρχηγός Κυθωνίας καὶ δευτερεύοντες οἱ Α. Μάντακας ἐκ Λάκκων, ὁ Λιβιοπέτρος ἀπὸ Κεραμιά, ὁ Ἐμμ. Μαυρογένης καὶ Ἰωαν. Σπυριδάκης τῆς πεδινῆς Κυθωνίας, ὁ μὲν τῆς δυτικῆς, ὁ δὲ τῆς Ἀνατολικῆς.

Τῆς ἐπαρχίας Σελίνου τοῦ μὲν δυτικοῦ τμήματος ὁ Κωνσταντῖνος Κριάρης τοῦ δὲ Ἀνατολικοῦ ὁ Γεώργιος Κορκίδης.

Τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου τοῦ νοτιοδυτικοῦ καὶ βορειοδυτικοῦ τμήματος ὁ Α. Σκαλίδης, τοῦ μέσου ὁ Γεώργιος Καμπούρης καὶ Γεώργιος Γιαννουδοβαρδάκης καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁ Ἰωάννης Ἀναστασάκης. Ἐὰν δὲν ἐφονεύετο ὁ Φρουδάκης κατὰ τὴν ὀλεθρίαν μάχην τοῦ Καστελλίου ἤθελεν ἐκλεχθῆ οὗτος Γενικός Ἀρχηγός τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου.

Τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου Ἀρχηγοί, ὁ Γέρων Κωσταρός καὶ ὁ γέρων Ἀντώνιος Σήφακας ἀδελφός τοῦ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἥρωος Σήφακα, δευτερεύοντες δὲ ὁ Μαθιός Μυλωνογιαννάκης, ὁ Μαλινός, Ἀναγνώστης Ἀλικαμπιώτης, καὶ Α. Γογονῆς (ὅστις ἔμως πολὺ ἀργὰ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν). Ἐὰν δὲν ἐφονεύετο καὶ ὁ ἥρωος Δημ. Νεράντζης κατὰ τὴν ἐν Βρύσαις μάχην, θὰ ἀνεδεικνύετο εἰς τῶν ἀρίστων ἀρχηγῶν, διότι ἐκτὸς τοῦ ἡρωϊσμοῦ του ἦτο πεπρωκισμένος καὶ μεῖστακτον νοημοσύνην.

Τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ἀνεδείχθη Γενικός Ἀρχηγός ὁ Πᾶνος Κορωνάτος, ἐκάστη δὲ ἐπαρχία εἶχεν ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς ἀρχηγούς.

Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀγίου Βασιλείου ἦσαν ὁ Παῦλος Σαββάκης, ὁ Πλεύρης, Μιχ. Τσουδερός, δευτερεύοντες δὲ ὁ Ἐμμ. Δρυμὸς, Κωνστ. Τζελεπάκης, Στυλ. Μαρινάκης καὶ Νικολ. Ἀνδραδάκης.

Τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, ὁ Διογένης Μοσκοβίτης καὶ Ἐμμ. Πορτάλιος, δευτερεύοντες δὲ ὁ Ἀναγν. Κατσαντώνης, Ἀντ. Πάτερως, Ν. Βλαστός ἐκ Βρυζαρίου.

Τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου Γενικός Ἀρχηγὸς ὁ Μιχαὴλ Σκουλάς, καὶ δευτερεύοντες ὁ Νιώτης, ὁ Σπιθόρης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Σγουροί.

Τῆς δὲ Ρεθύμνης ὁ Σακκόραφος καὶ ὁ Φασούλης καὶ δευτερεύοντες ὁ Μιχαὴλ Λιανδρῆς, οἱ ἀδελφοὶ Δασκαλάκη φονευθέντες ἀμφότεροι, ὁ μὲν ἐν Ἀρκαδίῳ, ὁ δὲ ἐν Μπισταγῆ καὶ ὁ Παπα Μαρουλιανὸς ὁ περίφημος καταστάς διὰ τὰς πολλὰς καὶ ἐπιτυχεῖς κατὰ τῶν τούρκων ἐνέδρας του.

Τέλος τῶν ἑνδεκα ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Ἑρακλείου Γενικός ἀρχηγὸς ἀνεγνωρίσθη ὁ Μιχαὴλ Κόρακας. Ὁ Κόρακας παρέλαβε μαζὺ του καὶ τὸν Βυζάντιον ἀρχηγὸν τὸν ὑπ' αὐτὸν ἐβελοντῶν. Ἐκάστη ὅμως ἐπαρχία τοῦ τμήματος τούτου εἶχε καὶ τὸν ἰδιαιτέρον ἀρχηγὸν αὐτῆς, τοιοῦτοι δὲ ἦσαν ὁ Ρωμᾶνος, ὁ Παῦλος Ντεντιδάκης, Μαστραχᾶς, Χ. Ἀγγελιδάκης, Ἀντ. Ζωγράφος, Σφακιανάκης, Ἀγιονικολιώτης, Ν. Ντελιανάκης, Κοκκίνης, Βασιλογιάννης καὶ Μιχαλοδημήτρης.

Εἰς πάντας τοὺς ἀνωτέρω Ἀρχηγούς καὶ ὑπαρχηγούς ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐκοινοποίησε τοὺς διορισμούς των καὶ τοὺς εἰδοποίησε συγχρόνως νὰ ἀποστείλωσι παρ' αὐτῆς τὰ ἐκλογητήριά των τὰ ὅποια ἐσφράγισε καὶ ἐπεκύρωσε.

Συγχρόνως ἐκοινοποίησε πρὸς αὐτοὺς δι' ἐγκυκλίου διαταγῆς τῆς ὅτι, πᾶς ἔγγραφον αὐτῶν δεόν νὰ ἀπευθύνηται πρὸς τε τὴν προσωρινὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν καὶ τοῦτο διὰ νὰ λαμβάνη καὶ ἡ Συνέλευσις γνώσιν τοῦ περιεχομένου ἐκά-

στου ἐγγράφου καὶ διαφωτίζῃ τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ πρακτέου. Ἡ Κυβέρνησις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γνωρίζῃ τὰ καθέκαστα τῶν ἐπαρχιῶν, ἐνῶ παρὰ τῆ Συνελεύσει ὑπῆρχον ἀντιπρὸσωποι ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπαρχίας.

Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ Γενικὴ Συνέλευσις δὲν εἶχον ὠρισμένον τόπον διαμονῆς ὡς ἑδραν, ἀλλὰ μετέβαινον ἀπὸ τμήμα εἰς τμήμα καὶ ἀπὸ ἐπαρχίαν εἰς ἐπαρχίαν ὅπου ἐκρίνετο ἀναγκασία ἢ παρουσία της, διὸ καὶ ἐφθασαν τὰ δύο ταῦτα σώματα μέχρι τοῦ Χωρίου Γωνιῶν κάτωθεν τοῦ χωρίου Ἀνωγείων τοῦ Μυλοποτάμου πλησίον τοῦ τμήματος Ἡρακλείου.

Πρὸς εὐκολωτέραν ὁμῶς διεξαγωγὴν τῶν τοῦ ἀγῶνος συνεστήθησαν ἐπιτροπαὶ κατὰ τμήματα ἦτοι μία ἐν τῷ τμήματι Χανίων, ἑτέρα ἐν τῷ τῆς Ρεθύμνης καὶ δύο ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου.

Αἱ ἐπιτροπαὶ αὗται θὰ εἶχον ἄμεσον ἀνταπόκρισιν μετὰ τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, θὰ ἐξέθετον τὰς ἐκάστοτε ἀνάγκας τῶν τμημάτων καὶ θὰ ἀνήγγελλον εἰς αὐτὴν τὰ λαμβάνοντα χωρὰν ἐν τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πράγματα. Ἐκάστη ἐπιτροπὴ εἶχεν ἴδιον γραμματέα, συνεστήθησαν δὲ καὶ εἰς τὰς ἑδρας αὐτῶν δικαστήρια, διὰ νὰ εἰσάγονται εἰς αὐτὰς καὶ ἐκδίδονται αἱ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἀναφυόμεναι ὑποθέσεις. Αἱ ἐπιτροπαὶ αὗται ἀπετέλουν οὕτως εἶδος ὑποδιοικήσεων, μεγάλας δὲ ὑπηρεσίας προσέφερον εἰς τὸν ἀγῶνα.

Πρὸς τῆ ἑδρα τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως καὶ Γενικῆς Συνελεύσεως συνεστήθη καὶ δικαστήριον, εἰς τὸ ὅποσον δὲν εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ λαμβάνωσι μέρος ὡς δικασταὶ μέλη τῆς Συνελεύσεως. Τὸ Δικαστήριον τοῦτο ἦτο τὸ ἀνώτατον δικαστήριον τῆς Κρήτης κατεῖχε θέσιν Ἀρείου πάγου. Αἱ ἀποφάσεις τουῆσαν ἀνέκλητοι, εἰς αὐτὸ δὲ ἐδικάζοντο ὅλα τὰ στρατιωτικὰ ἐγκλήματα, τὰ κκουργήματα καὶ οἱ φόνοι, παραπεμπόμενα μὲ τὰς

φρετικὰς δικογραφίας ὑπὸ τῶν κατωτέρων δικαστηρίων τῶν τμημάτων.

Οὕτω διὰ τῆς διοικητικῆς καὶ στρατιωτικῆς ταύτης ὀργανώσεως διωκθῆναι ἤ Κρήτη ἀφ' ἑαυτῆς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος. Ἡ διοίκησις ὑπῆρξεν ἀρίστη καὶ ὑπὸ πολιτικὴν καὶ ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν. Ἡ δικαιοσύνη ἀπενέμετο ἀμερολήπτως καὶ εἰς τὸν μέγαν καὶ εἰς τὸν μικρὸν, εἰς τὸν ἀδύνατον καὶ εἰς τὸν ἰσχυρὸν, εἰς τὸν ἀσημον ὡς καὶ εἰς τὸν ἐπίσημον.

Στάσι, ἐναντίον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ Νομοθετικοῦ σώματος οὐδέποτε συνέβη καμμία, ἀλλὰ πάντες ἐπέβοντο καὶ ἐξετέλουν τὰς διαταγὰς ἀμφοτέρων, διότι ταύτας δὲν διέπνεε ποτὲ πνεῦμα μεροληψίας. Τὰ δύο ταῦτα ἀνώτερα σώματεια ἐφρόντιζον καὶ ἦσαν ἐνημέρα πάντοτε τῆς καταστάσεως ὅλης τῆς νήσου. Ἀνὰ πᾶν ὀκταήμερον ἐλάμβανον γινῶσιν ὅλων τῶν διατρεχόντων ἐν τῇ νήσῳ, διότι εἶχον ἰδίους ταχυδρόμους διὰ τῶν ὁποίων ἐτήρουν καὶ τὰς διοικητικὰς ἐπιτροπὰς ἐνημέρους τῶν σπουδαιοτέρων εἰδήσεων τὰς ὁποίας ἐλάμβανον, εἴτε ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ εἴτε ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ὁ διοικητικὸς καὶ στρατιωτικὸς οὗτος ὀργανισμὸς τῆς νήσου, γενόμενος δέκα μῆνας μετὰ τὴν ἐναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως, ἔπρεπε βεβαίως, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, κατὰ τὴν πρώτην συνάθροισιν ἐν Κουτσιναρίοις νὰ κατηρτίζετο καὶ ἐψηφίζετο ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν. Δὲν ἐγένετο τότε, διότι ἀληθῶς πνεῦμα ἐπαναστατικὸν δὲν εἶχε κυριαρχήσῃ ἀκόμη ἐφ' ὅλων. Τότε ἐπρόκειτο περὶ εἰρηνικοῦ διαβήματος, ἤτοι τῆς ὑποβολῆς μιᾶς καὶ μόνου ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Σουλτάνον, τῆς ὁποίας ἡ ἀπάντησις οὐδέποτε ἀνεμένετο, οἷα ἤλθε κατόπιν, συνταράξασα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν νήσον καὶ προκαλέσασαν τὴν ἐκκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως.

* *

Μετὰ τὴν ἀνάκλησιν καὶ ἀναχώρησιν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὴν διοίκησιν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῆς νήσου ἀνέλαβεν ὁ Σεοβέρ ἐφένδης ὁ διαδεχθεὶς ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν τὸν Μουσταφᾶ. Τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ ἐθεώρησεν ἡ Πύλη δεινὸν τραῦμα, τόσον ὑπὸ ἔποψιν ὕλι-

κίνη, διότι αρκετόν χροῖμα εἶχε δαπανήσει ἕως τότε συντηροῦσα τόσον στρατόν καὶ ὀλόκληρον στόλον εἰς τὴν Κρήτην, ὅσον καὶ ὑπὸ ἠθικὴν, διότι ἐπανειλημμένως εἶχε διασαλπίζει εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατεβλήθη, κατεπνίγη εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς καὶ εἶχεν ἀρχίσει τὸ ἔργον τῆς εἰρηνεύσεως.

Συνεκροτήθη ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Σουλτάνου ὑπουργικὸν συμβούλιον εἰς τὸ Γιλδίτ καὶ ἀπεφασίσθη κατ' αὐτὸ νὰ ἀποσταλῆ εἰς Κρήτην ὄχι πλέον ὁ τυχὼν στρατιωτικὸς πασσαῶς ἀλλ' αὐτὸς ὁ στρατάρχης τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ ἄλλοτε νικητὴς τοῦ ἐνδόξου Μαυροβουίνου ὁ Ὁμέρ πασσαῶς, Οὐγγρος ἐξωμότης. Οὗτος παραλαβὼν καὶ ἕτερον στρατόν (ἄγνωστον πόσον ἀκριβῶς, ἀρετὸν ὅμως) ἐκ τοῦ μαχιμωτέρου τῆς Αὐτοκρατορίας ἀπεδιδάσθη εἰς Σούδαν περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1867 (καὶ ὄχι κατὰ Σεπτέμβριον ὡς ἀνακριβῶς γράφει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Σφακίων ὁ Γρηγόριος Παπαδοπετράκης διότι τότε συμπίπτει ἡ ἔλευσις τοῦ Ὁμέρ μὲ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μουσταφᾶ πασσαῶ, καὶ παρίσταται τότε οὗτος ἀπρακτῶν ἐπὶ 8 μῆνας ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μέχρι τοῦ Ἀπριλίου ἐνῶ ἡ ἀποστολὴ του ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ὡς τάχιστα καταπνίξιν τῆς ἐπανάσεως). Ἐκεῖ συνήθροισε περὶ τὰς ἐξήλοντα χιλιάδας στρατοῦ καὶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου.

Ὅταν ἔγινε γνωστὴ ἐν Ἀθήναις ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ὁμέρ Πασσαῶ τὸ αὐτόθι Κομιτάτον ἐσκέφθη ὅτι παρίστατο ἄμεσος καὶ ἐπείγουσα ἀνάγκη ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Κρήτην ἐπαρκῆ πολεμοφόδια καὶ τροφάς, μολονότι ἐδίσταξε νὰ πιστεύσῃ, ἂν ἡ Κρήτη ἤθελε δυνηθῆ νὰ ἀντιμετοπίσῃ τόσον ὄγκον στρατοῦ καὶ ὑπὸ τοιοῦτον μάλιστα στρατάρχην, πεπειροχμένον καὶ παγκοσμίου φήμης.

Ἡ προσωρινὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ Συνέλευσις ἐδρεύουσαι τότε εἰς Νίμπρον τῶν Σφακίων ἔμαθον ὅτι ὁ Ὁμέρ Πασσαῶς ἠτοιμάζετο νὰ εἰσβάλῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς Σφακίαν καὶ ἔγραψαν εἰς τὸν Ζυμβρακάκην νὰ παραλάβῃ ἐμπεισμένως ὅλους τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν τεσσάρων ἐπαρχιῶν μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ὀπλιτῶν καὶ νὰ σπεύσῃ εἰς Σφακίαν. Ταυτοχρόνως εἰδοποίησαν καὶ τὸν Κορωνάϊον νὰ καταλάβῃ μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ τμήματος Ρεθύμνης τὰς ἀπὸ τοῦ ὄρους Ἀζῶνος μέχρι Ρουμπάδων ἐπικαίρους

θέσεις. Παρίστατο όμως διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῶσων ἐπανκτιτατῶν ἀνάγκη τροφίμων καὶ διὰ τοῦτο ἀπεστάλησαν πληρεξούσιοι εἰς διάφορα μέρη πρὸς προμήθειαν βοῶν καὶ ἄλλων ζώων, δέεταζαν δὲ καὶ τοὺς ποιμένεας τῶν ὄρεων νὰ κομίζωσι τοὺς τυρούς των εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν χριστιανῶν καὶ συνεστήθησαν φροντιστήρια εἰς τὰ διάφορα μέρη εἰς τὰ ὅποια ἦσαν ἐστρατοπεδευμένοι οἱ ἐπαναστάται διὰ νὰ διανέμονται τακτικῶς καὶ εἰς αὐτάς τὰς θέσεις τῶν πολεμιστῶν, τὰ σιτηρέσια, ὥστε νὰ μὴ λάβῃ κανεὶς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του. Ὁ Ζυμβρακάκη μετὰ τῶν ἐθελοντῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τοῦ τμήματος Χανίων συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ἡμίσεως περίπου ἀριθμοῦ τῶν Σφακιανῶν, κατέλαβε τὸ δυτικὸν μέρος μέχρι τοῦ ὄροπέδιου τῆς Κρήτης, ὁ δὲ Κορωνάιος μετὰ τῶν Ρεθυμνίων ἀρχηγῶν πολεμιστῶν καὶ ἐθελοντῶν καὶ τοῦ ἑτέρου ἡμίσεως ἀριθμοῦ τῶν Σφακιανῶν τὸ ἀνατολικὸν ἀπὸ τοῦ ὄρους Ἄζωνος μέχρι Ρουμπάδων. Ἡ ὀλικὴ δύναμις τῶν ἡμετέρων ἀπετελεῖτο ἀπὸ πέντε περίπου χιλιάδας ἀνδρας, οἵτινες ἐτοποθετήθησαν εἰς διάφορα σημεία, τοῦ μὲν ἑκατὸν, τοῦ πεντήκοντα ἀλλαχοῦ τεσσαράκοντα καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς· τὸ μῆκος τῆς γραμμῆς ἦν κατέλαβον οἱ ἡμέτεροι ἦτο περίπου πεντάκωρον.

Ὁ Ὁμέρ Πασᾶς εἶχε συγκεντρώσει σχεδὸν ὅλον τὸν στρατὸν τῆς Κρήτης ἀφήσας μόνον τὰς φρουράς εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας καὶ πόλεις, ἐτέθη δὲ ἐπὶ κεφαλῆς ἐξήκοντα χιλιάδων καὶ ἐξεστράτευσε τὴν εἰκοστὴν Ἀπριλίου 1867 πρὸς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Ἀποκορώνου τὴν ὁποίαν κατέκλυσε μὲ τὸν στρατὸν του, ἀναγκάσας τὰς οἰκογενεῖας νὰ ζητήσωσι καὶ πάλιν ἀσυλον εἰς τὰ ὄρη, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον κατέλθει μόλις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὅτε ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Χανία.

Ἀφοῦ ἀνεπαύθη ἐπὶ δύο ἡμέρας εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν καὶ ἐξήτασε διάφορα σημεία διὰ τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακίαν, διήρσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ εἰς τρία μέρη ὧν τὸ μὲν ἐν θὰ ἐτρέπετο πρὸς τὰς πρὸς δυσμὰς κλιτιῖας τοῦ ὄροπέδιου τῆς Κράπης, τὸ ἕτερον πρὸς αὐτὴν τὴν Κράπην καὶ τὸ τρίτον, τὸ καὶ ἰσχυρότερον πρὸς τὸ ὄρος Ἄζωνος καὶ Ρουμπάδων.

Τὴν εἰκοστὴν τρίτην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Ἀπριλίου λίαν πρῶτὴ ἐδόθη τὸ σημεῖον τῆς ἐπιθέσεως καὶ ἤρχισαν οἱ ἐφοδοὶ ταυτο-

χρόνως καὶ ἀπὸ τὰ τρία σημεῖα. Τὸ θέαμα ἦτο τρομακτικὸν ἀλλὰ καὶ ἄμα μεγαλοπρεπές. Οὐδεὶς ποτὲ ἠλπίζεν ὅτι μία δρᾶξ ἑλλήνων μαχητῶν κατέχευσα τόσον μακρὰν γραμμὴν μετώπου πρὸς τὸν ἐχθρὸν, ἠθέλεν ἀντιταχθῆ κατὰ τοσαύτης στρατιᾶς, ἢ ἀναγκασθῆ αὐτὴν καὶ ματαιώσῃ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφρακίων. Οὐδέποτε ὅμως ἄλλοτε οἱ ἡμέτεροι ἀνέπτυξαν τοιοῦτον ἡρωισμόν καὶ ἐπέδειξαν τοιαύτην αὐταπάρνησιν. Ὅταν ἤρχισαν αἱ ἔφοδοι δὲν ἐπερίμενον οἱ γενναῖοι μαχηταὶ νὰ πλησιάσῃ πρῶτος αὐτοὺς ὁ ἐχθρὸς, ἀλλ' ἐξώρμων ἀπὸ τὰ χαρακώματα καὶ ἐπέτιθεντο ἀιάθετοι κατὰ τῶν στρατιωτῶν, ἐνσπείροντες παντοῦ τὸν θάνατον καὶ ἀναγκάζοντες αὐτοὺς νὰ ὀπισθοχωρῶσι παρὰ τὰς διαταγὰς τῶν ἀξιωματικῶν. Τετράκις ἐπανελήφθησαν αἱ ἔφοδοι μετ' ἀλαλαγμῶν καὶ θορύβου ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον ἀπετέλουν Κιρκάσιοι, Ἀφρικανοὶ, Κοῦδρῶι καὶ ἐντόπιοι τουρκοκρήτες, καὶ ἀπὸ διαφόρους ἄλλας ἀνατολικὰς φυλάς, ἀλλὰ τετράκις ἀπεκρούσθησαν μετὰ μεγάλην φθοράν. Ἡ μάχη ἐξηκολούθησε ὅλην τὴν ἡμέραν χωρὶς νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἠλπίζεν ὁ Ὅμῆρ. Ὁ τοῦρκος στρατάρχης λέγεται ὅτι, ὅταν τὴν ἐσπέραν τοῦ ἀνηγγέλθη ὅτι οὔτε εἰς ἓν τῶν χριστιανῶν ἐξετοπίσθη ἀπὸ τὴν θέσιν του καὶ εἶδε τὰς ζημίας τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστῆ ὁ στρατός του, ἐξεφράσθη μετὰ θαυμασμοῦ ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν καὶ ἐξύμνησε τὴν ἀνδρείαν των.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν δὲν ἀπεπειράθη νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἐπίθεσιν καὶ ὡμολόγησεν ἐκυτὸν ἠττηθέντα. Δυστυχῶς ὅμως ἂν καὶ ἡ μάχη αὕτη ἀπέβη ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων καὶ ἐδόξασε τὰ ἑλληνικὰ ὄπλα καὶ τὸν ἡρωϊσμόν τῶν Κρητῶν, ἄλλη συμφορὰ ἐνέσκυφεν εἰς τοὺς χριστιανούς καὶ ἐβύθισεν εἰς ἄλυτον πένθος τοὺς ἥρωας τῆς νίκης. Αἱ οἰκογένειαι τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου καὶ Ρεθύμνης ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω εἶχον καταφύγει εἰς τὰ ὄρη διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀτίμωσιν καὶ τὴν σφαγὴν ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ὀρδᾶς.

Τὴν ἐσπέραν τῆς μάχης ταύτης ἐπνευσε παγερὸς βορᾶς πρᾶγμα ἀσύνηθες εἰς τοιαύτην ὥραν τοῦ ἔτους, κατέπεσεν ἄφρονος χιῶν καὶ ἐτάθησαν ὑπ' αὐτὴν ὑπὲρ τὰ πεντακάσια γυναικόπαιδα, θύματα καὶ αὐτὰ ἐνδοξα γινόμενα ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς πα-

τρίδος των. Ἡ εἶδησις τοῦ θανάτου τῶσων ἀθῶων πλασμάτων κατεσπάραξε τὰς καρδίας ὄλων καὶ ἕκαστος πατήρ καὶ ἀδελφός ἔσπευσε καὶ ἀνέσκαπτε τὸν τάφον τῆς προσφιλοῦς αὐτῷ ὑπάρξεως εἰς τοὺς παρθένους ἐκείνους τόπους, τοὺς ὁποίους οὐδέποτε ἔσως ἐπάτησε βάρβαρος κατακτητής.

Ὅσοι χριστιανοὶ ἐτόλμησαν νὰ παραμείνωσιν εἰς τὰς οἰκίας των καὶ νὰ προσφέρωσιν ὑποταγὴν, δ. ἤλθον πάντες διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου· τινὲς Ρεθύμιοι ἠκολούθησαν τὸν πολυάριθμον στρατὸν καὶ προσεπικλήθησαν τοὺς ὑποτελεῖς, ὁ Ὁμέρ Πασσὰς ὅμως δὲν ἤξευρε ἀπὸ τοιαῦτα πράγματα. Διέταξε τὴν σφαγὴν ὄλων ἀνεξαιρέτως καὶ τιν καταστροφὴν πάσης χριστιανικῆς περιουσίας, ἐλαιῶνες ἀμπελῶνες καὶ ἄλλα ὀπωροφόρα δένδρα ὑπέστησαν πλήρη καταστροφὴν, διότι ὁ Ὁμέρ εἶχε λάβει τὴν ἀπόφασιν, ὅπου ἤθελε διέλθει, νὰ ἀφίσῃ ὀπισθὲν τοῦ μόνου ἐρήμωσιν.

Ἐξ ἀντιθέτου δὲ ὁ τουρκικὸς στόλος παραπλέον τὰ παράλια τῶν πέντε ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων, κατέστρεψε τὰ πρὸς τὴν θάλασσαν χωρία βομβαρδίζων αὐτὰ. Καὶ σήμερον ἀκόμη εἰς μακρινὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης ἀπόστασιν εὐρίσκονται σφαῖραι τῶν τηλεβόλων τῶν τουρκικῶν πλοίων ριφθεῖσαι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ὁ βομβαρδισμὸς οὗτος τοῦ τουρκικοῦ στόλου σκοπὸν εἶχε νὰ ἀπασχολήσῃ συγχρόνως τοὺς κατοίκους ὄλων τῶν ἐπαρχιῶν καὶ μὴ λάθωσιν οὗτοι καιρὸν νὰ σπεύσωσιν καὶ παρεμποδίσωσι τοῦτον ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακίαν· τὸ στρατήγημα ὅμως ἀπέτυχε διότι καὶ φρουραὶ ἐπαρκεῖς ἐγκατελείφθησαν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καὶ τὸν Ὁμέρ Πασσὰ δὲν ἄφησαν ἀνενόχλητον καὶ ἐλεύθερον νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακίαν.

Τὴν ἐπομένην τῆς μάχης ὡς εἶπομεν ὁ Ὁμέρ δὲν ἐπανελάβε τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν χριστιανῶν ἀλλὰ περιωρίθη νὰ θάψῃ τοὺς νεκροὺς καὶ ἀποστείλῃ τοὺς τραυματίας εἰς τὰ νοσοκομεῖα τῶν Χανίων τὰ ὅποια ὑπερεπληρώθησαν τοιούτων. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως ἀνέμενον καὶ δευτέραν ἐπίθεσιν καὶ δὲν ἐκινήθησαν ἀπὸ τὰς θέσεις των. Ἡ προσωρινὴ κυβέρνησις δὲν ἔπαυσε νὰ τοὺς διανέμῃ διὰ τῶν φροντιστηρίων, τὰ ὅποια εἶχε συστήσῃ, τακτικὰς τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, συνεπῶς οὐδεὶς εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς θέσεώς του.

Ὁ Ὁμέρ πασσὰς εἶδε τὸ δύσκολον τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ

ἔδοκίμασε τὴν ἀνδρείαν τῶν Κρητῶν, καὶ ἠναγκάσθη νὰ μεταβάλλῃ σχέδιον καὶ νὰ μὴ ἐμμείνη εἰς τὸ ἀρχικόν, διότι ματαίως θὰ ἀπεδεκάτιζε τὸν στρατὸν του. Ἐσκιεῖθη λοιπὸν ὅτι ἔπρεπε τὰς συγκεντρωμένας δυνάμεις τῶν χριστιανῶν εἰς τὸ μέρος τοῦτο νὰ διαιρέσῃ διαφορετικῶς, ἵνα ἀκολούθως δυνηθῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς Σφακίαι χωρὶς νὰ εὕρῃ καμμίαν ἀντίστασιν.

Ἄφησε λοιπὸν τὸν Μεχμέτ πασσᾶν εἰς Ἀπκώρωνα μετὰ 10 χιλ. στρατοῦ διὰ νὰ ἀπαιχολῇ τοὺς Ἀποκρωσιώτας καὶ μέρος τῶν Σφακιανῶν, εἰς δὲ τὴν ἐπαρχίαν Κυδωνία καὶ Κισσάμου ἄφησε τὸν Σαρχῶ πασσᾶν μετὰ 20 χιλ. στρατοῦ νὰ ἀπασχολῇ τοὺς Κυδωνιάτας καὶ Κισσαμμίτας, εἶχε δὲ κατανεύμῃ τὸν στρατὸν του εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Κισσάμου ὡς ἐξῆς· πέντε χιλιάδας εἰς Καστέλλιον καὶ ἑτέρας πέντε χιλιάδας εἰς τὸ χωρίον Γριμπιλιανά. Ἀπὸ τὰ σημεῖα ταῦτα ἐξώρμων κατὰ τῶν ἡμετέρων καὶ συνέβαινον καθημερινὰ συγχρούσεις καὶ μάχαι, κατὰ τὰς ὁποίας πολλοὶ ἐφονεύοντο ἑκατέρωθεν. Τοὺς Σελινιώτας καὶ τὸ νότιον τμήμα τῶν Σφακιῶν ἀπασχολεῖ ὁ περιπλέων τουρκικὸς στόλος τὰς ἀκτὰς ταύτας τῆς νήσου, βομβαρδίζων ὅλα τὰ παράλια χωρία. Τὸ σχέδιον τοῦτο ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ἐπέτυχε καὶ διηκούλυε κατὰ πολὺ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Ὁμέρ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακιῶν.

Τρεῖς ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνωτέρω μεγάλην μάχην ὁ Ὁμέρ ἐκίνησε διὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ρεθύμνης· τὸν σκοπὸν του τοῦτον ἠνόησαν ἀπὸ τῆς προηγουμένης οἱ ἡμέτεροι καὶ ἰσχυρὸν σῶμα ἐπαναστατῶν ἐτάχθη νὰ τὸν παρακολουθήσῃ κατὰ πόδας.

Οἱ Κυδωνιάται Κισσαμίται καὶ Σελινιώται ἐπέστρεψαν εἰς τὰς ἐπαρχίας των, δι' οὓς λόγους ἐξεθέσαμεν ἀνωτέρω, ὁ δὲ Κορωνάτος καὶ μέρος τῶν Σφακιανῶν ἠκολούθησαν κατὰ πόδας τὸν Ὁμέρ πασσᾶν διευθυνθέντα πρὸς τὴν Ρέθυμνον. Πικνοῦ ὄθεν διήρχοντο τὰ στρατεύματα τοῦ Ὁμέρ ἔσπειρον τὴν ἐρήμωσιν. Οὐδενὸς ἐφείδοντο, οὔτε καλύβης, οὔτε ὄπωροφόρου δένδρου. Ὄταν εἰσῆλθεν εἰς τὸ τμήμα τῆς Ρέθυμνης, μετέβη καὶ ἐστρατοπέδευσε εἰς τὸ χωρίον Ἀγγελιανὰ τοῦ Μυλοποτάμου, ἐκλέξας τοῦτο διότι ἦτο ἐπίπεδον. Πλὴν καὶ ἐνταῦθα δὲν ἐμεινεν ἀνενόχλητος, διότι οἱ ἡμέτεροι ἔσπευσαν ἀπὸ τὰ περίξ καὶ τὸν προσέβαλον.

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὰ χωρία Γκράζον καὶ Ἅγιον Ἰωάννην, ὅπου τὸν περικύκλωσαν συγκεντρωθέντες ἐκεῖ, τριακόσιοι Μαλιβιζιῶται μετὰ τῶν Ἀνωγειανῶν ὑπὸ τὸν Σκουλᾶν καὶ ἀπέκοψαν τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν του.

Ἡ θέσις ἦτο ὀρεινὴ καὶ ἦτο πολὺ δύσκολον εἰς αὐτὸν νὰ προχωρήσῃ καὶ νὰ ὀπισθοχωρήσῃ χωρὶς νὰ ὑποστῇ μεγάλην κατὰστροφὴν. Ἔμεινε λοιπὸν ἐκεῖ ἐσφηνομένος οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀποδεκατιζόμενος καθ' ἡμέραν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἰδῶρ ἐπαρκὲς δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ μέρος τοῦτο, τὰ τρόφιμα ἤρχισαν νὰ ἐκλίπωσι καὶ ὁ Ὁμέρ εὐρίσκετο πρὸ ἐπικειμένης καταστροφῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἐσώθη παρὰ προσδοκίαν καὶ χάρις εἰς τὴν μὴ ἔγκαιρον πρόβλεψιν τῶν ἡμετέρων.

Ἐἶχον ἐξαντλήσῃ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπαναστάται τὰ πολεμοφοδία τῶν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ ἐνεθυμήθησαν τὴν τελευταίαν ἡμέραν νὰ στείλωσιν εἰς τὴν ἐν Σφακίσις παραμένουσαν προσωρινὴν Κυβέρνησιν καὶ Συνέλευσιν νὰ ζητήσωσι τοιαῦτα. Καὶ ἀπέστειλε μὲν ἀμέσως ἡ Κυβέρνησις ἀκριτὰ φορτία, ἡ ἀπόστασις ὅμως ἦτο τριήμερος καὶ ἐν τῷ μεταξύ εἶχε πληροφορηθῆ τὸν κίνδυνον τοῦ Ὁμέρ ὁ ἐν Ἡρακλείῳ παραμέων τότε στρατιωτικὸς διοικητὴς Ρεσίτ τασσᾶς, ὅστις ἐξεστράτευσε κρυφίως μετὰ δέκα χιλιάδων στρατοῦ καὶ ἐπιτεθεὶς ἐκ τῶν νότων κατὰ τῶν ἡμετέρων ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Ὁμέρ. Μετὰ τὸ πάθημα τοῦτο τοῦ τούρκου στρατάρχου ὁ Ὁμέρ ἐπροχώρησε μετὰ τοῦ Ρεσίτ εἰς τὰς πεδινὰς ἐπαρχίας τοῦ Ἡρακλείου καὶ διευθυνόμενος πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Λασιθίου περὶ δίδεν ἐν τῷ μεταξύ εἰς τὸν ὄλεθρον πᾶν τὸ προστυχόν.

Ἡ ἐπαρχία Λασιθίου εἶναι ἡ ὀρεινότερα τῶν Ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, παντχοθέν περικυκλοῦται ἀπὸ ὄρη, καὶ εἶναι ἐφορωτάτη καὶ παραγωγικωτάτη εἰς διάφορα εἶδη καὶ ὀπωρικά ὠραία περιζήτητα εἰς ὅλην τὴν Κρήτην.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὕτη ὡς ὀρεινῇ εἶχον τὸ ἐπαναστατικὸν αὐτῶν κέντρον ὅλοι αἰχλλοὶ Ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι, εἰς αὐτὴν δὲ εὐρίσκετο καὶ ὁ ταγματάρχης Δημητράκαρος ἀποβιβασθεὶς εἰς τὰ ἀνατολικά παράλι με ἀρκετοὺς ἐθελοντάς.

Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ τμήματος Ἡρακλείου Κόρακας

ἐπληροφορήθη τὴν προέλασιν ταύτην τοῦ Ὁμέρ καὶ ἔσπευσε πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ, παραλαβὼν τοὺς ὀπλαρχηγούς Ρωμάνον, Μαστιαχᾶν, Σφακιανάκην, Χ. Ἀγγελιδάκην, Ἄντ. Ζωγράφον, Βασιλογιάννην Κώστα Τσάκωναν μὲ τοὺς ἐθελοντάς εὗς ὠδήγουν καὶ τὸν ταγματάρχην Βυζάντιον μὲ τοὺς πολεμιστάς του. Ὁ Κόρακας κατέλαβε τὰς ἐπικαιροτέρας θέσεις τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου μετὰ τῶν ἄλλων πολεμιστῶν οἵτι εἶχον εὐθασίαν ἐν τῷ μεταξὺ ἐκ τοῦ τμήματος Χανίων καὶ Ρεθύμνης.

Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις μετὰ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τότε ἀνεχώρησεν ἐκ Σφακίων καὶ μετέβησαν εἰς Γωνιαίς, πλησίον τοῦ τμήματος Ἡρακλείου τριήμερον ἀπόστασιν ἀπὸ τὰ Σφακία, διὰ τὰ εὐρίσκηται πλησιέστερον τοῦ πολεμικοῦ κέντρου, τὸ ὅποιον εἶχε φέροι τότε ὁ Ὁμέρ εἰς τὸ τμήμα τοῦ Ἡρακλείου καὶ παράσχη πᾶσαν δυνατὴν συνδρομὴν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους χριστιανούς. Ἐπειδὴ παρίστατο ἀνάγκη τὰ συστηθῶσι καὶ ἐν Λασιθίῳ φροντιστήρια πρὸς προμήθειαν τροφῶν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἶχον ἀποσταλῆ προηγουμένως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Λασιθίου ἐκ τῶν μελῶν τῆς Συνελεύσεως ὁ Παρθένιος Κελαϊδῆς Ν. Νικολαΐδης Π. Σπυράκης καὶ ἄλλοι τινές.

Ὅταν ἔφθασε Ὁμέρ Πασᾶς ὁ πλησίον τοῦ Λασιθίου μετὰ τοῦ Ρεσίτ Πασᾶ καὶ Ἰσμαήλ Πασᾶ (Αἰγυπτίου) ἐπὶ κεφαλῇ ἐβδομήκοντα περίπου χιλιάδων στρατοῦ ἐστρεπτοπέδευσε εἰς τὸ χωριὸν Καστρί. Ἐκεῖ τὸ πρῶτον τὸν προσέβαλον οἱ ἡμέτεροι ἀκροβολιστικῶς ἐκεῖ δὲ ἔσπευσαν καὶ αἱ ἐκ Χανίων καὶ Ρεθύμνης ἐρχόμενοι τότε ἐπικουρικᾶκούσασαι μακρόθεν τοὺς φοβολισμούς. Ἀκολούθως οἱ ἡμέτεροι κατέλαβον τὴν πρὸς δυσίαν τοῦ Λασιθίου ὄχυσαν θέσιν, Ἀρέντη — Σταυρὸν καὶ ἀνυψώθησαν εἰς αὐτὴν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐπετέθη κατ' αὐτὴν διὰ τὰ τοὺς ἐκτοπίσει ἐκεῖθεν καὶ εἰσβάλῃ εἰς Λασιθίον, ἀπρὸς ἡμᾶς μὲ μεγάλας ζυμίας. Τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἐπανεήθη ἡ ἐπίθεσις μετὰ περισσοτέρας ὀρμῆς κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν οὐδὲν ὅμως καὶ τότε κατάρθωσεν ἄλλ' ὑπέστη νέας ἀωλείας. Κατὰ τὴν διήμερον ταύτην μάχην ἐφρονεύθησαν ἐκ τῶν ἡμετέρων καὶ ἐκ τῶν ἐθελοντῶν ὑπὲρ τοὺς πενήκοντα ἐγγίς καὶ ὁ Δ. Πετροπουλάκης ἀνεψιὸς τοῦ γέροντος Πετροπολάκη.

Τὰς ἐλπίδας τοῦ ὅμως ὁ Ὅμερ ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς Λασιθίον δὲν εἶχεν ἀπολέσῃ ἀκόμη καὶ τὴν ἐπομένῃ νύκτα μετὰ πυλῶν ἀριθμοῦ στρατοῦ ἐπετέθη αἰρνιδίως κατὰ τῶν ἐν τῇ θέσει Μαθία φρουρούντων πεντήκοντα ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους καὶ ἐξετόπισε καὶ οὕτω κατέλαβε τὴν στρατηγικὴν ταύτην θέσιν καὶ κατέλαβε τὰ νῶτα τῶν ἡμετέρων· κατὰ τὴν αἰρνιδίαν ταύτην νυκτερινὴν ἐπίθεσιν οἱ ἡμέτεροι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς θέσεις των ἵνα μὴ συλληφῶσι πάντες διότι διέτρεξαν σοβαρὸν κίνδυνον, καὶ οὔτε τοὺς νεκροὺς αὐτῶν ἐπρόφθασαν νὰ παραλάβουν.

Οὕτω εἰσῆλθεν ὁ Ὅμαρ εἰς Λασιθίον καὶ κατέλαβε τὰ χωρία Πλάτη, Γέρω—Μουρί, Μετόχι καὶ Ψυχρὸ τὰ ὁποῖα ἐλεηλάτησε καὶ ἐπυρπόλησεν. Εἰς τὴν Μονὴν Κρυσταλλένια εἶχον ἀπομείνη ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν ἡμετέρων τοὺς ὁποίους κατεδίωξε τὸ τουρκικὸν ἱππικόν, καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ νὰ ἀφήσωσι τὸν τουρκικὸν στρατὸν νὰ καταλάβῃ καὶ τὴν ὄχυράν θεσιν Ἀφέντη—Σταυρὸν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἐστρατοπέδευσε. Τὴν ἐπομένῃ τῆς ἤττας ταύτης τῶν ἡμετέρων κατέφθασαν ἐκ τῶν τμημάτων Ρεθύμνης καὶ Χανίων ἰσχυραὶ ἐπικουρίαι, αἵτινες ἠνώθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες εἶχαν συγεντρωθῆ εἰς τὰ πρὸς ἀνατολὰς τῆς ἐπαρχίας κείμενα χωρία ὅταν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔφθασε εἰς αὐτὰ καὶ ἐπετιθῆ κατ' αὐτῶν, τοῦ ἐπετέθησαν ἐξ ἐφόδου καὶ τὸν ἔτρεψαν εἰς φυγὴν καὶ τὸν κατεδίωξαν μέχρι τῆς θέσεως Ἀφέντη Σταυρὸς ὅπου τὸν ἐπολιόρκησαν ἐκεῖ πανταχόθεν μέχρι βαθείας νυκτὸς ὅτε ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσωσι πρὸς τὰ χωρία Ψυχρὸ. Τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ Ὅμερ Πασᾶς διήρесе τὸν στρατὸν του εἰς δύο τμήματα ὧν τὸ μὲν διηυθύνθη πρὸς τὸ χωρίον Ψυχρὸν τὸ δὲ πρὸς τὸ Πινακισκῶν καὶ ἀμφότερα ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐκεῖ ὀχυρωμένων ἐπαναστατῶν οἵτινες δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἀπέκρουσαν ἐπανειλημμένως ἐφόδους. Τὴν ἐπομένῃ 26 Μαΐου ὁ Ὅμερ Πασᾶς ἐκίνησε πκνστρατιᾶ πρὸς τὸ χωρίον Ψυχρὸν ὅπου ἐπετέθη καὶ πάλιν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν διὰ νὰ τοὺς ἐκτοπήσῃ, ὑπέστη ὅμως μεγάλως ζημίαις χωρὶς καὶ τὴν φορὰν ταύτην οἱ ἡμέτεροι νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς θέσεις των. Οἱ ἔφιπποι ἰδίως Κιρκάσιοι οἱ ὅποιοι ἐξετίθεντο περισσώτερον τῶν

ἄλλων ὑπέστησαν τὴν μεγαλειτέραν φθοράν. Καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅμως πολλοὶ ἐφρονεύθησαν καὶ ἐπληρώθησαν. Μὲ ὄλην τὴν ἀνδρείαν τῶν ἐπαναστατῶν οἱ ἀρχηγοὶ καὶ ὀπλαρχηγοὶ εἶδον ὅτι δὲν ἠδύναντο ἐπὶ πολὺ ἀκόμη νὰ ἀντισταθῶσι κατὰ τσαούτης κρατερᾶς δυνάμεις καὶ ἀπεσύρθησαν ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὰς ὄρεινότερας θέσεις. Ὁ ἔχθρὸς τότε ἔλαβε τὴν εὐκαιρίαν καὶ ἐκίνησε πρὸς τὸ Μέσα Λασιθί (ἀνατολικώτερον τῆς ἐπαρχίας καὶ ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν μόνων μικρῶν χωρίων), μετὰ μεσημβρίαν ὅμως ὅταν ἐπέστρεψε πρὸς τὰ χωρία Μαρκέσο καὶ Τζερνιάδο προσεβλήθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ καταδιώχθη μέχρι τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου. Κατὰ τὴν καταδίωξιν ταύτην ἐφρονεύθησαν πολλοὶ ὀθωμανοὶ τῶν ὁποίων τὰ πτώματα ἀφέθησαν βορὰ τῶν κυνῶν.

Τὴν 27 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς προσέβαλε πάλιν τοὺς ἡμετέρους μὲ ὄλον τὸν στρατὸν τοῦ τοῦ ἐστρατοπδευμένους εἰς τὸ Μέσα Λασιθί καὶ εἰς Τζερνιάδο ὅπου συνήφθη πάλιν πεισματοδεστάτη μάχη καθ' ἣν ἐπρόκειτο πλέον νῶ κριθῆ ἢ τύχη τοῦ Λασιθίου. Ὁσον ἠδύναντο ἐκράτησαν τὰς θέσεις των οἱ ἐπαναστάται καὶ ἀντέστησαν καλὰ τοῦ ἔχθρου. Ὑπέστησαν τόσας ἐφόδους, ἀντέταξαν τόσην ἀμυναν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας, προσεπάθησαν νὰ σώσωσιν τὸ Λασιθιον ἀπὸ τὴν καταστροφῆν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἠναγκάσθησαν νὰ ἀφῆσωσι κύριον ἀπόλυτον τὸν κατακτητὴν καθ' ὅλην τὴν ἐπαρχίαν. Ἐπεσε λοιπὸν καὶ τὸ Λασιθί ὅχι διότι δὲν τὸν ὑπερίσπισαν οἱ ἐπαναστάται, ὅχι διότι ἐλιποψύχισαν καὶ τὸ ἐγκατέλειψαν ἀμαχητὶ, ἀλλὰ διότι δὲν εἶχον νὰ διαθέσωσιν οὔτε τὸ μυριοστὸν τῶν μέσων ἐκείνων τὰ ὅποια διέθετεν ὁ ἔχθρὸς. Ὁπλισμὸς κατάλληλος, ἀριθμητικὴ δύναμις ἐπαρκεῖς τροφαὶ καὶ ἐφόδια πολεμικὰ, ὅλα ταῦτα ἔλειπον ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας ἐνῶ ὁ ἔχθρὸς τὰ οἰέθετε περισσῶς. Δὲν ἐξηγόρασεν ὅμως τόσον εὐθυνα ὁ Ὁμὲρ τὴν κατάκτησιν τοῦ Λασιθίου. Ὑπέστη συμπτικὰς ἀπωλείας κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίως μάχην τοῦ Μέσα Λασιθίου καθ' ἣν καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐθελοντῶν καὶ ἐντοπίων ἐφρονεύθησαν ὑπὲρ τοὺς ἐβδομήκοντα.

Ἐἰς μίαν τῶν πολυημέρων τούτων μαχῶν ἐφρονεύθη καὶ ὁ Αἰγύπτιος Ἰσμαὴλ Πασσᾶς τὸν ὁποῖον ἐθρήνησαν εἰς ὄλην τὴν Αἰγυπτὸν ὅτε ἐγένετο αὐτόθι γνωστὸς ὁ θάνατός του. Τὸν φόνον

αὐτοῦ οἱ χριστιανοὶ ἀπέδωκαν εἰς θεῖον δίκην διότι δὲν ἐσεβάσθη οὔτε τὸ χωρίον του εἰς τὸ ὅποιον ἐγεννήθη, ἀλλ' ἐξεστράτευσε κατ' αὐτοῦ διὰ τὰ καταστρέψῃ μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τον ὅτι πολεμῶν ἐν Λασιθίῳ ἐμάχετο ἐναντίον ἀδελφῶν, στενῶν συγγενῶν καὶ συμπατριωτῶν του. Διότι ὁ Αἰγύπτιος Ἰσμαήλ Πασᾶς ἦτο Κρῆς Λασιθιώτης καὶ εἶχε γεννηθῆ εἰς τὸ χωρίον Ψυχρόν. Οὗτος κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν εἶχε συλληφθῆ αἰχμάλωτος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀντωνίου Παπαδάκη καὶ ἀπαχθέντες εἰς Αἴγυπτον ἐξεπεδεύθησαν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ.

Ὅταν κατόπιν πάντες οἱ αἰχμάλωτοι ἀφέθησαν ἐλεύθεροι δὲν ἠθέλησεν ὁ ἀκολουθήσῃ τὸν ἀδελφόν του καὶ ἐπαέλθη εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ὁ Ἀντώνιος τότε κατέφυγεν εἰς τὴν Ρωσσίαν ὅπου ἀπέκτησεν ἀρκετὴν περιουσίαν καὶ ἀκολουθῶς ἦλθε καὶ ἀπεκατεστάθη εἰς Ἀθήνας ὅπου καὶ ἀπέθανε ἀφήσας κληρονόμους ἑνὸς ἑκατομμυρίου φρ. τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον, ἐκεῖνος δὲ παρέμεινεν ἐν Αἰγύπτῳ εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ καὶ ἀφοῦ ἐξεπεδεύθη καταλλήλως εἰσῆλθεν εἰς τὸ στρατιωτικὸν στάδιον.

Εἶναι δὲ περίεργον τοῦτο, ὅτι ὁ ἀδελφός αὐτοῦ Ἀντώνιος Παπαδάκης διαμένων ἐν Ἀθήναις, ἐπετέλει μέλος τοῦ κομητατοῦ καὶ ἠγωνίζετο ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος του ὁ ἀδελφός του Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἐμάχετο εἰς τὸ χωρίον του πρὸς ὑποδούλωσιν τῆς πατρίδος του καὶ ἐξόντωσιν τῶν συγγενῶν καὶ συμπατριωτῶν του.

Ὅλας τὰς μάχας αἵτινες συνεκροτήθησαν ἐπὶ τόσας ἡμέρας ἐν Λασιθίῳ διηύθυνον οἱ ἐξῆς ὁ γενικός ἀρχηγός τοῦ τμήματος Ἡρακλείου Μιχαὴλ Κόρκακας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπαρχιακῶν ἀρχηγῶν Μαστραχᾶ, Χρηαλ. Ἀγγελιδάκη Ρωμάνου Ἀντ. Ζωγράφου Σφακιανᾶκη, Ἰω. Ἁγιονικολιώτου Ν. Ντιλιδιανᾶκη, Κοκκίνη, Βασιλογιάννη καὶ Μιχαλοδημητράκη. Προσέτι ἐκ τῶν ἐθειλοντῶν ὁ γέρον Πέτροπουλάκης μετὰ τῶν σωματάρχων του Κοτσονάκου. Λεων, Πέτροπουλάκη Δημητρακκάρκου, Ἀντ. Μήτσα Δ. Μπαϊρακτάρη, τῶν ἀδελφῶν Μποτσαρέων, Κώστα Τσάκωνα, Ἰω. Κουρμούλη καὶ Μπουγιουκαλάκη. Ἐκ τοῦ τμήματος Χανίων καὶ Ρεθύμνης ὁ Παύλος Μωράκης, Σπιθούρης, Νιώτης Μπολιώτης, Παντελής ἐκ Καλλικράττας καὶ Ἀνχην Πολεογεωργακκῆς.

Εἰς Λασιθίον μετέβη καὶ ὁ Κορωναῖος δὲν ἐπρόφθασε ὅμως νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς γενομένας μάχας. Φρούραχοι κατὰ τὴν διακείαν τῶν μαχῶν τούτων ἦσαν οἱ Ν. Νικολοῦδης, Κοκκινίδης καὶ Λεων. Πετροπουλάκης τροφοδότης δὲ τοῦ στρατοπέδου ἢ ἐπιτροπὴ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου ὁ Παρθένιος Κελαϊδῆς ὁ Παπαῖ Γλαμαλῆς καὶ ὁ γέρον Ντιλιζανάκης.

Ὁ Ὀμέρ Πασᾶς γενομένου οὕτω κύριος ὀλοκλήρου τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου παρέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸ πῦρ. Ὅλα τὰ χωρία ἐπυρπολήθησαν, τὰ διάφορα ὄποροφόρα δένδρα ἀπεκίπησαν καὶ ἕλλα τὰ γενήματα τὰ ὅποια τότε ἦσαν ἔριμα πρὸς συγκομιδὴν κατεστράφησαν.

Οἱ ἡμέτεροι ὑποχωρήσαντες κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην καὶ ἀφήσαντες τὸ Λασιθίον εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ὀρδῶν τοῦ Ὀμέρ κατέφυγον εἰς τὴν ἡρωικὴν ἐπαρχίαν Γίλον ὅπου ἐγένοντο διάφορα σχέδια νὰ μεταφερθῇ τὸ πεδῖον τῆς μάχης εἰς ἄλλο μέρος εἰς οὐδὲν ἔμως κατέληξαν ἔλαι αἱ συνεννοήσεις καὶ οἱ ἐκ τῶν τμημάτων Χανίων καὶ Ρεθύμνης μεταβάντες εἰς Λασιθίον ἐβελονταὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. Οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν ἤρχιταν ἐκ τοῦ φόβου νὰ ἀποσύρωνται εἰς τὰ ὀρεινότερα μέρη. Τίνα δὲ σκοπὸν εἶχεν ἡ ἐπίθεσις αὐτῆ τοῦ Ὀμέρ κατὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ; ὁ πυρὴν ὁ ἐπαναστατικὸς δὲν ἦτο εἰς τὰς ἐπαρχίας ταύτας ἀλλ' εἰς τὰς δυτικὰς καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων τὴν ὀρεινότεραν τῆς Κρήτης καὶ τὴν ὡς ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς δυσάλωτον. Ἐυδύητον ὅτι εἰάν ἦτο τὸ ἐπαναστατικὸν κέντρον εἰς τὸ ὅποσον ἔλαι αἰδυτικαὶ ἐπαρχίαι εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην κατέκτα τελείως ὁ Ὀμέρ αἱ ἄλλαι δυτικαὶ ἐπαρχίαι πεδινώτεροι οὔσαι δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ἐπὶ πολὺ τὴν ἐπανάστασιν. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν λοιπὸν ταύτην εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκστρατεύσῃ τότε καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν χωρὶς μεγάλης ζημίας νὰ καταστήσῃ τὰς ἄλλας ἐπαρχίας κινικῶν νὰ σπεύσωσι πρὸς βοήθειαν τῶν ἐν Σφακίοις συγκεντρωμένων ἐπαναστατῶν τοῦ Δυτικοῦ τμήματος. Αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι ἠδύναντο νὰ δώσουν μεγάλην δύναμιν εἰς τὰς δυτικὰς καὶ διὰ τοῦτο ὁ Ὀμέρ ἐξετράτευσε κατ' αὐτῶν διὰ νὰ τὰς ἐξαντλήσῃ καὶ πτοήσῃ τοὺς κατοίκους τῆς, Καὶ ἀληθῶς τὸ κατῴρωσε.

Ὁ Ὅμερ μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Λασιθίου καὶ τὰς καταστροφὰς τὰς ὁποίας ἐπέφερεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν ἐστράφη πρὸς τὰς πεδινὰς ἐπαρχίας τῆς Μεσαρᾶς καταστρέφων τὸ πᾶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πυργιωτίσσης μετέβη καὶ κατεσκήνωσε εἰς τὸ πρὸς τὸ μέρος τοῦτο κείμενον χωρίον Τυμπάκι πρὸ τοῦ ὁποίου ἐκτείνονται πεδιάς δυσπρόσιτος εἰς ἐπαναστάτας.

Ὁ Κόρακας μετὰ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν τοῦ τμήματος Ἡρακλείου ἠκολούθει κατὰ πόδας τὸν Ὅμερ μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἔλθῃ καὶ ἐπίκουρος τῶν Σφακίων κατέλαβε τὰς ὄρεινὰς θέσεις τῆς Πυργιωτίσσης κατοπτεύων τὸν ἐχθρὸν πρὸς ποῖον μέρος ἤθελε τραπῆ.

Μετὰ πάροδον δεκαπέντε ἡμερῶν κατέπλευσαν δέκα καὶ τέσσαρα πολεμικὰ πλοῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἤρχισε νὰ ἐπιβιβάζεται ὁ στρατὸς μὲ τὰς ἀποσκευὰς καὶ σκηνὰς του· ὁ Κόρακας ἀγνοῶν τὸ σχέδιον τοῦ Ὅμερ ἐστράφη πρὸς τὰς πεδινὰς ἐπαρχίας εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἐντόπιοι τοῦρκοι ἐνθαρρυσθέντες εἶχον ἐξέλθει. Τούτους κατεδίωξε καὶ ἔκαμε ἀρκετὴν λείαν ποιμνίων βοῶν καὶ δημητριακῶν καρπῶν.

*
*
*

Ἐλέχθη ἐν ταῖς ἔμπροσθεν ὅτι ὁ Ὅμερ Πισσιᾶς κατὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου διὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ἄφησεν αὐτόθι τὸν Μεχμέτ Πασσᾶ μὲ δέκα χιλιάδας στρατοῦ ἵνα ἀπασχολῆ τοὺς Ἀποκορωνιώτας. Ὅταν οὗτος κατεσκήνωσεν εἰς Τυμπάκιον καὶ ἀνέμενε τὰ πλοῖα διὰ νὰ ἐπιβιβασθῆ, εἰδοποίησε τὸν Μεχμέτ Πασσᾶ νὰ εἰσβάλῃ διὰ πάσης θυσίας εἰς Ἀσκύρου τῶν Σφακίων· τοῦτο πράγματι κατώρθωσεν ὁ Μεχμέτ Πασσᾶς εἰς μίαν νύκτα χωρὶς νὰ ἐννοηθῆ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων.

*
*
*

Ἐνταῦθα διακόπτονται αἱ πολύτιμοι ἀληθῶς σημειώσεις τοῦ Παρθενίου Περιόδου. Σοβαρὰ ἀσθένεια ἔρριψεν αὐτὸν ἐπὶ τῆς κλίνης καὶ τὸν ἠνάγκασε νὰ διακόψῃ τὴν ἐργασίαν του. Καὶ ἀνέρρωσε μὲν μετὰ πάροδον χρόνου τινος, τὸ νόσημα ὅμως ἐπέδρα-

σεν ἐπὶ τοῦ σεβαστοῦ του γήρατος καὶ κατέστητε σχεδὸν ἔκτοτε τοῦτον ἀνίκανον πρὸς πάντας ἐργασίαν.

Δυνατὸν ἄλλος τις νὰ ἐπελαμβάνετο τῆς συμπληρώσεως τῶν σημειώσεων, ἀλλ' ὁ Παρθένιος Περίδης δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀδιαφοροῦσι καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν παραδώσωσιν ἀνακριβῆ γεγονότα εἰς τὴν δημοσιότητα, ἐφ' ὅσον δὲν ἠδύνατο μόνος αὐτός, νὰ συγκεντρώσῃ ἡσύχως ὅλας τὰς ἱεράς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, νὰ ἀνασκαλεύσῃ ὁ ἴδιος τὴν ἀλήθειαν, ἐκεῖ ὅπου αὕτη ἐσκιάζετο ἔστω καὶ ἀμυδρῶς, δὲν προέβαινεν εἰς καμμίαν τοιαύτην ἀπόπειραν. Ὁ χρόνος παρήρηχτο οὕτω καὶ τὸ γῆρας ἐξησθένει περισσότερο τὰς δυνάμεις του. Τελευταίως ἡ υγεία του εἶχε κλονισθῆ ἐπικινδύνως καὶ τῇ προτροπῇ πολλῶν συμπατριωτῶν καὶ συγγενῶν του κατῆλθεν εἰς τὴν γενέτειραν καὶ ἐνδιατρίβει ἤδη εἰς τὴν Μοῆν τῆς Γωνιάς, εἰς τὸ Μοναστήριον ἀκριβῶς ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδιδάχθη τὰ πρῶτα γράμματα καὶ ἠσθάνθη τὰς πρῶτας συγκινήσεις διὰ τὴν δουλεύουσαν πατρίδα του καὶ τὸ πρῶτον μῖσος κατὰ τοῦ βαρβάρου κατακτητοῦ.

Δὲν ἐπιχειροῦμεν ἡμεῖς, νὰ ἔλθωμεν εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου του, διότι στερούμεθα τῶν ἐφοδίων πρὸς τοῦτο· δὲν ἐννοοῦμεν ἄλλως τε νὰ κλονισθῇ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον ἡ πεποιθήσις τοῦ ἀναγνώστου περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ.

Πρὶν ἢ ὅμως ἐν ὀλίγαις γραμμαῖς ἀναφέρομεν ὅποιον ὑπῆρξε τὸ πέρας τῆς ἐπαναστάσεως καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ μὴ ἀφήσωμεν νὰ ἀποσιωπηθῇ ἀπὸ τὰς στήλας τοῦ βιβλίου τούτου πρόσωπον τὸ ὁποῖον εἶπερ τις καὶ ἄλλος τῶν ἐξ Ἑλλάδος κατελθόντων ἐθελοντῶν ἠγωνίσθη μετ' αὐταπαρνήσεως καὶ ἡρωϊσμοῦ ἀληθοῦς παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Κρητῶν. Ὁ Α. Μήτσας ἐκ Κρανιδίου στρατολογίσας ἐξ Ἑλλάδος περὶ τοὺς 80 ἐθελοντὰς κατῆλθεν εἰς Κρήτην καὶ διατρέχων τὴν νῆσον ἀπὸ Ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς μετ' τὸ σῶμα του ἔσπευδε καὶ ἠγωνίζετο ἐκεῖ ὅπου τὸ καθῆκον καὶ ἡ αὐτοπαρνήσις του τὸν ἐκάλει. Ὁ Μήτσας ἔλαβε μέρος εἰς τὰς σπουδαιότερας μάχας καὶ ἔκτοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ κατέστη λίαν προσφιλὲς ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀπολαύει γενικῆς ἐκτιμήσεως.

Ὁ Μουσταφᾶ πασσᾶς εἰσέβαλον εἰς Σφακίαν διὰ τριῶν ση-

μείων, διὰ θαλάσσης αὐτὸς ὁ ἴδιος, ἐξ Ἀνατολῶν ὁ Ρεσίτ πα-
σᾶς καὶ ἀπὸ βορρᾶν ὁ Μεχμέτ πασᾶς.

Οἱ ἐπαναστᾶται δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναχαιτίσουν τὴν ὀρμὴν
τοῦ κατακτητοῦ. Χωρῖον πρὸς χωρῖον κατεπατήθη ὅλη ἡ ἐπαρ-
χία καὶ αἱ οἰκογένειαι δὲν εὕρισκον ἄσυλον καταφεύγουσαι καὶ
εἰς αὐτὰ τὰ ὄρη. Εἰς πολλὰ μέρη περιεκυκλώθησαν γυναικό-
παιδα καὶ συνελήφθησαν αἰχμαλώτα ὑπὸ τοῦ στρατοῦ· εὐτυχῶς
σφαγαὶ καὶ ἀτιμώσεις δὲν ἔλαβον χώραν. Ὁ Ὁμέρ πασᾶς ἔ-
δοξος στρατάρχης τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, δρῖλομεν νὰ
τὸ ὁμολογήσωμεν, ὄχι μόνον δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὰ στρατεύματά
του νὰ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὰς ἀριότητας ἐκείνας τὰς ὁποίας βλέ-
πωμεν εἰς ἄλλας περιστάσεις, ἀλλὰ καὶ παντοιοτρόπως περιέ-
θαλψε τοὺς αἰχμαλώτους.

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῶν Σρακίων ἀνήγγειλε πλέον εἰς τὴν
Κ)πολιν ὅτι ἐπεράτωσε τὸ ἔργουτου. Αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις δυ-
στυχῶς ἄφησαν τὴν Ἰ. Πύλιν νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὸν τόπον
οἷαν δῆποτε διοίκησιν ἤθελεν ἐκείνη ἐγκρίνη οἱ δὲ ἐν Ἀθήναις
δὲν ἠδύναντο πλέον τίποτε νὰ πράξωσιν καίτοι ἐφρόνουν τινες
ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ ἐπανάστασις· εἰς τοῦτον ὅμως ἔδα-
φος πλέον ἀφοῦ τὰ πάντα εἶχον ἐρημωθῆ.

Ἀπεστάλει τότε αὐτὸς ὁ Μέγας Βεζύρης, ἐκ Κων)πόλεως καὶ
ἐχορήγησε τὸν γνωστὸν ὀργανικὸν νόμον, ὅστις ἐγένετο κατ'ἀνά-
γκην ἀποδεκτὸς μετὰ πολλῶν μηνῶν διαπραγματεύσεις. Οὕτω
ἔληξεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐπιτημοποιήθη πλέον ἡ ὑποταγὴ τῆς
Κρήτης τὴν 14 Δεκεμβρίου 1868.

Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν καὶ ἡ προσωρινὴ Κυβέρ-
νησις, ἀφοῦ περιεπληνήθησαν ἀνὰ τὰ ὄρη ἐπὶ τινὰς μῆνας, διε-
λύθησαν καὶ τὰ μὲν πρωτεύοντα αὐτῆς μέλη ἀνεχώρησαν διὰ
τὴν ἐλευθέρην Ἑλλάδα, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια καὶ
ἐπεδόθησαν ἀσθμαίνοντες καὶ ἐξησθενημένοι, ὕστερον ἀπὸ τῶσας
ἠθικὰς καὶ ὕλικὰς βασάνους, εἰς τὴν ἀνέγερσιν νέων ἐστῶν ἐπὶ
τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρείπιων, τὰ ὅποια ἐκάλυπτον τῶσας ἀπ'
ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν τάλαιναν Κρήτην.

